

30 JANUARY

2023 YEAR

INTERDISCIPLINE INNOVATION AND SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE

**INTERDISCIPLINE INNOVATION AND
SCIENTIFIC RESEARCH**

Part 1

DECEMBER 2023

COLLECTIONS OF SCIENTIFIC WORKS

London, UK

30th JANUARY 2022

INTERDISCIPLINE INNOVATION AND SCIENTIFIC RESEARCH: a collection scientific works of the International scientific conference (30th January, 2023) – London, UK: "CESS", 2023. Part 1 – 127p.

Editorial board:

Martha Merrill, PhD Kent State University, USA

David Pearce, ScD London, D.C., UK

Emma Sabzalieva, PhD Toronto, Canada

Nikadambayeva Hilola Batirovna, Candidate of Pedagogical Sciences, docent

Pirimov Akram Pirimovich, docent

Shodiyev Furqat Davranovich, Candidate of Technical Sciences, docent

The collection consists of scientific research of scientists, graduate students and students who took part in the International Scientific online conference "**INTERDISCIPLINE INNOVATION AND SCIENTIFIC RESEARCH**". Which took place in London on January 30, 2023.

Conference proceedings are recommended for scientists and teachers in higher education establishments. They can be used in education, including the process of post - graduate teaching, preparation for obtain bachelors' and masters' degrees.

The review of all articles was accomplished by experts, materials are according to authors copyright. The authors are responsible for content, researches results and errors.

Languages of publication: русский, english, казақша, о’zbek, limba română, кыргыз тили, Հայերեն

COMMUNICATING EMOTION IN DESIGN: THE STUDIO EXPERIENCE

Ben Jonson

University of the Arts London, UK,

Abstract This paper looks at the role emotion plays in design education and the studio experience in particular, from both a practical and theoretical perspective, at a time when design is migrating to the university environment. It draws from the author's experience of studio teaching and pedagogic research across a broad spectrum of design domains, and shows how emotion is embedded in the studio experience. It highlights the personal relationship design students have with their subject, and argues that emotional communication is critical to teacher-student interaction and learning outcomes. It compares the studio model with the lecture model and suggests that university-based design needs to raise emotional awareness in higher education discussions.

Conference theme: Emotion in design education

Keywords: emotional communication, learning styles, studio experience

Introduction Emotion, as part of human nature, plays a role in everyday interaction. This may suggest that all cultures share the same set of basic emotions (Planalp 1999). Each culture, however, also displays a unique set of emotions and emotional responses; the emotions shown in a particular culture reflects the norms, values, practices, and language of that culture. So while some human expressions of emotion have been identified as universal, such as joy, fear, anger, sadness, and surprise, many others are thought to be neither innate nor universal but complex cognitive constructs influenced and mediated by social and cultural factors (Ekman, 2003). Similarly, many behavioural and psychological theories, including emotional intelligence, combine the innate emotional variables, such as sensitivity, memory, processing and learning, with the environmental affects (Salovey and Mayer, 1990). But while emotions are important phenomena in the study of psychology, there is no disciplinary consensus as to the definition of "emotion". Emotion, then, is a complex phenomenon of both learned and innate expressive displays and physical responses that can be verbal as well as nonverbal, including body postures, attitudes and paralanguage, for example, hesitation and gesture. Emotional responses, moreover, may vary from total "openness" to "concealment", for example, genuine versus social ("fake") smiles, and can be very subtle, such as 'micro expressions' (Ekman, op. cit.).

Variations in emotional expressions and responses according to particular people or group may suggest that communicating emotion in design is cultural specific. But are design students more emotional? And are design teachers emotional

in the studio? Or are these false questions that dichotomise science and art, reason and emotion, where thinking is associated with logic and calculation and emotions with art and beauty? Addressing the perceived dichotomy, Ratner asserts that to separate cognition from emotion or to regard thinking and emotion as different processes, is a misconception (Ratner, 2000). Similarly, Taylor holds that emotions are indispensable for rationality (Taylor, 2001), whereas Stanislavski suggested that, in art, sensuous attention does not mean renouncing reasoning but ‘to reason warmly’ (Stanislavski, 1936).

But while there are many explanations about the relationship between cognition and emotion, everyday studio experiences tell us that emotions can be messy, unpredictable or inconvenient as well as having both creative and destructive potentialities (TenHouten, 2006). For example, freehand sketching in the digital age was found to touch a raw nerve among designers (Jonson, 2005). Yet the role of emotion seems discursively submerged in design education, and its impact on teaching and learning under-researched.

In this paper, I will seek to illuminate the role of emotion in design education drawing from my teaching and learning experience in London design schools, from graphic to product to architectural design, as well as pedagogic research. In this, the studio experience, without assuming universal validity, becomes the research tool as well as research material. But although the enquiry is necessarily partial, the issues involved are topical including the globalisation of design education, the overlapping of art and design disciplines - the ‘design-art’ phenomenon (Coles, 2007), and the relocation of design to the university environment (Buchanan, 2004).

The Studio Experience

Although each design institution, and design domain, has developed its own traditions and practices, it is widely held that central to design is the studio, which can be seen as the embodiment of the ethos of design education (Fisher, 2004). From this perspective, the cultural character of the studio, or “studio culture”, is represented by “the studio model”, an educational model which manifests itself in “the studio experience” where students, and their teachers, engage in constructive problem-solving activities that stimulate sensory exploration and experimentation (“how things might be”). The studio experience, then, reflects both experiential learning (‘thinking and doing’; Kolb, 1984) and situated learning (‘context and culture’; Lave & Wenger, 1990) enabling students to become practitioners whilst recognising the need for artistry in professional education (Schön, 1987). The studio model thus represents an approach to teaching and learning that is both personal and social where learning outcomes are results of individual creations as well as social interactions. The model, moreover, offers substantial pedagogic freedom, including improvisation and play, which stimulates imagination and formation of emotions, as experienced by

students in set studio projects. Such rich and authentic learning experiences where students immediately and intuitively find real emotions arising reflect how followers in the creative arts have ‘an intensely personal relationship with their subject’ (Micklethwaite, 2005:92). Personalised learning and social interaction, furthermore, can help students develop meta-cognitive awareness (Flavell, 1979), or ‘meta-emotion’ (Gottman et. al., 1997) that enable them to step back and take the necessary critical view of their own work as a means to change. Through processes of reflection, then, students gain self-knowledge and become more conscious of their ways of thinking and how they channel and manage their emotional energies.

The studio experience, however, also brings individual responsibility because students have to deal with uncertainty, ill-structured problems and conflicting requirements inherent in the processes of design (Cross, 1990). Moreover, teacher-student interaction, like all interpersonal relationships, is potentially manipulative or exploitative resulting in confrontational episodes, for example, fear of embarrassment or failure. The tendency to work with constraints and in adversarial situations is also apparent when the freedom for students to work on their own is removed by pressure to collaborate. Arguably, then, the challenges for students to take responsibility for their actions and emotions include necessarily uncomfortable or unsettling questions in teacher-student interaction. But to encourage students to take ownership of their emotions also suggests that teachers need to be aware of learners’ fears (Sappington 1984) and how to cope with stressful situations (“stress management”). Communicating emotion is thus critical to teacher-student interaction and learning outcomes. But emotional communication is essential to design production too, as observed in the importance given to styling or consumer branding, also described as ‘designing emotion’ (Desmet, 2002). Norman calls this ‘reflective design’ and ‘is where companies live or die’ (Norman, 2004), which underlines the competitive nature of emotional design apparent in the market place when consumers choosing between different products of similar functionality choose the ones with emotional appeal. Ultimately, then, emotion becomes embedded in the work of design. In designing emotion, furthermore, designers could be described as key ‘cultural intermediaries’, a term that refers to the group of workers who actively promotes consumption through attaching to products and services particular meanings and lifestyles with which consumers will identify (Bourdieu, 1984). To create meaning through design, then, suggests that designers, both in education and professional practice, need to understand and empathise with the culture they serve. Design is thus affective both in process and outcome, from idea to market.

Emotion and Learning Theories There are many different theories of how people learn, and some have been questioned for lack of robustness or rigour, notably learning style models and instruments to personalise the learning experience

(Coffield et. al., 2004). However, the criticism of learning styles, which is of interest to this paper, addresses post-16 learning in generic rather than specific settings, that is, classroom rather than studio. Also, the critique seems to underestimate the impact of emotions on teaching and learning – “emotion”, for instance, does not appear a key term in the literature search. But although the critics raise legitimate concerns about learning style research, they also concede that an overarching and agreed theory of pedagogy is still far away quoting Alexander’s view that ‘different ways of knowing and understanding demand different ways of learning and teaching’ (Alexander, 2000:561). This suggests that learning theories, at least when discussing experiential learning, are orientational and context dependent rather than prescriptive propositions. For example, in this paper, learning theory may help us understand the role of emotion in the context of design education and the studio experience.

The Studio Experience and Individualism The intensely personal relationship students have with their subject (Micklethwaite, op. cit.) links the studio experience with humanistic psychology, for instance, self-actualisation, the notion of personal growth towards achieving one’s full potential (Maslow, 1968). English design education, however, in asserting individuality and self-reliance, might be seen as propagating hyperindividualism, as in “doing your own thing”. For example, research into the experience of international design students in London found that students, in their transition to English design education, were surprised by the demands and freedoms of independent study, which exposed students to stressful situations (Sovič, 2008). Individuation, then, seems culture-bound and may challenge students from backgrounds where the emphasis is on attending to others, fitting in and harmonious interdependence with them. That is, instead of self-promotion, people are encouraged to restrain their emotions and avoid interpersonal conflicts (Markus and Kitayama, 1991). Yet globalisation of design education in the English mode suggests that design students, irrespective of backgrounds, find themselves absorbing individualism. Thus individualism, as a cultural norm, can be seen as adaptations to problems that people face at different times and in different places (Kagan, 2006). However, hyperindividualism, as displayed in English design culture, and exemplified by the phenomenon of iconic designers (“starchitects” etc), is not without risk: ‘[design] students are liable to acquire grandiose illusions about the nature of their skills, with the result that they become frustrated in their subsequent careers’ (Forty, 1995:241). Individualism, then, not only highlights the personal aspects of the studio experience but is also congruous with personalised learning, or constructivism, a learning theory pioneered by Piaget whereby learning is understood as a very personal endeavour actively constructed by the learner (Piaget, 1969). Further, personal endeavour holds learners primarily responsible for their emotions. Moreover, the social dimension of the studio experience invites Vygotsky’s activity theory where learning is perceived

as something that is shaped by social interaction, language, and cultural concepts, and where emotions are interdependent and interpenetrating with other cultural phenomena (Vygotsky, 1962). So while in their respective approach to developmental psychology Piaget places the individual as primary, and Vygotsky social life, both see emotion as a powerful source of knowledge. Both constructivism and activity theory, then, may help explain why the studio model embodies rich personal, social and emotional experiences that seem to hold firm in a variety of cross-cultural settings.

References

- Alexander, R. (2000). "Culture and pedagogy: international comparisons in primary education". Oxford: Blackwell.
- Bourdieu, P. (1984). "Distinction: a social critique of the judgement of taste". Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Buchanan, R. 2004. "Human-centred design: Changing perspectives on Design Education in the East and West". *Design Issues*, Vol. 20, No. 1, pp. 30-39.
- Coffield, F., Moseley, D., Hall, E. and Ecclestone, K. (2004). "Learning styles and pedagogy in post-16 learning. A systematic and critical review". London: Learning and Skills Research Centre.
- Coles, A., Ed. (2007). "Design and Art". Cambridge, MA: The MIT Press
- Cross, N. (1990). "The nature and nurture of the design ability," *Design Studies*, Vol. 11, No. 3, pp. 127-40.

XVII-XVIII ASRLARDA FRANSUZ KANADASI

*Aliqulov Orzubek Aliqul o‘g‘li,
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zMU tarix yo‘nalishi 2-bosqich
magistr talabasi
E-mail: aliqulovorzubek12345nm@gmail.com*

Annotation: this article provides information on the origin, naming of Canada, the colonial policy of the French in the 17th and 18th centuries, the influence of France on the life of the nation, the expedites made to Canada and the impact of the Seven Years ' War on the future of Canada.

Keywords: immigrant nation, eksimos tribes, Indian tribes, Kanata, Cartier, Port Royal, Quebec, Brül, seven years ' war.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Kanadaning kelib chiqishi, nomlanishi, XVII-XVIII asrlarda fransuzlarning mustamlakachilik siyosati, Fransiyaning millat hayotiga ta'siri, Kanadaga qilingan ekspedetsiyalar va yetti yillik urushning Kanada kelajagiga ta'siri haqida fikr yuritilib, ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: muhojirlar millati, eksimos qabilalari, hind qabilalari, Kanata, Kartier, Port-Royal, kvebek, Bryul, yetti yillik urush.

Biz Kanada ko'pincha "muhojirlar millati" deb atalgan manbalarga duch kelamiz. Haqiqatan, Kanada o'tmishidagi tub burilish nuqtalari immigratsiya bilan, ya'ni mamlakat tashqarisidan odamlar oqimining paydo bo'lishi bilan chambarchas bog'langandir. Odamlarning Yerga joylashishi Afrika va Osiyoda boshlangan. Hozirgi Kanada davlati joylashgan Shimoliy Amerika uzoq vaqt davomida kimsasiz qoldi. Arxeologlar va etnograflarning ta'kidlashicha, bundan taxminan 20-30 ming yil avval Osiyo qabilalarining bir qismi jon saqlash maqsadida yashash sharoitlarini qidirib, Bering bo'g'ozi orqali Amerika qit'asiga kelib qolishadi. Bu kelajakdagi Kanada hududida eksimos va hind qabilalari joylashishining boshlanishi edi. Hozirgi Kanada hududida yangi dunyoda yevropaliklar, hindlar va eskimoslar paydo bo'lган vaqtga kelib, taxminan 100 ming kishi bore di. Ularning rivojlanishiga esa qabilaviy urushlar va epidemiyalar to'sqinlik qiladi. Yevropaliklar ilk marta X-XI asrlarda Kanada chegaralarida paydo bo'ladilar. XV asrdagi Kolumb kashfiyoti yevropaliklarning Yangi dunyoga kirib kelishini sezilarli tezlashtirdi. Bu esa so'zsiz Kanadaga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Buyuk Britanya va Portugaliya Kanadaga ko'z tikdi. Birozdan so'ng Fransiya kurshga kirishdi. 1534-yilda qirol Fransis I Breton davlat xazinasini to'ldirish maqsadida Yangi dunyoga kapitani Jak Kartier boshchiligida ekspedetsiya yuboradi. Okean sayohatlarida boy tajribaga ega bo'lgan Kartiera flotiliya qo'mondonligi berildi va yaxshi qurollangan uchta kemaga "Katta Ermina", "Kichik Ermina" va "Germillion" kabi nomlar beriladi. Ekspeditsyaning maqsadi Sharqiy Osiyodagi oltin konlariga etib borish edi.

Fransuz kapitanining hindularga nisbatan bag'rikenglik munosabati uning ekspeditsiyasiga ular bilan qurolli to'qnashuvlarning oldini olishga va mamlakat ichki qismidagi oltin va olmos konlari to'g'risida ma'lumot olishga imkon berdi. Hindlarning yordami bilan oltin va olmoslardan namunalar olish mumkin edi. Frantsiya bayrog'ini yuksak ko'tarish va 1534 yil 14-iyulda fransuz qirolining mintaqa ustidano'z hokimiyatini o'rnatishi muammolarsiz o'tdi. Tabiiyki, kapitan va uning hamrohlari ushbu mamlakat nomini bilishga juda qiziqishgan. Kartier mahalliy aholi bilan uchrashuvlarida uning nomini bilishga urindi. Lekin u javob ololmadi. Hind lahjalarida yevropaliklarga tanish bo'lgan mavhum geografik va siyosiy tushunchalar yo'q edi. Ular mamlakat yoki davlat nima ekanligini bilishmasdi. Va ular o'zlarining tug'ilgan qishloqlarini "**kanata**" so'zi bilan atashar edi. Fransuzlar, hindular tomonidan tez-tez takrorlanadigan ushbu so'zni mamlakat nomi etib qabul qildilar. Kapitan 1536-yilda vataniga qaytganida qironga oltin va olmoslarga boy bo'lgan Kanada davlatining kashf etilganligi haqida xabar beradi. XVI asr o'rtalariga kelib, Fransiya diniy-feodal urushlar davriga kirdi va bu uzoq muddat davomida Yangi dunyo yerlarini qo'shib olish qobiliyatidan mahrum etdi. 1602-yilda Fransiya qiroli Genrix IV ruanlik savdogrlarga Kanadada savdo qilish huquqini beradi. Ushbu savdogarlar 1603-yilda Syer-de-Mont va Samuel de-Shamplayn boshchiligida ekspedetsiya uyushtirdi. Ekspedetsiya maqsadi o'lkada fransuz aholi punktlarini barpo etish va fransiya hukmronligini o'rnatish edi. Ekspeditsiyaning uchinchi muhim a'zosi geograf va tilshunos-tarjimon Etyen Bryul edi. Fransuzlar AQShning hozirgi shimoli-sharqiy shtatlari sohillarini, so'ngra Akadiya qirg'og'ini (hozirgi Yangi Shotlandiya va Nyu-Brunsvik)¹ o'rganib chiqishdi. Akadiya o'zining yoqimli iqlimi va ko'plab qulay joylari bilan fransuzlarga ma'qul keldi va bu yerda 1605 yilda ular Port Royal (qirollik porti) deb nom olgan birinchi yevropaliklarning doimiy yashash joyiga asos solishdi. . Keyin frantsuzlar daryo bo'yiga kelib, ilgari Kartier tomonidan o'rganib chiqilgan va Avliyo Laurens sharafiga nomlangan, daryoning okeanga qo'shilishidan biroz yuqoriroqda, Stadakona lageri joylashgan joyda, 1608 yilda ular "Kvebek" deb nomlangan hind nomini meros qilib olgan savdo aholi punktiga asos solishdi. 28 kolonist savdo punktiga joylashdi. Dastlab ular yog'och uylarda yashashgan. Bir necha yil o'tgach, Keyinchalik ular Kvebekda birinchi tosh binoni barpo etishdi. Siyosatchi va diplomatning fikriga ega bo'lgan Bryulning yordami bilan Shamplaynning talabiga binoan fransuzlar bir necha mahalliy qabilalar - Xuronlar, Montanlar va Ottavalar bilan ittifoq tuzdilar. Ular fransuzlarni mo'yna yetkazib beruvchilar sifatida qiziqtirdilar. Frantsiyaga navbatdagi monarch Lyudovik XIII boshchiligida qaytib kelgan Shamplayn Yangi Frantsyaning juda ishonchli

¹ No author specified. 1820. The Emigrant's guide to the British settlements in Upper Canada and the United States of America. London: T. Keys.

xaritalarini nashr etdi. 1618 yilda Qirollik Kengashiga taqdim etilgan Yangi Frantsiya to'g'risidagi hisobotda u mamlakatni mustamlaka qilish tarafдори ekanligini bildirdi. Hukumat faqat o'n yil o'tib bunga munosabat bildirdi. 1627 yilda Kardinal Rishele savdogarlarga "Yangi fransuz kompaniyasi" ni tuzishni buyurdi va Shambleyn Yangi Fransiya leytenantı (gubernatori) etib tayinlandi. Kompaniya koloniya aholisini kamida 300 kishiga etkazishga va'da berdi. Richele Kvebekka kichik garnizon yubordi. Shunday qilib, hukumat ko'rgazmali olimning loyihasini ma'qulladi va unga qo'shinlar bilan yordam berdi, ammo to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy yordamdan bosh tortdi va mustamlaka taqdiri uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olmadi. 1628-1631 yillarda Angliya-Fransiya urushi boshlanganda Yangi Fransiya Kompaniyasining rasmiylari va yangi koloniya leytenantı Kvebekka arang yetib kelishdi. Nyufaundlendning gubernatori Kirk (frantsuzlar uni o'jar qaroqchi deb atagan) boshchiligidagi inglizlar fransuz flotiliyasini metropoldan Kvebekga suzib yurgan ochiq dengiz to'g'risidagi qoidalar bilan to'xtatdilar. Fransuzlarning pozitsiyasi Etien Bryulga xiyonat qilish bilan og'irlashdi. 1629 yilda Kirk qo'shinlari Kvebek² garnizonini ochlikdan charchagan holida taslim bo'lishga majbur qilishdi. Biroq, yangi Fransiyani fransuz qirollarining Yevropadagi La-Rochelle va Biskay ko'rfazida saqlab qolishdi. Tinchlik shartlariga ko'ra, Kirk fransuzlardan tortib olingan hududni tark etdi. Keyinchalik u moliyaviy suiiste'mol qilishda ayblanib, Nyufaundlenddan chaqirib olinib, qamoqqa yuboridi. Bryul Hind hududiga qochib ketdi va u yerda izsiz g'oyib bo'ldi (katta ehtimol bilan u hindular tomonidan o'ldirilgan). Asirlikdan ozod bo'lган Shamplayn vayron qilingan koloniyaning tiklanishiga rahbarlik qildi, ammo, 1635-yilda kasallik va o'lim tufayli yangi Fransiya asoschisi deb nomlangan qahramon faoliyatini to'xtadi.

1756-1763-yillarda yetti yillik urush bo'lib o'tdi. 1763 yilda, yetti yillik urush natijalaridan so'ng, inglizlar Fransiyadan deyarli barcha mustamlakalarini, shu jumladan, Kanadani va u yerda yashagan fransuz xalqini tortib oldilar va uni Kvebekga o'zgartirdilar. AQSh mustaqilligi bilan yakunlangan Amerika inqilobidan so'ng, tojga sodiq bo'lган 60 mingdan ortiq inglizlar AQShdan Kanadaga ko'chib o'tdilar. Fransuz kanadaliklari Fransiyadan qarz olgan yerni boshqarish tizimiga ega edilar. Shu sababli, loyalistlar Kvebekning g'arbiy qismida Ontario ko'li shimoliy qirg'og'ida asosiy markaz - York shahrida alohida joylashdilar. Loyalistlar o'z madaniyati bilan Angliya-Kanada millati uchun asos bo'ldilar. Keyinchalik, ular Qo'shma Shtatlarning Kanada hududlarini qo'shib olishga qaratilgan ko'plab urinishlariga qat'iy qarshilik ko'rsatdilar va shu bilan Kanada mustaqil davlat sifatida

² Mousette, Marcel. 1983. Le chauffage domestique au Canada : des origines à l'industrialisation.

Québec: Presses de l'Université Laval.

www.conferences.cf

omon qolishga muvaffaq bo'ldi. Kanadaliklar shu kungacha urushda qatnashganlarning xotirasini ulug'laydilar.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsam, 1791-yilda Buyuk Britaniya hukumati amalda ikkita jamoaning mavjudligini birlashtirishga qaror qildi va ma'muriy jihatdan Kanadadagi hududni Angliya-Kanadaliklar yashagan Yuqori Kanadaga va zamonaviy Kvebek hududidagi Quyi Kanadaga bo'lindi. O'shandan beri Kanadaning davlat tuzilishi bir necha bor o'zgardi, ammo bir narsa o'zgarishsiz qoldi, ya'ni, Kanada hududida frankofoniya va anglofonik jamoalar bir-biridan alohida mavjud va parallel ravishda rivojlanib bormoqda. Yuqorida aytib o'tganimdek, "Kanada" so'zi hind tillaridan birida "aholi punkti" yoki "qishloq" degan ma'noni anglatadi. 1534 yilda frantsuz sayyohi Jak Kartye hozirgi Kvebek viloyati hududida keyinchalik yangi Fransiyaning provintsiyalaridan biriga aylangan Kanada deb nomlangan frantsuz mustamlakalarining yaratilishini e'lon qildi. Mustamlakachilarning asosiy faoliyat sohasi mo'yna savdosi va baliq ovlash edi, chunki o'sha paytda yevropaliklarning bu sovuq hududlardan boshqa narsalari yo'q edi.

Foydanilgan adabiyotlar:

1. Jak Kartyening sayohatlari / Toronto universiteti matbuoti, Toronto, 2003
2. Yangi Dunyo tarixi -Fransiya. jild. 2, Trudel, 1966.
3. Champlain: Fransuz Amerikasining tug'ilishi / Raymon de Litalien tomonidan tahrirlangan,
4. Mancall, Peter and Thomas Weiss. 1999. "Was Economic Growth Likely in Colonial British North America" Journal of Economic History,

**PEDAGOGIK FAOLIYATNI SHAKLLANTIRISHDA TEATR
PEDAGOGIKASI TAJRIBASIDAN FOYDALANISH**

*Kamalova Gulnora Maxamatjanovna,
Farg'ona viloyati, Farg'ona tumani 1-sonli kasb-hunar
maktabi rus tili fani o'qituvchisi*

*Tuxtabayeva Nargiz Azizovna,
Farg'ona viloyati, Farg'ona tumani 1-sonli kasb-hunar
maktabi ingliz tili fani o'qituvchisi*

Annotation: this article provides a scientific and theoretical analysis of the use of the experience of theatrical pedagogy in improving pedagogical activity.

Keywords: theater pedagogy, K.S.Stanislavsky, psychic States, pedagogical theory, pedagogical technique, pedagogical talent, observation, impressionability, temperament, charm, intellectual charm, cinematographic charm, television charm, lesson, pedagogical skill, qualification, law of balance.

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik faoliyatni takomillashtirishda teatr pedagogikasi tajribasidan foydalanish ilmiy-nazariy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: teatr pedagogikasi, K.S.Stanislavskiy, psixik holatlar, pedagogika nazariyasi, pedagogik texnika, pedagogik iste'dod, kuzatuvchanlik, ta'sirchanlik, temperament, joziba, intellektual joziba, kinematografik joziba, televizion joziba, dars, pedagogik ko'nikma, malaka, muvozanat qonuni.

Pedagogning maqsadi o'quvchilarga ma'lumotni to'laqonli yetkazib berish. O'quvchi biror bir asarni o'qiydi yoki biror bir xalqning milliy madaniyati haqida ma'lumotga ega bo'ladi. Bularni o'z ko'zi bilan ko'rganda esa xotiraga mustahkam joylashadi. Shunday vaziyatlarda har bir pedagog o'z faoliyati davomida teatr pedagogikasidan o'z o'rnida foydalana olishni bilishi kerak.

Pedagogik kasbni tanlagan har bir kishi pedagogika nazariyasida amaliy malakalarni ongli ravishda rivojlantirish haqida ma'lumot berilmaganining guvohi bo'ladi. Shuning uchun ham teatr pedagogikasiga murojaat qildik. Ko'pincha, tadqiqotchilar K.S.Stanislavskiy tizimidagi ichki va tashqi kayfiyat to'g'risidagi ma'lumotlarga qilingan e'tibor beradilar. Lekin K.S.Stanislavskiy rol ustida ishslash jarayonida kayfiyatdan yoki psixik holatlardan kelib chiqib emas, balki jismoniy xatti-harakatlar logikasidan kelib chiqib ish ko'rishni taklif etadi. Agar xatti-harakatlar to'g'ri bajarilsa, o'ziga mos kayfiyatni yuzaga keltiradi va inson psixikasiga ham ta'sir ko'rsatadi.

O'qituvchilarni tayyorlashda qo'llanadigan Stanislavskiy konsepsiysi o'ziga mos mantiqiy ifodalangan his-tuyg'uni chiqaradigan jonli jismoniy xatti-harakatlar to'g'risida bo'lib, avvalo o'qituvchining sezgi organlarini muayyan pedagogik ta'sir sharoitida mashq qildirishni talab etadi. Jonli organik, shuningdek, pedagogik xatti-

harakatlar idrok etishdan boshlanadi. Bu qonuniyatning buzilishi o‘qituvchini sinf bilan o‘zaro birgalikda harakat qilish jarayonidan chiqarib qo‘yadi.

K.S.Stanislavskiy xatti-harakatlarni jismoniy va ruhiy birlik sifatida tushunib xulq-atvorning ichki va tashqi, jismoniy va ruhiy elementlarini alohida rivojlantirishni rad etadi, metod hamda pedagogik texnikaning chambarchas bog‘liqligini talab etadi. Aynan shuning uchun ham pedagogik mahorat o‘zarobog‘liq qismlarga asoslanadi. Bular: pedagogika nazariyasi, pedagogik texnika va dars mavzusi ustida ishslash, uni tashkil etish va olib borish metodlari.

Pedagogika nazariyasini o‘rganishning o‘zi kifoya, lekin pedagogik texnika va metodlarga oid malakalarni egallash kerak. Bu uzoq va muntazam mashq qilish natijasida amalga oshiriladi. Oliy o‘quv yurtining vazifasi talabalarni kundalik o‘z ustida ishslashga o‘rgatishgina emas, balki ularda butun pedagogik faoliyati mobaynda mahoratni oshirib boorish ehtiyojini ham tarbiyalashdan iborat. Auditoriyaga aktyordek ta’sir ko‘rsata olish mahoratini egallashda o‘qituvchining tabiiy layoqatlari bilan birga ta’lim-tarbiya va amaliy faoliyat jarayonida o‘z qobiliyatlarini takomillashtirib boorish ham hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ishchanlik – iste’dodning ajralmas qismidir. Pedagogik iste’dod o‘zi nima? Tarkibiy-falsafiy, pedagogik, etik-estetik yo‘nalishidagi tadqiqotlarda unga yetarlicha ta’rif berilgan. Aktyorlik iste’dodiga berilgan ta’rif pedagogik iste’dodga beriladigan ta’rifga eng mos tushadigan deb hisoblaymiz. “Aktyorning iste’dodi juda murakkab tushuncha va tomoshabinni o‘ziga tortadigan jihatlari ham turlicha: bular “dardini” yuqtira olish, shaxsiy joziba, to‘g‘ri intuitsiya, diksiya, xatti-harakatlarning go‘zalligini, xarakterini ko‘rsata olish, mehnatsevarlik, o‘z kasbiga muhabbat, did va hokazolar.

K.S.Stanislavskiy “iste’dod nima?” degan savolga shunday javob beradi: “Iste’dod – bu insondagi ko‘pgina ijodiy qibiliyatlarning ijodiy iroda bilan qo‘shilgan omadli kombinatsiyasidir”. Shundan so‘ng u aktyorning ijodiy qibiliyatlarini sanab o‘tadi: “kuzatuvchanlik, ta’sirchanlik, kuchli xotira, temperament, fantaziya, tasavvur, ichki va tashqi ta’sir ko‘rsata olish, bir holatdan boshqasiga ko‘cha olish, did, aql-farosat, ichki va tashqi ritm, sur’atini sezalish, musiqaviylik, o‘zini boshqara olish, topqirlik va shu kabi”. Qo‘srimcha qilib yana yozadi: “Iste’dodga ega bo‘lish uchun ta’sirchan vositalar kerak, ya’ni yaxshi ovoz, ma’noli ko‘z, yuz, mimika, gavda, egiluvchanlik va hokazo”. Shubhasiz, bu xususiyatlar o‘qituvchida ham bo‘lishi kerak. Chunki u bir aktyor teatrda bosh rol ijrochisi sanaladi. Biz bilamizki, har bir pedagogik muvaffaqiyat ortida takrorlanmas shaxs yotadi, u o‘ziga xos xususiyatlari bilan boshqalardan ajralib turadi. Lekin eng asosiysi – bu boshqalarga o‘z dardini yuqtira olish qobiliyatidir. Aynan ana shu xususiyat shaxslararo munosabatlarning asosiy qonuni sanaladi. K.S.Stanislavskiy ko‘pincha aktyorning yuqtira olish qibiliyatlarini uning jozibasi yoki tortish kuchi deb atar edi: “Shunday aktyorlar borki, sahnada paydo bo‘ldimi, tamom, tomoshabin

uni sevib qoladi. Nima uchun? Go‘zalligi uchunmi? Lekin ko‘p hollarda unda bu yo‘q. Ovozi uchunmi? Bu ham ko‘pincha unchalik chirolyi emas. Iste’dodi uchunmi? Har doim ham tahsinga loyiq emas. Xo‘sh, unda nima uchun? Bu ilg‘ab bo‘lmas xususiyat joziba deb nomlanadi. U aktyorning butun mohiyati bo‘lib, uning nuqsonlari ham qimmatga ega va ularga muxlislar taqlid qiladilar. Bu xususiyat hayotiy emas, balki sahnabopdir ”. Shuni anglash kerakki, joziba pedagogning ham muhim sifatlaridan biridir. Bu shunday xususiyatki, u hayotiy. Kinematografik, yoki televizion, hatto sahnabop ham bo‘lmasligi mumkin. Bu spetsifik pedagogik joziba.

Ayrim pedagoglarda intellektual joziba yaqqol ko‘zga tashlanadi. Ularning ko‘zlari, yuzlari, gavda holati, xatti-harakatlari – butun borlig‘ida aql ishi, donishmandlik, yuksak e’tiqod aks etgan bo‘ladi. Ba’zilarda esa bolalarcha soddalik, samimiylit jozibasini ko‘rish mumkin. Shunday pedagoglar ham borki, ularda tragik yoki kosmik joziba mavjud. Shunisi muhimki, pedagogik faoliyatda joziba ijodiy estetik tuyg‘ularni paydo qilish, tarbiya obyekti va subyektiga ko‘proq muvofiq kelishi kerak. Xo‘sh, pedagogik muvofiqlikning o‘zi nima? O‘qituvchining o‘quvchilar bilan muloqoti jarayonidagi muvofiqlik o‘zaro xayrixohlik, printsipiallik va mas’uliyatni his etish printsiplariga asoslanadi. Muloqot jarayonida o‘qituvchi, albatta, o‘quvchilarni aqliy, axloqiy, estetik jihatdan boyitishi kerak. Lekin pedagogning o‘zi boshqalarni to‘g‘ri tushunish va ularga to‘g‘ri baho bera olish ko‘nikma va malakalarni tizimini egallamagan bo‘lsa, buni amalga oshirib bo‘lmaydi. Muloqot, albatta, o‘qituvchi va o‘quvchilarga birbirining obrazlarini shakllantirish hamda har bir muloqot ishtirokchisining shaxsiy xususiyatlarini tushunishga qaratiladi u estetik xususiyatga ega bo‘lib, muloqot ishtirokchisining ichki va tashqi xususiyatlarini aks ettiradi. Muloqot jarayonida, shuningdek, xulq-atvor komponentlari, ya’ni o‘qituvchi va o‘quvchidagi so‘z va ish birligi ham ko‘zga tashlanadi. Bu uch komponent aqliy, estetik va axloqiy jihatdan o‘zaro mustahkam bog‘langan. Ilg‘or o‘qituvchilarning pedagogik o‘quv-tarbiya ishlari tahlil qilinganda ma’lum bo‘ldiki, pedagogik muvofiqlik shartlaridan biri bu his-tuyg‘u kuchi, o‘qituvchi kechinmalari kuchidir. O‘qituvchi kechinmalari darsda qancha yorqin va ko‘pqirrali bo‘lsa, u o‘quvchilar tajribasida shuncha ko‘p e’tirof etiladi. Dars – bu muntazam ijod. Kechinmalsiz uni tasavvur etib bo‘lmaydi. Shuning uchun ham o‘qituvchi his-tuyg‘ularni kerakli darajada rivojlantirish pedagogik mahoratning muhim elementlaridan biridir. Pedagogik faoliyatda auditoriya bilan o‘zaro muloqot o‘qituvchining kayfiyatiga bog‘liq bo‘ladi. Shunga o‘xshash holat teatr san’atida ham kuzatiladi. Masalan, K.S.Stanislavskiy o‘z tizimi mohiyatini aktyorning iste’dodi va temperamentida emas, balki to‘g‘ri sahnaviy kayfiyatida deb biladi.

Pedagog va aktyor ishiga nomunosib kayfiyat va zo‘riqish ko‘proq xalaqit beradi. Ijodiy tabiat organikasini ko‘proq muskul siqilishlari, qaltiroq bosishi buzadi, bu fikrlash qobiliyatini pasaytiradi va estetik tuyg‘ularning paydo bo‘lishiga xalaqit

beradi. Shuning uchun ham o‘qituvchining o‘zini erkin his etishi muhim ahamiyatga ega. Bunday malakalarni faqat maxsus treninglar orqaligina hosil qilish mumkin. Iste’dodli pedagog ishini kuzatganda bizni har doim uning tabiiyligi, o‘ziga torta olishi, bir qarashdayoq auditoriya bilan muloqot me’yorini belgilay olishi bilan o‘ziga maftun etadi. O‘qituvchilik kasbiga nomzodlarni tanlaganda shu xususiyatlarni ham hisobga olish kerak. O‘qituvchi ijodidagi tabiiy insoniy sifatlar bebaho boylik sanaladi. Uning asosini temperament, iroda, fahm-farosatlilik, zukkolik, intuitsiya, sog‘lom instinktlar, o‘ziga xos nutq va shu kabilar tashkil etadi. Bular dastlabki xomashyo bo‘lib, undan jonli mushohada yordamida pedagogik va uning tarbiyalovchilik imkoniyatlari paydo bo‘ladi. Biz ko‘pincha “U – oqil pedagog”, - degan ta’riflarni eshitamiz. Lekin shunga ham amin bo‘lamizki, o‘qituvchiga berilgan bu ta’rif har doim ham uning fazilatlarini to‘la yoritib bera olmaydi. Yorqin aql, mushohada yurita olish mashqlar natijasida egallanadigan pedagogik ko‘nikmalarsiz hech narsaga yaramaydi. Aqlan his-tuyg‘ulariga bosim o‘tkazadigan, ularni me’yoriy darajada namoyon eta olmaydigan pedagog chegaralanib qolgan va baxtsizdir.

Pedagogik ta’sirni faqat tushunish emas, balki his eta olish ham kerak. Iste’dodli pedagoglarda aql va hissiyotlarning baxtli munosibligini ko‘rish mumkin. Ularning botiniy hayoti yorqin, nozik va intensivdir. Ular ortiqcha kuch sarflamay so‘z va ta’sir ko‘rsatishini, axborot va hissiyotni, auditoriyaning me’yoriy diqqatini muvofiqlashtira oldilar. Iste’dod har doim erkin va intuitiv ishlaydi. Agar pedagogik iste’dod egasi bo‘lgan shaxsni diqqat bilan kuzatsa, uning xatti-harakatlaridagi ta’sirchanlik, ta’sir ko‘rsata olish qobiliyatlaridan kam emasligi ko‘rinadi. Bu ikki xususiyat o‘rtasidagi bog‘liqlik muvozanat qonuni: ta’sir ko‘rsata olish intensivligi ta’sirchanlik intensivligiga asoslanadi.

Adabiyotlar:

1. Hayitov H. A. Sharq mumtoz adabiyotida ohang talqini //Мировая наука. – 2019. – №. 8. – C. 3-5.

**TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA DARSDAN TASHQARI
MASHG'ULOTLARNI LOYIHALASHTIRISH**

*Kenjayeva Barno Xolmo'minovna,
Sirdaryo viloyati Yangiyer shahar 9-umumiy o'rta ta'lismaktabi fizika fani o'qituvchisi*

REJA:

- 1.Fizikadan darsdan tashqari mashg'ulotlarning maqsadi.**
- 2.Fizikadan to'garak mashg'ulotlarini loyihalashtirish**
- 3.Maktabda fizikaga doir darsdan tashqari ishlarni loyihalashtirish**

O'quvchilarga ta'limgartarbiya berishda va ularni rivojlanishida fizikadan uyushtiriladigan sinfdan tashqari ishlarning ahamiyati kattadir. Fizikadan sinfdan tashqari ishlar deganda, darsdan tashqari sharoitda, bevosita fizika o'qituvchisining rahbarligida, reja asosida ma'lum maqsadni ko'zlab, o'quvchilarning hohishlarini hisobga olgan holda uyushtiriladigan mashg'ulot nazarda tutiladi. Sinfdan tashqari ishlarni uyushtirishda o'quvchilarning ta'limgarli, tarbiyalanishi va rivojlanishi dielektrik birlikda hal etilishiga alohida e'tibor beriladi. Bu ishlar bir necha tashkiliy elementlar (maqsadi, vazifasi, mazmuni, shakli, xili, tashkil etish metodi) dan tashkil topadi. Fizikadan sinfdan tashqari ishlarning maqsadini belgilashda quyidagilar hisobga olinadi:

- 1)o'quvchilarning bilim darajasi;
- 2)o'quvchilarning bilishga qiziqishi;
- 3)uning o'quv mehnat faoliyatidagi o'ziga xos xususiyatlari;
- 4)aqliy taraqqiyot darajasi;
- 5)shaxs sifatida shakllanish darajasi;
- 6)kasbga yo'naltirish.

Sinfdan tashqari ishlarning maqsadlaridan kelib chiqqan holda vazifalari belgilanadi. Ular sinfdan tashqari ishning mazmuniga ko'ra quyidagilarga bo'linadi:

- 1)o'quvchilar ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish;
- 2)o'quvchilarni umumiy ta'limgarli olish yo'nalishini rivojlantirish;
- 3)o'quvchilarning umumtexnikaviy rivojlanishini ta'minlash;
- 4)o'quvchilarning shaxsiy qobiliyatini rivojlantirish;
- 5)o'quvchilarda amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish;
- 6)kasbga yo'naltirish vazifasi.

Bu didaktik vazifalarga mos holda, sinfdan tashqari ishlar tashkil etiladi. O'quvchilarning sinfdan tashqari ishlarning mazmunini tanlash muhim ahamiyatga ega. Umumiy o'rta ta'limgarli maktab o'quvchilari fizikadan hali chuqur va mustahkam

bilimga ega emasligini, mustaqil ishlash qobiliyati ham yetarli shakllanmaganligi hamda ularning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda sinfdan tashqari ishlarning mavzusi va mazmunini tanlashda uning ilmiyligiga emas, balki uning amaliyligiga asosiy e'tibor qaratish kerak. Sinfdan tashqari uyushtiriladigan ishlarning qaysi turi bo'lishidan qat'iy nazar o'quvchilarda estetik didni rivojlantirish borasida ham o'qituvchi ish olib borishi zarur. Shuningdek, mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilarni tabiatga, tabiat go'zalligiga muhabbat hissini uyg'otishni ham o'qituvchi yodidan chiqarmasligi kerak.

O'quvchilarni vatanparvarlik va baynalminallik ruhida tarbiyalash borasida ham fizikadan uyushtirilgan sinfdan tashqari ishlar katta imkoniyatga ega. Buyuk mutafakkirlarimizdan Ibn-Sino, Beruniy, Ulug'bek va boshqalarning qilgan ishlarini, ularning hayotlaridan lavhalarni yoki bo'lmasa XX asrda fizika sohasida U. Aripov, S. Azimov, R. Bekjonov va boshqa vatanimiz olimlari qilgan ishlarni sinfdan tashqari o'tkaziladigan tadbirlarda ko'rsatish, devoriy gazetalarda ma'lumotlar berish yaxshi samara beradi. SHuningdek, keyingi paytlarda vatanimiz fizik olimlari boshqa mamlakatlar olimlari bilan hamkorlikda ishlab erishayotgan yutuqlari haqida, bu yutuqlar turli millat vakillarining xamkorlikdagi ishining natijalari ekanligini o'tkaziladigan tadbirlar orqali o'quvchilar ongiga yetkaza olsak maqsadga erishgan bo'lamiz. Maktablarda tashkil etiladigan hamda o'tkaziladigan sinfdan tashqari mashg'ulotlar o'quvchilarning umumiyligi ta'lim va politexnik saviyasini oshirish, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ijodiy tashabbuskorligini oshirish uchun keng imkoniyatlar ochib beradi. SHuningdek, o'quvchilarning fizika darsiga bo'lgan qiziqishini orttiradi. Sinfdan tashqari ishlar o'quvchilarning qiziqishlarini hisobga olgan holda tashkil qilinadi. Fizikadan tashkil etiladigan sinfdan tashqari ishlardan biri to'garaklardir. Fizikadan to'garaklarni nafaqat maktabda, shuningdek akademik litsey, kasb-hunar kollejlarida ham tashkil etilsa, nur ustiga a'lo nur bo'ladi. Fizikadan o'tkaziladigan to'garak ishining eng qimatli shuki, bunda o'quvchilar o'z bilimlarini amalda qo'llashni o'rghanadilar, hayotga ishlab chiqarish mehnatida ishtirok etishga tayyorlanadilar. Fizika to'garagini mazmuni masalasi eng muhim hisoblanadi. Ko'pincha o'qituvchi to'garak uchun qandaydir qisqa, texnik sohalarni - aviamodel, radiotexnika, kinotexnika va xokazolarni tanlaydi. Fizika o'qituvchisi rahbarlik qiladigan to'garak ishi o'quvchilarning to'garakdagi ishini fizikani o'qitish bilan to'laroq bog'lash imkoniyati bo'lishi uchun ko'proq fizika va texnika tematikasi bo'yicha olib boriladi. Fizika-texnika to'garagini tashkil etish bilan o'qituvchi o'quvchilarning shaxsiy qiziqishlarini hisobga olishi, rejalashtirayotgan to'garak faoliyatini ular bilan birga tashkillashtirishi, mavzularning zamonaviyligi katta ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, o'quvchilarni avtomatika, radio, yadro energiyasi, yarim o'tkazgichlar, raketa-texnikasi, kosmanavtika informatika kabi masalalar qiziqtiradi.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1 P. Habibullayev, A. Boydedayev A. Bahromov, M. Yo'ldosheva —Fizikadan umumta'lim maktablari uchun darslik.

2. B.F.Izbosarov, I.R.Kamolov. Umumiy fizikadan laboratoriya ishlari.

3. B.F.Izbosarov, I.R.Kamolov. Mexanika va molekulyar fizikadan laboratoriya ishlari.

INGLIZ TILI O'QITISH METODIKASI TERMINLARI VA ULARNING O'ZBEK TILIDAGI MUQOBILLARI

*Inatullayeva Fotima Raximovna,
Jizzax viloyati, Jizzax shahri, 15- umumta'lim maktabi Ingliz
tili o'qituvchisi*

Annotation: this article provides an analysis of pedagogical terms in English and Uzbek, information about the role of word terms in technology, science, art and social life.

Keywords: pedagogical term, assessment, translation, terminology, dictionary.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi pedagogik atamalarning tahlili, so'z atamalarining texnologiya, fan, san'at va ijtimoiy hayotdagi o'rni haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik atama, baholash, tarjima, terminologiya, lug'at.

Terminologiya - bu tilning o'ziga xosligi. Atamalar umumiyligi so'zlardan, boshqa tillardagi so'zlardan yoki tilda allaqachon mavjud bo'lgan morfemalardan tuzilishi mumkin. Hozirgi vaqtida o'zbek terminologiyasining boyligi, asosan, boshqa tillar va so'z birikmalaridan foydalanish natijasidir.

Ma'lumki, ingliz tili hozirda dunyoning asosiy muloqot tili hisoblanadi. Shunday qilib, ingliz tili o'z lug'atiga doimiy ravishda yangi so'zlarni qo'shish orqali rivojlanmoqda. Ingliz tilining o'zbek tiliga ta'siri juda katta va uni asosan fan, pedagogika, texnologiya va ijtimoiy hayotning turli sohalarida ko'rish mumkin. Ko'p hollarda biz o'zbek tilining ichki imkoniyatlaridan kelib chiqib, ingliz tilidan kelgan atamaning ekvivalentini topishga harakat qilamiz. Ammo xalqaro atamalar (yoki xalqaro so'zlar) deb sotiladigan shunday atamalar mavjudki, ular ingliz va o'zbek tillarida bir xil shaklda hech qanday o'zgarishsiz qo'llaniladi. Masalan, yunon va lotin so'zleri texnik va ilmiy atamalar sifatida keng qo'llaniladi. A.Avloniy ta'kidlaganidek: "Ta'lim biz uchun hayotdir. Bu o'lim, najot, halokat, baxt yoki salomatlik masalasiidir. Darhaqiqat, inson hayoti, baxtu saodati, sof insoniy faoliyatida ta'lim-tarbiyaning o'rni g'oyat muhim. Ma'lumki, yosh avlodni tarbiyalash ishimizning asosiy vazifasi bo'lib, bu biz uchun ijobiy natijadir, shu bois ularni millatimizga, millatimizga sadoqat, har tomonlama sadoqat ruhida tarbiyalashimiz zarur. Bunga erishish uchun, birinchi navbatda, yosh avlod ongiga milliy g'urur, milliy g'urur, ma'naviyat, milliy g'oya va boshqalar kabi tushunchalarni singdirishimiz kerak. Zero, xalq tarixini, ona tilini bilmasdan, o'rganmasdan, ulardan ma'naviy ozuqa olmasdan, yorug' kelajakni orzu qilish, albatta, mumkin emas.

Behbudi, Avloniy, Ayniy, Munavar Qori, Hamza va boshqalar salomlashgan shogirdlar Orenburg va Srimda yangi shoxchalar ochdilar. Ular rus tilini o'qitish usullari va usullarini o'rgandilar va ularni o'z sharoitlariga moslashtirdilar. Shunday qilib, ushbu maktablar uchun birinchi darslik va qo'llanmalar yaratilgan va bu kitoblarga birinchi marta ta'limga oid maxsus atamalar kiritilgan. Yangi pedagogik atama barcha tillardagi leksik sohani o'rganish bilan bog'liq. Tilning sifati va so'z yasalish modellari va usullarini ishlab chiqish darajasi bo'yicha yangi atamalarni shakllantirish qobiliyati.

Keling, pedagogik atamalarning bo'linishini ko'rib chiqaylik. Pedagogik atama ikki guruhga bo'linadi: Ta'lim nazariyasi shartlari.

Ta'lim tizimining shartlari, predmeti, ta'limning tabiat, o'rganish predmeti.

Tarbiya nazariyasi shartlari. Tarbiya, tarbiyachi, axloqiy tarbiya, laboratoriya tarbiyasi.

Tilshunoslik ilmiy tadqiqotlariga ko'ra, pedagogik atamalar soni o'n mingdan ortiq. Bundan tashqari, shuni ta'kidlash kerakki, ingliz va o'zbek tillarida pedagogik atamalar bir necha guruhlarga bo'lingan:

Pedagogik tushunchalarni ifodalovchi atamalar: maktab, institut, dars, amaliyot, metod, pedagogika, imtihon, kitob va boshqalar.

Ta'limga aloqador shaxslarning ismlari: o'qituvchi, sinf rahbari, restoran, viserestoran, dekan.

Qonunchilik atamalari o'zbek va ingliz pedagogikasida keng qo'llaniladi. Masalan, Davlat madhiyasi (Davlat madhiyasi) - mustaqil davlatning muhim ramzlaridan biri bo'lib, odatda maxsus holatda ijro etiladigan tantanali va musiqali kompozitsiyadir. Davlat granti (Davlat granti) - To'lanadigan mablag'lar olimlar, olimlar, san'at va adabiyot mualliflarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash uchun ajratiladi. Grant - bu ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish uchun qo'llab-quvvatlash va qaytarib to'lanishi kerak bo'lgan qarz emas. Davlat granti - bu davlat tomonidan moliyalashtiriladigan universitetlar talabalarining o'qishi uchun to'lanadigan grant.

Davlat ta'lim standarti (Davlat ta'lim standarti) ta'limga qo'yiladigan asosiy talablarning asosiy o'choqlari to'g'risidagi hujjatdir. XXI asr axborot va texnologiyalar asri. Shu sababli, hozirgi vaqtida u innovatsion texnologiyalarsiz pedagogik pedagogik va o'quv jarayoni imidjiga tarqaldi. Demak, ta'lim tizimida ishlayotgan har bir kishi o'qitish jarayonida kompyuter texnologiyalari, lestronin materiallaridan qanday foydalanishni bilishi kerak.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, pedagogikani maxsus atamalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Sinov jarayonida atamalar yuqori darajada import qilinadi. Ularning yordami bilan ta'lim jarayoni yanada samarali va tushunarli bo'ladi. Bu o'rinda ingliz tilining ahamiyatini ham ta'kidlash lozim. Ushbu pedagogik atamaning aksariyat

qismlari ingliz tilidan olingan. Ulardan ba'zilari o'zbek tiliga tarjima qilingan, ba'zilari esa o'zgarishsiz qolgan.

Adabiyotlar:

1. Yusupova S.A. Pedagogik atamalarning ingliz va o'zbek tillariga tarjimasi, ingliz va o'zbek terminologiyasi. 2021 yil.
2. X.Paluanova, M.Musumonova, K.Risqulova, Z.Qurban niyozova. "Pedagogik atamalar ro'yxati" 16.11.2012 y.
3. Abdullaeva Marhabo Rahmonqulovna. (2021). Ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima va uning o'ziga xos xususiyatlari. Innovatsiyalar, integratsiya va ta'lim xalqaro jurnal, 2 (2).
4. Nizomova Mohinur Baratboyevna. Ingliz va o'zbek tillarida pedagogik atamalarning tasnifi. 2020

**BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI DARS JARAYONIDA
FAOLLIGINI OSHIRISH**

*Kojakova Damegul Reipnazarovna,
Qoraqalpoğiston Respublikasi, Taqiatosh tumani 2- sonli
maktab boshlang'ich sinf óqituvchisi*

Annotation: the educational goal is to improve the culture and activity of communication in students through independent thinking, increasing oral and written literacy, developing logical thinking.

Keywords: creativity, aspiration, independent mastering, skill, talent.

Annotatsiya: Ta'limiylar maqsad bu o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati va faolligini takomillashtirishdir.

Kalit so'zlar: ijodkorlik, intiluvchanlik, mustaqil o'zlashtirish, mahorat, iste'dod.

Ta'lim o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma'lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o'qituvchi o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga yetkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. O'rganish jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishadi, ya'ni o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o'ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarlarning dars paytidagi hamkorligi, o'quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta'lim va tarbiya masalalari hal etiladi.

Boshlang'ich ta'lif jarayonini pedagogik texnologiyalar, ta'limga yangicha yondashuv, innovatsion ta'lif texnologiyalari asosida tashkil etish uchun ularni yanada ko'proq o'quvchilarning mustaqil bilimga bo'lgan ehtiyoj va ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan faoliyatiga yo'naltirish lozim. O'qituvchi ma'lumot beruvchi roldan faol ta'lif jarayonini tashkil etish, ularning o'quvmotivatsiyasi va faoliyatini boshqarish, bilimga bo'lgan mavjud ehtiyojlarini psixologik-pedagogik jihatdan oqilona qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish, erkin fikrlash, ijodkorlik, innovatsiyalar roliga o'tishi kerak. 6-7 yoshli bolalar uchun yangi mashg'ulot bo'lgan kitobxonlik ulardan yangi fazilatlarni, yangi imkoniyatlarni egallashni talab qiladi. O'qish uchun bolalarda doimiy e'tibor, o'tkir aql, mustaqillik, mehnatsevarlik, vazminlik kabi fazilatlar bo'lishi kerak. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, bola bema'ni so'zlarga qaraganda mazmunli tushunchalarni tezroq va ishonchli tarzda yodlashi mumkin.

Iste'dod - inson ruhiyatining butun umri davomida doimiy ravishda rivojlanib boradigan sifati bo'lib, u insonning bir yoki bir nechta sohalarda boshqa odamlarga qaraganda yaxshiroq natijalarga erishish qobiliyati bilan belgilanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari yosh bo'lgani uchun ularga bilimlarni sodda tilda o'rgatish, darslarda o'yin elementlaridan foydalanish zarur. Bola hayotining ko'p qismini o'yinlarda o'tkazadi. O'yinlar nafaqat didaktik vosita, balki bola hayotining asosiy shaklidir. Shu sababli, o'yinning nozik tomonlarini o'zlashtirmasdan va o'yin faoliyatini boshqarishni o'rganmasdan turib, oldimizda turgan mas'uliyatli vazifani bajara olmaymiz. O'quv jarayonida tashkil etilgan didaktik o'yinlar ham o'quvchilar tafakkurini rivojlantirishga qaratiladi. Didaktik o'yinlar dam olish yoki bo'sh vaqtini o'tkazish vositasi bo'libgina qolmay, ular o'quv faoliyati vositasi hamdir. Muvaffaqiyatga erishish uchun ustoz doimo innovatsiyalarni izlashi va qo'llashi zarur. Yangi bilimlarga intilish, yangi ko'nikmalarga ega bo'lishda o'qituvchi qanchalik ko'p o'rgansa, strategiyani ishlab chiqsa oliy maqsadga erishish osonbo'ladi. Buning uchun boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirgan holda turli didaktik o'yinlar yordamida darsga jalb qila olishi kerak. Mustaqil ta'lim orqali talabalar o'z oldiga maqsadlar qo'yadi, ularning akademik rivojlanishini nazorat qiladi va baholaydi, shu bilan ularning o'quv motivatsiyasini

boshqaradi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisiga mustaqil o'qishga yordam beruvchi 7 maslahat:

1. O'quvchilarning o'zlarini nazorat qilishlari uchun imkoniyatlar yaratish: O'z-o'zini nazorat qilish ikki jarayonga bog'liq: maqsadlarni belgilash va boshqalardan va o'zidan fikr-mulohazalarni qabul qilish. O'quvchilar o'zlarining tengdoshlarini baholash usullarini ishlab chiqishda qo'llagan strategiyalari ta'lim maqsadlariga erishishda samarali ekanligini tekshirishga yordam beradi.

2. Savollardan mustaqil ta'lim vositasi sifatida foydalaning. Bu yerda maqsad mas'uliyatni asta-sekin o'qituvchidan o'quvchiga o'tkazishdir. O'qituvchi yuqori darajadagi savollarni, ochiq savollarni, fikrlashni, muammolarni yechish va chuqurroq tushunishni rivojlantirish uchun o'quvchilarning javoblariga moslashuvchan javob berish orqali darsda samarali nutqni rivojlantirishi kerak.

3. O'quvchilarni xatti-harakatlarini modellashtirishga undash. Masalan, qaysi toifadagi ma'lumotlarni eslab qolish osonroq ekanligini ko'rsating.

4. Muloqotni, shu jumladan o'rganishga yo'naltirilgan tilni rivojlantirish. Bu o'quvchilarga o'quv bosqichlari haqida ko'proq ma'lumot olish, o'zlarining individual ta'lim usullarini tushunish va o'z fikrlarini bildirishda yordam beradi.

5. Sinf ishi va uy vazifalari yuzasidan yozma yoki og'zaki fikr bildirish. Bu o'quvchilarning mustaqil ishlashga bo'lgan ishonchini oshirishning yaxshi usuli bo'lishi mumkin.

6. Birdamlikni rag'batlantirish. Doimiy ravishda javob izlamasdan kichik guruhlarda sifatli topshiriqlarni bajarish imkoniyatini bering va ularni bir-biridan o'rganishga va o'z g'oyalarini rivojlantirishga undang.

7. Tanlash imkoniyatini bering va ularni o'z ta'lim maqsadlarini belgilashga undang. Ular o'zlarining qiziqishlari va afzallikkari haqida o'yashlari va o'z ta'lmlariga ega bo'lishlari uchun bu sizning o'quvchilaringizga o'zlarining kuchli tomonlarini va o'z ta'lmlarini nazorat qilishlarini his qilishlariga yordam beradi.

Umid qilamizki, agar ular ortga nazar tashlab, o'quv yilida qanday marralarni qo'lga kiritganini bilishsa, ularning ishonchi ortadi.

Sinfda texnologiyadan foydalanishning ijodiy yo'llarini topish o'qituvchi sifatida hayotingizni osonlashtirishi va o'quvchilarning darsga qiziqishi va qiziqishini oshirishi mumkin. Ko'nikmaga ega bo'lishda bir necha turdag'i o'quvchilar toifalari mavjud va o'qituvchi ularga nisbatan alohida yondashuv va metodlardan foydalanishga e'tibor qaratishlari lozim.

Birinchi turdag'i o'quvchilar: bu tip o'zlashtirishning past darajasi bilan ajralib turadi, bu aqliy operatsiyalarning past darajasi bilan bog'liq. Bunday yondashuv bilan o'quv vazifalarini o'zlariga moslashtirishga yoki aqliy mehnatdan butunlay qochishga harakat qilishadi, bu esa aqliy zaiflikka va o'rganish ko'nikmalarining etishmasligiga olib keladi.

Ikkinchi toifa o'quvchilar malakasini o`zlashtirmaydilar: bu toifa o'quvchilar maktabga yaxshi o'qish niyatida yaxshi intellektual tayyorgarlik bilan keladi. Biroq ularning tarbiyaviy ishlariga kelsak, birinchi navbatda, o'rganayotgan narsasini bajarishga o'rganganlar fanlar bo'yicha faol aqliy mehnatdan chetlanishlari, tizimli va mashaqqatli mehnatga (matematika, chet tili) e'tibor qaratmasliklari ko'rinish turibdi.

Uchinchi toifa bilimlarni o'zlashtirmagan o'quvchilar: bu tipning malaka darajasi birinchisi kabi past bo'ladi. Fikrlash jarayonlarining sekin rivojlanishi o'quv materialini o'zlashtirishda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ular o'quv topshiriqlarini bajarishda tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega emaslar. Ular o'z natijalarini boshqa o'quvchilar natijalari bilan solishtirishga harakat qilmaydi.

Demak, topshiriqni bajarish nafaqat vazifani o'zlashtirish va bilmaslikdagi qiyinchiliklarni, balki o'qishga beparvo munosabatni ham anglatadi. Ko'nikmani o`zlashtirolmaslik tushunchasi mакtabning, o'quv harakati va natijalarining tabiiy va didaktik talablariga mos kelmaydi. O'zlashtirishning yetishmasligi talabaning o'qish va hisoblash ko'nikmalarini yetarli darajada rivojlanmaganligi, intellektual tahliliy bilimlarning noto'g'ri taqsimlanishi, moslasha olmasligi va hokazolarda namoyon bo'ladi. Muammoni o'rganish inson, shaxs haqidagi barcha fanlarni o'rganishni taqozo etuvchi keng ko'lamlı ijtimoiy muammolarni o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar:

1. Xasanova G.K. Ta'lim faoliyatining tasnifi va baholash tasnifi: Pedagogik muammolarni takomillashtirish // Ilg'or fan va texnologiya xalqaro jurnali. jild. 29. № 11s, 2020. Rp. 1958-1961 yillar.
2. Xasanova G.K. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini shakllantirishning pedagogik xususiyatlari // Akademiya. No 7 (46), 2019.
3. Bo'tayeva. H “Boshlangich sinf o'quvchilarida aqliy taraqqiyot shakllanishining psixologik xususiyatlari”

O'ZBEK TILI LEKSIKASINING TARIXIY BOSQICHLARI

Nozima Mansurova Salimjon qizi

*Farg'on'a viloyati, Farg'on'a shahar 13-maktab o'zbek tili
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tili leksikasining tarixiy bosqichlari mavzusida atroflicha ma'lumotlar o'z aksini topadi.

Kalit so'zlar: Turkiy tillar, -chi, -ma, -lik, -gich, -im, traktorchi, sportchi, shofyorlik, demokratlashtirish, elektrlashtirish, fonetik xususiyatlar, zamonaviy qatlam.

Tilimizning lug`at tarkibida o`zimizniki bo`lgan so`zlardan tashqari boshqa tillardan o`zlashgan so`zlar ham mavjud. Bu tabiiy holdir. Chunki o'zbek xalqi o`z tarixining turli davrlarida boshqa xalqlar bilan iqtisodiy, madaniy, siyosiy aloqada bo`lib kelgan. Mana shu aloqa-aratashuv natijasi o`laroq tilimizga boshqa tillardan so`zlar kirib, o`zlashib ketgan. Shu nuqtai nazardan adabiy til so`zarini tarixiy kelib chiqishiga ko`ra ikki guruhga ajratish mumkin: 1. O`z qatlam so`zлari. 2. O`zlashgan qatlam so`zлari.

O`z qatlam so`zari. O`z qatlamga turkiy tillar uchun umumiyligi bo`lgan hamda o'zbek tilining o`ziniki bo`lgan so`zlar kiradi. Turkiy tillar uchun umumiyligi, mushtarak bo`lgan so`zlar umumturkiy so`zlar deyiladi. Umumturkiy so`zlar asrlar davomida o'zbek, qozoq, qirg`iz, tatar, boshqird, turkman, ozarbayjon va boshqa turkiy tillarda qo'llanib kelgan so`zardir. Bunday so`zlar o'zbek tili lug`at tarkibining asosini tashkil etadi. Umumturkiy so`zlar deyarli barcha so`z turkumlarida mavjud. Bularga tog`, suv, tosh, til, qo`l, bola, er (otlar), oq, qora, qizil, ko`k, sariq, yaxshi, yomon (sifatlar), bir, ikki, uch, besh, olti, sakson, tuqson, yuz, ming (sonlar), men, sen, u, biz, siz, ular, qanday, qachon (olmoshlar), kelmoq, bormoq, turmoq, qaramoq, olmoq (fe'lllar), ildam, erta, indin, ilgari (ravishlar) kabilar misol bo`la oladi. Mazkur so`zlarning ba'zilari fonetik jihatdan yoki talaffuz qilinishiga ko`ra farq qilishi mumkin. Lekin shunday bo`lsa-da, ularning kelib chiqish asosi birdir.

O'zbek tilining o`z ichki imkoniyatlari, qonun-qoidalari asosida yaratilgan so`zlar o'zbekcha so`zlar deb yuritiladi. O'zbekcha so`zar quyidagi yo`llar asosida yaratiladi:

1. Asli o'zbekcha so`zlarga shu tilga oid qo'shimchalarni qo'shish orqali yasalgan so`zlar. Bunda -chi, -ma, -lik, -gich, -im singari o'zbekcha qo'shimchalar vositasida yasama so`zlar hosil qilinadi: suvchi, terimchi, o`quvchi, o`qituvchi, boshlovchi, kesma, terlama, boshqarma, qorishma, bosma, otalik, onalik, bolalik, yaxshilik, yomonlik, suzgich, muzlatgich, o`g`itlagich, sovitgich, terim, yig`im, bo`lim va boshqalar.

2. Boshqa tillardan kirgan so`zlarga o`zbekcha qo`shimchalarni qo`shish orqali yasalgan so`zlar. Bunda o`zbekcha so`zar quyidagicha hosil qilinadi: 1) tojikcha so`zlarga o`zbekcha qo`shimchalarni qo`shish asosida yaratiladi: jangchi, mardlik, tanburchi, dutorchi, vayronalik, sabzavotchilik, chorvachilik; 2) arabcha so`zlarga o`zbekcha qo`shimchalarni qo`shish vositasida hosil qilinadi: maorifchi, maslahatchi, jamoatchi, murabbiylik, zamondosh, vazirlik, rahbarlik, ovqatlanmoq; 3) ruscha-baynalmilal so`zlarga o`zbekcha qo`shimchalarni qo`shish orqali yasaladi: traktorchi, sportchi, shofyorlik, demokratlashtirish, elektrlashtirish, mexanizatsiyalashtirish, betonlamoq singarilar.

3. Boshqa tillardan o`tgan yasovchi vositalar yordamida o`z va o`zlashma qatlardan hosil qilingan so`zlar. Bunda qo`shimcha o`zga tilga oid bo`ladi, asos so`z o`zbekcha, tojikcha, arabcha, ruscha so`zlardan tashkil topadi: kitobxon, jurnalxon, bilimdon, savodxon, ma'rifatparvar, adabiyotshunos, tilshunos, partiyaviy, ommaviy, soatsoz, vagonsoz, uysoz, mashinasoz, noaniq, serish, sertarmoq, serhosil, madadkor, bunyodkor, notinch, beish, chizmakash, yo`lsoz, ilmiy, tarbiyaviy, oilaviy kabilar.

O`z qatlam so`zarining bir guruhini kompozitsiya usuli bilan yasalgan qo`shma so`zlar tashkil qiladi. Qo`shma o`zbekcha so`zar quyidagicha hosil etiladi: 1) bir lug`aviy qatlamga mansub so`zardan yasaladi: issiqsevar, belkurak, ituzum, suvqovoq, baqaterak, yiloshi, tomorqa, otboqar, tezpishar, qulogcho`zma, olaqarg`a; 2) turli lug`aviy qatlamga mansub so`zlardan yasaladi: yondaftar, tilxat, buyintumor, havorang, radioaloqa, fotonusxa, umumshahar, qumshakar, boshpana, kelinsalom, otameros, kitobsevar, sheryurak kabilar.

O`z qatlam so`zari bir qator xususiyatlari bilan o`zlashma qatlam so`zaridan farqlanib turadi. O`z qatlamga oid so`zarning eng muhim, asosiy belgilari quyidagilardir:

1. O`z qatlamga oid so`zarning ko`pchilik qismi ko`p ma'nolidir, polisemantik xarakterga egadir. O`zlashma so`zarda bu xususiyat chegaralangan.

2. O`z qatlam so`zarining aksariyati aniq ma'noli so`zlardir. O`zlashma qatlamga tegishli so`zlar esa ko`proq mavhum ma'nolidir.

3. O`z qatlam so`zari fonetik tuzilishiga ko`ra asosan bir bo`g`inli, ikki bo`g`inli, uch bo`g`inli bo`ladi. Bir bo`g`inli tub so`zlar ko`proq undosh Q unli Q undosh shakliga ega bo`ladi.

4. O`z qatlam so`zari r, l, v, g, , d, z tovushlari bilan boshlanmaydi va hz o`atlam shzlarida f, ', j (siraluvchi), s kabi undoshlar umuman o`tnashmaydi.

5. O`z qatlam so`zarida birinchi bo`g`indan keyingi bo`g`inlar hech vaqt unli tovush bilan boshlanmaydi.

6. O`z qatlamga oid so`zlarning oxiri e(e), o` unlisi bilan tugamaydi. Ba'zi undov va taqlidiy so`zlar (he, ehe, o`ho`, bo`, mo` kabilar) bundan mustasno.

7. O`z so`zarda bo`g`in boshida, o`rtasida va oxirida ikki undosh qatorasiga kelmaydi. Ost, ust, art, arch, berk, gurs, yilt kabi so`zlar bundan mustasno.

8. O`z qatlam so`zlari tarkibida bo`g`iz undoshi h, qorishiq s kelmaydi. Him, uh, ah, ha-ha kabi ayrim so`zlar bundan mustasno.

9. Grafik jihatdan o`z qatlamga oid so`zlarda ' (tutuq), (yumshatish) belgilari ishlatilmaydi.

10. O`zbekcha so`zlarda urg`u odatda oxirgi bo`g`inda bo`ladi.

O`zlashgan qatlam so`zari. O`zbek tili lug`at tarkibining boyishi va takomillashuvida ichki manba bilan bir qatorda tashqi manba ham muhim rol o`ynaydi. Tashqi manba deyilganda boshqa tillardan so`z o`zlashtirish orqali lug`at tarkibining boyishi tushuniladi. O`zbek tilining boshqa qardosh bo`lmagan tillar bilan aloqasi tufayli bu tillardan o`zbek tiliga ma'lum miqdorda so`zlar o`zlashib qolgan. O`zlashgan so`zarning assosiy qismi forscha-tojikcha, arabcha, ruscha so`zlardan iboratdir.

Tojikcha so`zlar. Hozirgi o`zbek tili leksikasida tojikcha so`zlar salmoqli o`rinni egallaydi. Miqdor jihatdan o`zbekcha so`zlardan keyin ikkinchi o`rinda turadi. Bu bejiz emas, albatta. Darhaqiqat, o`zbeklar va tojiklar qadimiy davrlardan bir hududda, birgalikda qo`shti, aralash holda yashab kelganliklari, o`zaro har jihatdan iqtisodiy, xo`jalik sohalarida yaqindan aloqada bo`lganliklari tufayli o`zbek tiliga tojik tilidan ko`plab so`zlar kirib, o`zlashib ketgan. Tojikcha so`zlarga bahor, chashma, chilla, hafta, durbin, dasturxon, chilopchin, jo`yak, panskha, ro`mol, dastro`mol, optoba, yaxob, yaxna, chorsu, chorraha, pazanda singarilarni misol qilib keltirish mumkin.

Tilimizga o`zlashgan tojikcha so`zlarning ko`pchiligi ko`proq aniq va real narsa, hodisalarning nomlaridir. Tojikcha o`zlashmalar kundalik turmush uchun eng zaruriy va ko`p qo`llanuvchi so`zardir.

Tojikcha so`zlarning ba'zi fonetik xususiyatlari u so`zlarni boshqa tillardagi so`zlardan farqlab turadi. Masalan, j tovushi tojik tiliga xos bo`lib, u gjida, mujda kabi so`zlar tarkibida tilimizga kirib kelgan. – and (farzand, monand), -xt (baxt, taxt, daraxt, karaxt, poytaxt), -sht (go`sht, musht, dasht, g`isht), -mon (armon, darmon, qahramon), bar- (barno, barpo, barbod), dar- (darbon, dargoh, dargumon, darbadar, darrov, darhol) kabi elementlar ham tojikcha so`zlarni boshqa so`zlardan farqlab turadi.

Arabcha so`zlar. O`zbek tili leksikasida arabcha so`zlar alohida o`rin tutadi. Arabcha so`zlarning o`zbek tiliga kirib kelishi arablar tomonidan O`rta Osiyo hududining bosib olinishi va buning tarixiy-ijtimoiy oqibatlari bilan bog`liq. O`tmishda arab tilining hukmon til – rasmiy davlat tili, ta'lim tili, fan va madaniyat tili, badiiy adabiyot tili, din va shariat tili bo`lganligi arabcha so`zlarning o`zbek tiliga kirib kelishi uchun sababchi bo`lgan. Hozirda tilimizda faol qo`llanilayotgan

maktab, maorif, kotib, muxbir, ma'naviyat, san'at, adabiyot, xalq, vazir, shoir, vatan, davlat, maqola, ilm, asar, ta'lif, sanoat, axborot, xodim, tarjimon, talaba, janub, shimol, anhor, hovuz, ariza, imzo, xat singari so`zlar arabcha o`zlashmalardir.

Arabcha so`zarni mavzuiy jihatdan bir necha guruhga bo`lib o`rganish mumkin. Chunonchi: 1) ijtimoiy davlat tuzumiga oid so`zlar (hukumat, mamlakat, fuqaro, hokimiyat, farmon, islohot, ittifoq), 2) adabiyotga oid tushunchalarni ifodalovchi so`zlar (aruz, bayt, ruboiy, adib, hikoya, masal, maqol, qofiya, vazn, radif, tazkira), 3) maktab-maorif, ta'limga oid so`zlar (ta'lif, talaba, savod, imtihon, axloq, murabbiy, davomat, muallim), 4) diniy tushunchalar bilan bog`liq so`zlar (avliyo, machit, shariat, hayit, karomat, duo, farz, tahorat, qur'on) va boshqalar.

Arabcha so`zlarning o`ziga xos muhim belgilari sifatida quyidagilarni ko`rsatish mumkin: 1) so`z boshida -ma, -mu elementlari keladi: madrasa, maktab, majlis, muhokama, mudarris, munaqqid, mutarjim, musavvir, muzokara kabilar; 2) so`z oxirida -ot, -yat, -yot, -at elementlari qatnashadi: targ`ibot, tashviqot, axborot, zaruriyat, hokimiyat, jamiyat, kashfiyat, tibbiyat, surriyat, tijorat, saxovat singarilar; 3) so`z tarkibida ' (tutuq belgisi) ishtirok etadi: san'at, a'lo, ra'no, ma'no, ta'til, me'mor, ta'zim, e'tiroz, sur'at, e'tiqod, e'lon kabilar; 4) so`zning tarkibiy qismida ikki unli yonma-yon keladi: oila, shoira, doir, saodat, maorif, jamoat, qiroat singarilar.

Ruscha so`zlar. Adabiy tilimiz leksikasida ruscha-baynalmilal so`zlarning salmoqli qatlami mavjud. Ruscha o`zlashma so`zar o`zbek tilining rus tili bilan aloqasi tufayli yuzaga kelgan. Ruscha qatlamga mansub so`zlar XIX asrning to`rtinchi choragidan e'tiboran kirib kela boshlagan. Bu davrda tilimizga rus tili va u orqali boshqa tillardan samovar, pochta, elektr, teatr, vistavka, mashina, vagon, vokzal, poezd, artist kabi so`zlar kirib, o`zlashib ketgan.

Ruscha o`zlashma so`zar mavzuiy jihatdan bir necha guruhni tashkil etadi. Ularning ba'zilari tubandagilar: 1) oziq-ovqatga doir nomlar: kartoshka, limonad, konfet, kofe, makaron, vermishel, bifshteks, ikra, tort, kakao, kasha; 2) uy-ro`zg`or buyumlari nomlari: lampochka, grafin, kreslo, divan, shkaf, stol, stul, karovat; 3) kiyim-kechak nomlari: kombinzon, palto, kostyum, kofta, botinka, shinel, noski, chulki; 4) harbiy ish va fizkultura, sportga oid so`zlar: matros, serjant, leytenant, mayor, diviziya, gimnastika, basketbol, billiard, domino, voleybol, futbol, boks; 5) ijtimoiy so`z va atamalar: s'ezd, diktatura, demokratiya, partiya, deputat; 6) savdo va moliyaga oid so`zlar: magazin, gastronom, bufet, yarmarka, kredit, byudjet, pavilon, obligatsiya, bank; 7) qishloq xo`jaligiga oid so`zlar: brigadir, zveno, kultivatsiya, mexanizatsiya, traktor, kombayn, buldozer va shuning singarilar.

O`zbek tiliga rus tilidan va u orqali dunyoning boshqa tillaridan kirib kelgan so`zlar tarixiy jihatdan quyidagi tillarga mansubdir: 1) rus tiliga: samolyot, stol, stul, tok, ruchka, sudya, sud, parovoz, konfet, pulemyot, paroxod, teploxd, kartoshka, pechka, publitsist kabilar; 2) nemis tiliga: shtab, shaxta, rota, galstuk, shifer, kran,

orden, landshaft, balet, buterbrod, raketa, lager, politsiya, linza, fakultet, kolba singarilar; 3) lotin tiliga: senat, operatsiya, deputat, auditoriya, respublika, direktor, laboratoriya, sirk, general, nota, metall, formula, laureat, professor, dotsent, magistr, opponent, prezident, referat, dissertatsiya, abiturient kabilar; 4) grek tiliga: pedagog, grammatika, kafedra, alfavit, tezis, poema, poeziya, teatr, ideya, drama, komediya, tragediya, lirika, mikrofon, filologiya, olimpiada, filosofiya, leksika, psixologiya va boshqalar; 5) ingliz tiliga: voleybol, futbol, vokzal, miting, tramvay, klub, byudjet, boks, finish, chempion, dollar, tank, rels, bifshteks, tort, tennis, kontsern, test, fermer, film, kross, lift kabilar; 6) frantsuz tiliga: kostyum, palto, etaj, mebel, bufet, kabinet, kotlet, ragu, kompot, krem, flot, aktyor, serjant, leytenant, kapitan, artilleriya, desant, antrikot, foye, repertuar, lyustra kabilar; 7) italyan tiliga: opera, libretto, benzin, bank, ariya, loja, valyuta, gazeta va shuning singarilar.

Bir tildan boshqa ikkinchi tilga so`z o`zlashtirishning o`ziga xos yo`llari va usullari bor. So`z o`zlashtirish ikki yo`l: 1) jonli so`zlashuv orqali va 2) yozma manbalar orqali amalgalashiriladi. Tilimizdagi tojikcha so`zlarning ko`pchiligi jonli so`zlashuv orqali o`zlashtirilgan. Arabcha o`zlashmalarning asosiy qismi yozma manbalar orqali o`tgan. Ruscha so`zlar ham jonli so`zlashuv, ham yozma manbalar vositasida kirib kelgan.

So`z o`zlashtirishning usullari ikki xil bo`ladi: 1) aynan olish, 2) kalkalab olish. Yuqorida qayd etib o`tilgan tojikcha, arabcha, ruscha so`zlar aynan o`zlashtirilgan. Kalkalab olishda so`zning o`zi emas, balki uning ma'nosini o`zlashtiriladi: dunyoqarash (мировоззрение), ustqurma (надстройка), tug`ruqxona (родильный дом), qo`lyozma (рукопись), muzyorar (ледокол), sun'iy yo`ldosh (искусственный спутник) kabilar.

Til leksikasidagi so`zlar zamonaviyligi hamda eskilik va yangilik bo`yog`i borligiga ko`ra 3 qatlamga ajratiladi: 1) zamonaviy qatlam, 2) eski qatlam, 3) yangi qatlam.

Zamonaviy qatlam. Eskilik yoki yangilik bo`yog`iga ega bo`Imagan so`zlar zamonaviy qatlamni tashkil etadi. Zamonaviy qatlamga oid bunday so`zlar zamonaviy so`zlar deyiladi. O`zbek tili lug`at tarkibining asosiy qismi zamonaviy so`zlardan iboratdir. Umumiste'moldagi so`zlarning barchasi zamonaviy qatlamga mansub bo`ladi. Ular barcha kishilar uchun tushunarli bo`lishi bilan bir qatorda nutqda faol qo`llaniladi: bahor, qish, kuz, g`arb, sharq, er, osmon, tog`, tosh, ariq, yomg`ir, qor, daryo, yaxshi, yomon, chiroyli, tor, chuqur, go`zal, kim, birov, har kim, har qanday, tez, oz, ko`p, asta, yozmoq, ovqatlanmoq, uxlamoq, yashamoq singarilar. Zamonaviy qatlamga oid so`zlarning ba'zilari nutqda faol qo`llanilmasligi, tor mutaxassislik doirasida ishlatalishi mumkin. Masalan, terminologik leksikaga oid so`zlar shunday so`zlardan bo`lib, ularning iste'mol doirasi chegaralangan. Lekin bundan qat'iy nazar terminlarning barchasi zamonaviy leksika hisoblanadi.

Eski qatlam. Bugungi adabiy til nuqtai nazaridan eskilik bo`yog`iga ega bo`lgan so`zlar eski qatlamni tashkil qiladi. Eski qatlamga oid so`zlar asosiy farqli xususiyatlari ko`ra ikki turga bo`linadi: 1) tarixiy so`zlar (istorizmlar), 2) arxaizmlar.

Hozirgi kunda mavjud bo`lмаган, yo`q bo`lib ketgan narsa, hodisalarning nomi istorizmlar deyiladi. Ma'lum davrlarda bor bo`lgan narsa vaqtlar o`tishi bilan hayot taqozasiga ko`ra yo`q bo`lib ketishi mumkin. Narsa yo`qolgach, qo`llanishdan qolgach, tabiiyki, uni ifodalagan so`zlar ham iste'moldan chiqib ketadi, tarixiy so`zga aylanadi. Amir, kanizak, cho`ri, mirzaboshi, qalami, qushbegi,sovut, qozi, mirshab, choriq, mingboshi, oqsoch, haram, yuzboshi kabilar tarixiy so`zlardir.

Istorizmlarni anglatgan ma'nosiga ko`ra bir necha guruhga ajratish mumkin: 1) sulolalar, tabaqalar nomini ifodalagan istorizmlar: xon, podshoh, cho`ri, kaniz, amir, hoqon; 2) mansab, amal nomlarini bildirgan istorizmlar: qushbegi, kutvol, qo`rboshi, devonbegi, to`qsoba, qorovulbegi, sarmunshiy, beklarbegi, eshikog`asi, shig`ovul, mirzaboshi, mirishkor, sarbahodir, tunqator, ponsod, mehtar, otaliq, dodxoh, salomog`asi, risolachi, oftobachi singari; 3) urug`, qabila, qavm nomlari (etnonimlar)ni anglatgan istorizmlar: jaloyir, mang`it, nayman, do`rmon, telov, qurama, bag`ish, korabo`yin, kenagas, minglar, yuzlar, qirqlar, qangli, saroy kabi; 4) oziq-ovqat nomlarini bildirgan istorizmlar: uloba, urkamoch, tutmoch, yorma, ko`moch; 5) kiyim-kechak, mato nomlarini ifodalagan istorizmlar: qalami, xosa, parpasha, olacha, kuloh, janda, guppi, sanama; 6) kasb-hunar, mashg`ulot nomlarini bildirgan istorizmlar: sarrof, vofurush, jarchi, axtachi, bojgir, chorakor va boshqalar.

Istorizmlardan o`tmish haqida hikoya qiluvchi badiiy asarlarda, tarix va etnografiyaga oid ilmiy tadqiqotlarda foydalaniadi: Xaram doirasi bukun shovqinsuronsiz edi. Podshohninng bir-biriga yaqin, lekin ayrim-ayrim saroylarda yashagan xotinlari shoh xonadoniga mansub bir shahzodaning to`yiga ketishgan edi (Oybek). Men umrimda to`rt xon ko`rdim, talay biy ko`rdim (Mirtemir).

Eskirib iste'moldan chiqqan, ammo o`z ekvivalentiga, sinonimiga ega bo`lgan so`zlar arxaizmlar deyiladi. Arxaizmlar bugungi kunda mavjud bo`lgan narsa-hodisalarning eskirib qolgan atamalari hisoblanadi. Misollar: dudoq (lab), tilmoch (tarjimon), ulus (xalq), yog`i (dushman), irin (lab), diram (tanga), ilik (qo`l), bo`rk (telpak), oraz (yuz), qopqa (darvoza), alam, yalov, tug` (bayroq), falak (osmon), muarrix (tarixchi), cherik (qo`shin), Jayhun (Amudaryo), Sayhun (Sirdaryo), Shosh (Toshkent), Kesh (Shahrисабз), Nasaf (Qarshi) kabilar.

So`zlarning arxaiklashishi turli sabablar bilan bo`lishi mumkin. Tilda narsa-hodisalarni ifodalovchi birdan ortiq so`z bo`lsa, til qonuniylari talabiga javob beradiganlari iste'molda qolib, boshqasi sekin-asta iste'moldan chiqqa boshlaydi va u o`z sinonimiga nisbatan eski so`zga aylanadi. Demak, sinonimlar nutqda bir xil, teng

ishlatilmasligi natijasida ulardan ba'zilari arxaizmga aylanadi. Umuman, arxaizmlarning tug`ilish sabablarini izohlash ko`p hollarda qiyin bo`ladi.

Yuqorida aytilganlardan anglashiladiki, arxaizm ham, istorizm ham eski so`z. Bu jihatdan ular o`zaro aloqadorlikka ega. Lekin shunday bo`lsa-da, arxaizmlar bilan istorizmlar o`rtasida talay farqlar mavjud. Bu farqlarning ba'zilari quyidagilar:

1. Arxaizm hozirgi kunda mavjud bo`lgan narsa-hodisalarning atamasi. Istorizm esa bugungi kunda mavjud bo`lmagan narsa, hodisalarning atamasi.

2. Arxaizmlarning zamonaviy qatlamda o`z sinonimlari bor bo`ladi, u o`z sinonimlari bilan birga qo`llana oladi. Istorizmlarning esa sinonimlari bo`lmaydi.

3. Arxaizmlarning eskirganligi uning sinonimlariga qiyosan baholanadi. Istorizmda esa bu imkoniyat yo`q. Istorizmlarning eskirganligi davrga ko`ra baholanadi.

4. Istorizm birdan-bir, yakka nom, uning o`rnini bosuvchi so`z yo`q. Arxaizm esa bir necha nomlardan birining eskirgani; uning o`rnini bosuvchi so`z bor.

5. Arxaizm til tarixiga va tilning hozirgi holatiga ko`ra baholanadi. Istorizm esa faqat til tarixiga ko`ra baholanadi.

6. Arxaizm asosan tilning o`z taraqqiyoti qonunlari bilan izohlanuvchi hodisa. Istorizm esa jamiyatning ijtimoiy, siyosiy, madaniy taraqqiyoti tarixiga ko`ra izohlanadi.

7. Istorizm faqat atash (nominativ) vazifani bajaradi. Arxaizmlar ham atash, ham uslubiy (stilistik) vazifa bajaradi.

8. Arxaizmlardan uslubiyatda (stilistikada) hamda davr kaloritini berishda foydalaniladi. Istorizmlar esa faqat davr kaloritini yaratishda ishlatiladi.

9. Istorizmni nolisoniy omil tug`diradi. Arxaizm esa lisoniy omillar asosida vujudga keladi.

Arxaizmlar badiiy asarlarda davr ruhini, tarixiy sharoitni ko`rsatish uchun, shuningdek, nutqqa tantanavor, ko`tarinki, jo`sinqin, nazokatli ruh berish maqsadida ishlatiladi. Misollar: Otabek ularning totiqlarini xo`p boplab berdi (A.Qodiriy). Sarob girdoblari orqada qoldi, tole qopqasini qoqdim asabiy (M.Qo`shmoqov). Kumushbibining sezilar-sezilmas kulimsirashidan yoqutdek irinlari ostidagi sadafdek oq tishlari ko`rinib ketdi (A.Qodiriy). Arxaizmlar hajviy va kulgili asarlarda hazil-mutoyiba, masxara, kinoya ruhini ham berishi mumkin. Masalan: Qassob o`rnidan turib, chuntak kavlashga tushdi. – Mana bizni ash'or! – dedi shimining o`ng cho`ntagidan bir varaq qog`oz chiqarib. – Mana, ana bunisi qiziq, sekretar qizga besh so`m berib, mashinkada chop qildirganman. Qishda pavilonga ot go`shti kelganda yozgan edim (N.Aminovning “Qassob shoir” hajviyasidan).

O`rni kelganda shuni ta'kidlash lozimki, arxaizmlarning ba'zilari vaqtlar o'tishi bilan tilda qayta tiklanishi, faol so`zlar qatoridan o`rin olishi mumkin. So`nggi yillarda bir vaqtlar sun'iy ravishda iste'moldan chiqarilgan, arxaik so`z sifatida

baholangan talay so`zlar tilimiz lug`at tarkibidan yana o`z o`rnini egalladi. Vazir, viloyat, muharrir, kotib, ma'ruza, matn, chipta, bekat, fuqaro, dastur, muhr, hakam, madhiya, rukn, foiz, favvora, hokim kabilar shular jumlasidandir.

Yangi qatlama. Tilda so`zlarning eskirib, iste'moldan chiqib ketishi qonuniy bo`lgani kabi, unda yangi so`zlarning yaratilishi ham tabiiy bir holdir. Tilda yangidan paydo bo`lgan va yangilik bo`yog`iga ega bo`lgan so`zlar yangi qatlama tashkil etadi. Bunday so`zlar neologizmlar deb yuritiladi.

Tilda yangi so`zlarning paydo bo`lishi ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotdagi siljishlar, taraqqiyot bilan bog`liq bo`ladi. Jamiyat rivoji, ob'ektiv borliq va tabiatdagi o`zgarishlar, kishilarda ilmiy, ma'naviy tafakkurning o`sib borishi yangi so`z va yangi atamalarga o`z-o`zidan ehtiyoj tug`diradi. Mana shu ehtiyoj asosida tilda yangi so`zlar vujudga keladi. Keyingi davrlarda istiqlol sharofati bilan respublikamizning madaniy, iqtisodiy, ijtimoiy hayotida bir qator ijobiy o`zgarishlar yuz berdi. Bu o`zgarishlar til leksikasida o`z aksini topdi. Leksikamiz qator yangi so`zlar hisobiga boyidi. Haftanoma, tahlilnama, test, reyting, bakalavr, magistr, kollej, litsey, marketing, birja, menejer, aktsiya, sertifikat, supermarket, kontsern, korporatsiya kabilar bunga misoldir.

Neologizm tushunchasi o`ta nisbiydir. Neologizm tilda paydo bo`lib, bora-bora keng qo`llanishi natijasida yangilik bo`yog`ini yo`qotadi va neologizmlikdan chiqib, zamonaviy qatlama o`tadi. Masalan, 20-30- yillarda mashina, traktor, kombayn, brigadir, zveno so`zleri neologik so`z hisoblangan. Hozir ular neologizm emas. Yoki 60- yillarda o`g`itlagich, purkagich, kosmos, kosmonavt, er sun'iy yo`ldoshi, televizor so`zleri neologizm bo`lgan bo`lsa ham, hozir ular tilga o`zlashib ketgan, yangilik xususiyatini yo`qotgan.

Neologizmlar paydo bo`lish doirasi, muhitiga ko`ra ikkiga bo`linadi: 1) umumtil neologizmlari, 2) shaxsiy (individual) nutq neologizmlari.

Yangi so`z umumnutq doirasida bo`lsa, bular umumtil neologizmlari deyiladi: test, reyting, birja, menejer, yilnama, internet kabilar umumtil neologizmlaridir.

Yozuvchilar, shoirlar, umuman yakka shaxslar tomonidan yaratilgan, ijod qilingan yangi so`zlar shaxsiy (individual) nutq neologizmlari deb yuritiladi. Masalan, G`ulom asarlarida nursiramoq, kurashdosh, hamrang, yalovkash, sezim, damkash, uvadaband, daryodil, sharofobod, safarbasta, hijronzoda; M.Shayxzoda asarlarida mehnatdosh, oydosh, kalitlamoq, fazoshumul, tundalik, nuriston, salomobod, bemorxona, mehnatnama neologizmlari uchraydi.

Bu tip so`zlar tilshunoslikda okkazional (muvaqqat) so`zlar deb ham yuritiladi. Okkazional so`zlarning ko`pchiligi umumtil faktiga aylanmaydi. Bular ma'lum bir asar tilining o`ziga xos mulki hisoblanadi.

Neologizmlar uch usul asosida tilda paydo bo`ladi: 1) boshqa tillardan so`zlar qabul qilish natijasida (birja, reyting, bakalavr, fermer); 2) ichki imkoniyatlar asosida

so`zlar yasash natijasida (yilnomा, haftanoma, kitobsevar, oltintopar, navoiyxonlik, ayyubg`ulomxonlik); 3) mavjud so`zlarni yangi ma'noda qo`llash natijasida (yo`ldosh – er yo`ldoshi, payvandchi – metallni ulovchi ma'nolarida) yuzaga keladi.

Adabiyotlar:

1. Sayfullaeva R., Mengliev B., Boqieva., Qurbonova M., Yunisova Z., Abdullaeva M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. –T.: 2009.
2. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. –T.: Talqin. 2005.
3. Mengliyev B.R. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Fonetika-fonologiya. Grafika. Imlo. Leksikologiya-semasiologiya. Leksikografiya. I qism Qarshi. 2004.
4. . E. Qilichev. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Buxoro. 1999.

PAXTA SEPARATORINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

*Abdusalimov Muhriddin Botirali og'li,
Namangan Muhandislik Texnologiya Instituti Texnologik
mashina va jihozlar talim yo'nalishi
abdusalimovmuhriddin5@gmail.com*

Annotatsiya – Ushbu maqolada paxta tozalash zavodlari va ularda xomashyoni qayta ishlash, sexlarga yetkazib berish, paxta seperatorlarining samaradorligini oshirish yo'llari ilmiy tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar – xomashyo, sex, separator, paxta, oqim, quvur, sistema, element, sidirg'ich.

WAYS TO INCREASE THE EFFICIENCY OF COTTON SEPARATOR

Annotation - This article is a scientific study of ginneries and ways to process raw materials in them, supply them to the shops, increase the efficiency of cotton separators.

Keywords - raw material, shop, separator, cotton, flow, pipe, system, element, extractor.

Paxta tozalash zavodlari hududida joylashgan ombor va g'aramlardan xomashyoni qayta ishlash tsexlarga yetkazib berish havo yordamida quvurlarda amalga oshiriladi. Bu usulning paxta zavodlarida keng tarqalishiga asosiy sabab unda xomashyoni tashish jarayonida paxtaning nobud bo'lmasligi hamda uning quvurlarini zavod xududida xohlagan yo'nalishida o'rnatish mumkinligidir.

Paxtani havo yordamida tashuvchi quvurlardagi tashkil topgan sistemaning asosiy elementlaridan biri separator hisoblanadi. Separator asosan paxtani oqimidan ajratib olish uchun ishlatiladi.[1]

Uning ishchi kamerasida joylashgan ajratish organi to'rli yuza va sidirg'ichdan iboratdir. Paxtani havodan ajratish vaqtida to'rli yuza teshiklaridan faqat havo bilan mayda chang zarrachalari o'tadi. To'rli yuza ishchi kamerada vertikal joylashgan doira shaklda bo'lib, uning yuzasiga yopishgan paxta to'r markazidan o'tgan valga o'rnatilgan sidirg'ich yordamida ajratib olinadi.

Mavjud separatorlar konstruktsiyasini to'liq takomillashgan emas. Ular ventilator orqali hosil qilingan havo bosimining yo'qolishiga sabab bo'ladigan yuqori aerodinamik qarshiliklar hosil qilingan. Bundan tashqari, paxta havodan ajratish paytida tolada texnologik nuqsonlar hosil qilib, paxta sifati buzilishiga sabab bo'ladi.

Separatsiya jarayonini o'rganish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan bo'lishiga qaramasdan to'rli yuzadan paxtani ajartib olish va uni vakkum-klapanga tushirish jarayonlari mukammal o'rganiladi.[2]

Paxtani havodan ajratish jarayonini nazariy asoslash orqali separator to'rli sirtining foydali yuzasini kengaytirish, paxtaning to'rli yuzaga urilishini va vakkum-klapanga havoning surilib ketishini kamaytirish mumkin bo'ladi. Bu paxtani separatsiyalash jarayonini sezilarli darajada yaxshilash va havo yordamida tashuvchi qurilma ish unumdoorligini oshirish imkonini beradi. Separatsiyalash jarayoniga katta salbiy ta'sir qiluvchi yana bir holat paxta tozalash korxonasi xududida g'aramlarning asosiy tsexlardan uzoqda joylashganligi sababli havo yordamida tashuvchi qurilma orqali paxtani uzatishlar sonining ortib ketishidir.

Separatorning o'rgatilish joyi ventilatorga yaqin bo'lganligi sababli, to'rli yuzada paxtani katta kuch bilan tortib turadi. Ayrim hollarda separatorning to'rli yuzaga yopishgan paxta miqdori oshib ketish natijasida sidirg'ichning egiluvchan qismi yordamida samarali tozalay olmaydi.[3]

Natijada sidirg'ich asta sekin to'rli yuzada harakatlanish qiyinlashib, to'xtab qoladi. Mana shu kamchilikka tugatish bo'yicha o'tkazilgan ilmiy-tadqiqot ishlarida bir qator takliflar kiritlgan.

R.Amirov (1) tomonidan to'rli yuzaning pastki qismida nol maydonchasini o'matishini taklif qilgan. Bu maydonga to'rli yuzaga yopishgan paxtani tezroq ajralib chiqib ketishini ta'minlaydi. Separatorning ishini takomillashtirish bilan shug'ullagangan bir qator olimlar (2,3) ilmiy izlanishlar olib borganlar.

Bunda paxtaning to'rli yuza bilan uchrashishni kamaytirish maqsadida, paxtaning inertsiya kuchi yordamida harakatlanish davom qilgan holda, havo oqimi yo'nalishini keskin o'zgartirish yo'li bilan amalga oshirmoqchi bo'lishgan.

Muallif, separatorning yangi konstruktsiyalarni yaratish yo'li bilan uning to'rli sirtini foydali yuzasini oshirish imkonini ega bo'lgan.

Bu konstruktsiyada separator ishchi kamerasida gorizontal tekislik bo'yicha qushimcha bir juft to'rli yuzalar orasidagi masofa kirish quvurining eniga teng bo'ladi. Ishchi kamerada joylashgan birinchi va ikkinchi juftlik to'rli yuzalardan paxta sidirgichlar yordamida ajratib olinadi.

To'rli yuzalar diametrлари teng bo'lganligi sababli suriladigan havo miqdori ikkiga bo'linib ketadi. Bu esa ishchi kameraga kirib kelgan paxtaning birinchi juftligi to'rli yuzaga qarab harakatlanish ehtimolini kamaytiradi.

Bu esa o'z navbatida paxtani to'g'ri chiziqli harakatini ta'minlanish imkonini yaratadi. Birinchi juftlik to'rli yuzalarda havo ichki tomonidan so'riganlik sababli sidirg'ich ham o'sha tomonga o'rnatilgan bo'ladi. Ikkinchi juftlikda havo to'rli sirtini tashqi tomonidan surilgan bo'lgani uchun sidirg'ich tashqi tomoniga

joylashtiriladi.[4] To'rli sirtlarning bunday joylashtirilishi paxtani havodan ajratib olishni butunlay yangicha usullar bo'lishi imkonini beradi.

Natijada chigitning shikastlanishi kamayishi bilan birga separator paxta mayda iflosliklarda tozalash samaradorligini oshiradi. To'rli yuzalar bilan paxtaning uchrashishi kamayadi hamda fikrlash tizimini pasayishi xisobidan tolaning havo bilan chiqib ketishini oldini oladi.[5]

Shunday qilib, tsilindrik to'rli barabanning aylanishlar sonini oshirish paxta bo'laklarining ketib qolishini kamaytiradi. Separator quvvatining yo'qolishiga xamda energiya sarfini ko'payishiga olib kelar ekan. Shunday qilib, o'tkazilgan amaliy tadqiqotlar tsilindrik to'rli barabanning aylanishlar sonini yaxshi samara berib ishlaydigan kattaliklarini aniqlab olish imkonini berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1.«O'pzaxtasanoat» uyushmasi. «Paxta tozalash sanoati korxonalarining asosiy texnologik dastgohlarini sozlash bo'yicha amaliy tavsiyanoma», Toshkent. 2002- y.
- 2.«O'pzaxtasanoat» uyushmasi. «Paxtani dastlabki qayta ishlash», o'quv qo'llanma. T., «Mehnat», 2002.
- 3.«O'pzaxtasanoat» uyushmasi. «Paxta tozalash sanoatida mehnat muhofazasi, o'quv qo'llanma. «Toshkent islom universiteti», 2003.
4. *H.A. Alimova* va boshqalar. «Yangi texnologiyalami tatbiq etish va ularning natijalari». Toshkent, «TTESI», 1999.
5. R.Muradov, A.Karimov, «Yangi separatorning ishchi kamerasida paxtaning xarakatini nazariy yul bilan tekshirish», Xalkaro konferentsiya tuplami, TTESI 2007Y., 147-152 b.
- 6.M.A. Bobojonov. «Paxta tozalash sanoati korxonalarini loyihalash» ma'ruza kursi. Toshkent, «TTESI», 2006.
7. R.Muradov «Paxta separatorining samaradorligini oshirish yullari» Monografiya “Fan” nashriyoti 2005 y., 120 bet
- 8.R.Muradov. Paxtani dastlabki ishlash texnologiyasidagi tashish jarayonining samaradorligini oshirish asoslari. Fan doktorlik diss. T.: 2004

TUTILMAY GAPIRAMAN

Abduvahobova Hamida,

*Namangan viloyati Toraqorxon tumani 16-sonli maktab ona
tili va adabiyot fani oqituvchisi*

Darsning maqsadi:

1. **Ta'limiy maqsad:** O'quvchilarga gap urg`usi haqida yangi bilimlarni berish;
2. **Tarbiyaviy maqsad:** O'quvchilarga yaxshi xulq odobga ega bo'lish har bir insonga xos xususiyat ekanligini uqtirish, ularni insoniy fazilatlarni egallashga chaqirish, so`zlashuv odobi va madaniyatini shakllantirish.
3. **Rivojlantiruvchi maqsad:** O'quvchilaming mustaqil fikrlashini, og'zaki va yozma nutq malakasini shakllantirish, ravon so`zlashga o`rgatish.

Axborot bilan ishlash kompetensiyasi:

-axborot manbalaridan foydalanib (internet, kompyuter) ma'lumot almashish, foydalanishda media-madaniyatga rioya qilish.

-kundalik faoliyatda uchraydigan hujjatlar bilan ishlay olish.

O'zini-o'zi rivojlantirish kompetensiyasi:

-bilimini mustaqil oshirib borish, o'zining qobiliyatini namoyon qila olish; sport bilan muntazam shug'ullanish.

-o'z xatti-harakatini nazorat qilish, do'stona tanqididan xulosa chiqarish.

Milliy va umummadaniy kompetensiya:

-badiiy va san'at asarlarini tushunish, ta'sirlana olish;

-tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini avaylab asrash, jamiyatda o'rnatilgan odob-axloq qoidalariga rioya qilish.

Darsda qo'llanadigan metodlar:

„Aqliy hujum”, „Klaster”, „Zanjir”, "Quvnoq savol-javoblar", "Rolli o`yin", "Menga so`z bering", "Agar men...", guruhlarga bo'linib ishlash, bahsmunozara metodlari.

4. Dars jarayoni:

1.Tashkiliy qism 4 minut	
2.O'tilgan mavzuni takrorlash(mustahkamlash)	12 minut
3.Yangi mavzuni tushuntirish	10 minut
4.Yangi mavzuni mustahkamlash	14 minut
5.O'quvchilarni baholash	3 minut
6.Uyga vazifa	2 minut

Tashkiliy qism:

- A) o'quvchilar bilan salomlashish;

- B)** sinf xonasining toza ekaniga e`tibor berish;
- C)** o'quvchilarning darsga tayyorgarligini tekshirish;
- D)** o'quvchilarni darsga jalb qilish va davomatni aniqlash;
- E)** o'quvchilarga o'tilgan mavzular yuzasidan savollar berish.

Darsning jihozları: darslik, jadval va chizmalar.

Dars usuli: noan'aviy

O'tilgan mavzuni takrorlash

1-topshiriq. Savollarga javob bering !

1_Kelishiklarni sanang : _____
2._Qaysi kelishiklar belgisiz
3._Uyushiq bòlaklar gapda qanday __yoziladi?_____;
4._Gapda qaysi bòlaklar uyushib kelishi __mumkin?_____.

2-topshiriq.

Berilgan so`zlarga jo`nalish kelishigi yoki egalik qo`shimchalaridan birini qo`shing, sodir bo`lgan o`zgarishlarni aytинг.

Buloq	Terak	Bog`	Yog`	Ko` prik	Kichik
Parvo	Bilak	Tog`	Qay moq	Kipr ik	Kurtak
Tuproq	Tilak	Chiro q	Qishl oq	chizi q	Gildira k
Sanoq	Kerak	Bilmo q	Bug`	Qizi q	Pirpira k
Mavzu	Chumch uq	Qoziq	Toshl oq	Kiyi k	Kamal ak

Yechim:

...q+ga=qqa

...g`+ga=g`ga

...k+ga=kka ...g+ga=gga

-k tovushi bilan tugagan so`zlarga egalik qo`shimchasi qo`shilganda so`z oxiridagi k tovushi g ga aylanadi:

Tirkak+ -i tirkagi;

-q tovushi bilan tugagan so`zlarga egalik qo`shimchasi qo`shilganda so`z oxiridagi q tovushi g' ga aylanadi:

tomoq+ -i tomoq'i.

Ammo ba'zi so'zlar bu qoidaga bo'y sunmaydi, ya'ni o'zgarishga uchramaydi: idrok, ishtirok, axloq, ravnaq, huquq, ittifoq va hokazo.

+ ga =

+ ga =

+ qa =

3-topshiriq.

124-betdagi matn xususida boradi."O`qib angladim" usulidan foydalanib bu topshiriqnini ham bajaramiz.

"TAYYOR"DAGI "TAYR"

"Tayr" so'zi tilimiz tarixida "qush" ma'nosini anglatgan. Bu so'zning tub ildizi "uchish" mazmunini ifodalagan. Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr", ya'ni "Qush tilli" degan mashhur dostoni bor. Xo'sh, shakl jihatidan bir-biriga yaqin bo'lgan "tayr" va "tayyor" so'zlarini o'rtaida qanday yaqinlik bor? Gap shundaki, biror ishga hozirlanib, shay turish mazmunida keladigan "tayyor" so'zining tub ildizi "uchadigan", "uchuvchan" degan ma'noni bildiradi.

Tayr-qush(uchish)

Tayyor-uchadigan, uchuvchan.

Surbet-hozirda yuzi qattiq, orsiz;

*Sur-oftobda quritilgan, qoqlangan go`sht yoki baliq;
surbet so`zi shundan kelib chiqqan.*

Yangi mavzu bayoni

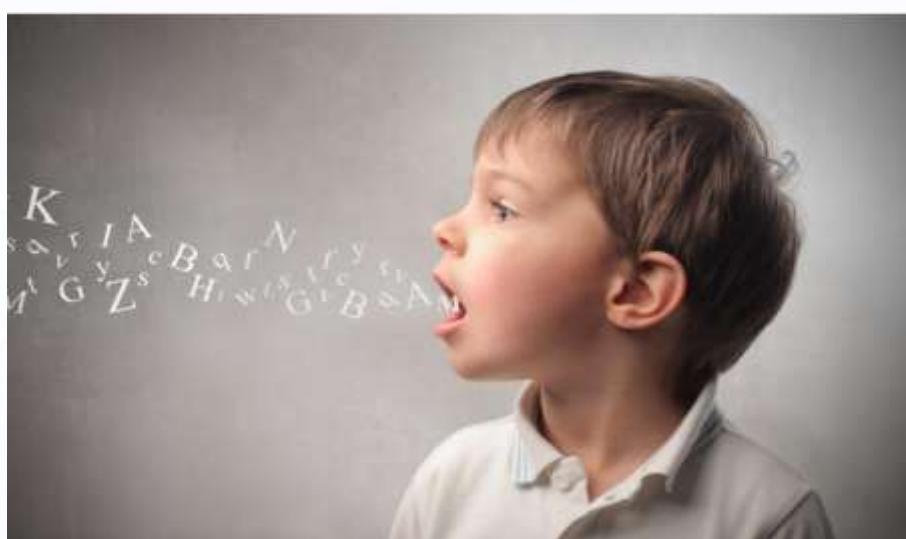
Bu mavzuda o`rganamiz:

- chiroyli va mazmunli nutq so`zlash, ravon so`zlash, taqdimot tayyorlash, talaffuz qoidalari va gap urg`usi.

1-topshiriq. Quvnoq savol-javoblar (Aqliy hujum metodi)

1. Ayting-chi, odatda og`zaki fikr ifodalashda qanday qiyinchiliklarga duch kelasiz ?

2. Ravon nutq qanday bo`ladi?

3.Nima deb o`ylaysiz, siz kamera oldida so`zlashga tayyormisiz? Hayotingiz davomida bunday holatni boshingizdan o`tkazganmisiz yoki bu jarayonni kuzatganmisiz?

2-topshiriq. Sinfdoshlaringiz og`zaki nutqda qanday kamchiliklarga yol qo`yishadi ? Bu haqida yozing.

Yechim:

- juda tez gapiroshadi;
- tutilib qolishadi;
- yig`lab yuborishadi;
- so`zini esidan chiqarib qo`yadi;
- baqirib gapiradi.

3-topshiriq. O`quvchilarda tinglab-tushunish va yozish ko`nikmalarini rivojlantiriladi. Bu topshiriq biologiya va psixologiya darsiga bog`lab o`rgatiladi. Bu matn audio orqali eshittiriladi.

Ayrim bolalar o'ta tortinchoq bo'lib, ko'pchilik orasida so'zlashdan, fikrlari atrofdagilar tomonidan qabul qilinmay, izza bo'lishdan cho'chishadi. Ular doskaga chiqarilganda yoki tug'ilgan kunda tabrik uchun so'z berilganda terlab ketishadi. Lom-mim deyolmay, hatto yig'lab yuboradigan tengdoshlarimiz ham bor. Bu holat ilmiy tilda peyrofobiya deb ataladi. Xatolarimiz uchun koyishlaridan, do'stlarimiz oldida kamchiliklarimizni aytib tanqid qilishlaridan, keyin ustimizdan kulib yurishlaridan hadiksirash esa atixifobiya deylidi. O'z xohish-istiklarini, fikrini boshqalarga ayta olmaydigan bolalarda aybdorlik va nuqsonlilik komplekslari kuchli rivojlangan bo'ladi. Agar siz o'zingizda shunday qo'rquv alomatlarini payqagan bo'sangiz, darhol kundalik tuting. Unga fikrlaringizni yozib, eng yaqin do'stingizga bering va mulohazalarini sizga aytib borishini iltimos qiling. Unutmang, o'z fikringizni ochiq bayon etish huquqingiz bor. Garchi uni qabul qilmasalar ham, o'z ovozingiz, o'rningiz borligini bildirib qo'ying.

SEARCH

Umida Sadatova

Ushbu audiodan so`ng matn yuzasidan savol-javob o`tkaziladi.

1. Peyrofobiya yoki atixifobiya kasalliklari haqida nimalarni bilib oldingiz?
2. O`zingizda ushbu kasallikning alomatlari bor deb hisoblaysizmi? Qachon, qanday vaziyatlarda shunday hissiyotlarni boshingizdan o`tkazganingiz haqida gapirib bering.
3. Ushbu kasallikning oldini olishda muallif tavsiyasi qay darajada yordam berishi mumkin? Sizda ham bu borada takliflar bormi?
4. Matnda ajratib ko'rsatilgan so`zlarning tilimizda muqobili bormi? Javobingizni izohlang.

Yechim:

Peyrofobiya- Doskaga chiqarilganda yoki tug`ilgan kunda so'z berilganda terlab ketadigan, lom-mim deyolmay yig'lab yuboradigan tengdoshlarimiz holatini ilmiy tilda izohlanadi.

Atixifobiya – hadiksirash

Doska – xat taxta

Kompleks – bog`liqlik

4-topshiriq.

Bu topshiriq "Zakovatli zukko" metodi orqali bajarilsa maqsadga muvofiq bo`ladi.

Matn asosida gaplarning kesimini aniqlab yozing. Undan oldin kelgan so`zlarni alohida ohang bilan qayta o`qib ko`ring.

1.Ular doskaga chiqarilganda yoki tug`ilgan kunda tabrik uchun so'z berilganda terlab ketishadi.

2. O'z xohish-istiklarini, fikrini boshqalarga ayta olmaydigan bolalarda aybdorlik va nuqsonlilik komplekslari kuchli rivojlangan bo`ladi.

5-topshiriq. Muhokama uchun savol. Yod olgan she'ringizdan to`rt-sakkiz qatorini o`qing. Qaysi bo`lak ta'kidlab o`qilishiga e'tibor qarating. She'rlarda oddiy gaplardan farqli ravishda gap urg`usi qanday bo`laklarga tushadi ?

Garchi shuncha mag`rur tursa ham

Piyolaga egilar choynak.
Shunday ekan manmanlik nechun,
Kibr-havo nimaga kerak ?

Kamtarin bo`l hatto bir qadam ,
O`tma g`urur ostonasidan.
Piyolani inson shuning-chun
O`par doim peshonasidan.

6-topshiriq."Omma oldida nutq so`zlayman", "Rolli o`yin" metodini qo`llash.

POSSİBİLİTİES OF USING TURKEY'S NATURAL RESOURCES İN ADVENTURE TOURİSM

*Astonakulov Muhiddin,
13 secondary school teacher, geography, Kushaniyan
district, Hatlon region, Tajikistan*

Abstract

The subject and purpose of this paper is to analyze the natural attractions of the province of Manisa, where adventure tourism in Turkey can take action immediately with small initiatives. The study was prepared by two methods: qualitative research and geographical area research. Qualitative data were used by making in-depth descriptions and interpretations with the tourism geography approach, and thematic systematic flow was provided from the theory to the findings in the content. Types, components, activities and effects in adventure tourism constitutes the theoretical framework of the study. Geographical field research was carried out in the form of field observations with the competence given by the geographer identity of the authors. The design of this qualitative research is a situation analysis. The findings related to Manisa have been shaped upon the current situation and potential of adventure tourism (Spil Mountain National Park, Kula-Salihli Geopark, Gediz River, Gölstmara Lake, hiking routes, etc.). The study has gained originality with the suggestions developed within the scope of the components, activities, appropriate areas, and research projects by synthesizing the subjects in theoretical framework with Manisa. The contribution of the study to the research region, literature and tourism geography is to reveal that adventure tourism can be more successful if it is integrated with other tourism types that intersect with it on the basis of space and activities than being implemented by itself. Indeed, the adventure tourism in Manisa has the capacity to integrate with geotourism, mountain tourism, sports tourism and exploration tourism.

Key words: Adventure tourism , Natural attractions, Potential Activities, Holistic approach, National Park, geotourism.

Introduction

The international tourism industry is increasingly segmented with the growth of different niches. Adventure tourism is one of the rapidly developing niche sectors, and due to its multiplier effects, its economic footprint has expanded a lot. It is not easy to define adventure tourism and draw its boundaries. For example, some scientists consider adventure tourism to be part of cultural tourism and ecotourism. Although there is no universal definition of adventure tourism, it is “everything based on adventure” from the point of view of tourists. In terms of supply, it is the marketing of a wide range of activities within the scope of adventure tourism. As well as activities in adventure tourism, transportation and accommodation are considered an adventure in themselves. This study focuses on adventure tourism in

Manisa. The aim is to determine the suitability (potential) of natural resources for adventure tourism, to re-evaluate and to develop recommendations about the future. The original side of this work is that it is the first publication that deals with adventure tourism in Manisa under this name, as well as a thematic and spatial integration approach. The study is designed in two main parts: the theoretical framework and adventure tourism in Manisa (findings). In this context, the types, components and activities included in the theoretical content were compared with the Manisa data in the findings and the necessary interpretations (synthesis) were made.

The main reason for this study, which is prepared with the tourism geography approach, is twofold. First, the reasons that are caused outside of Manisa: the rising trend of adventure tourism, the fact that it has not yet reached the level of a sector or industry in Turkey although it can integrate with other types of tourism with its many activities, and the consequential gap in the Turkish literature. Second, the reasons related to Manisa: the partial evaluation of the tourism potential of Manisa on the basis of cultural tourism, faith tourism, thermal tourism, ecotourism and rural tourism, ant the fact that the province cannot show a certain breakthrough in tourism. These findings have led us to the conclusion that adventure tourism may contribute to Manisa tourism. The content of the study shows a flow from the general (theoretical) to the specific (research field), and the general and the specific are brought together by analysis and synthesis. The geographer identity of the authors has made it necessary to consider adventure tourism on the basis of tourism geography. Some of the topics of potential detection, use of potential, distribution, comparison, demand, services and effects in tourism geography have been moved to this study. In the design of the research, the following topics are included: first, adventure tourism is outlined (development and competitiveness, types and components, activities, and other tourism types vertices, effects, trends, and future); second, the findings are presented (Manisa, an overview of the current state of tourism and adventure tourism, the potential for the development of adventure tourism in Manisa and re-evaluation, SWOT analysis). The study ends with discussion, conclusions and suggestions.

Literature Review

It is observed that adventure tourism publications have started to multiply since the 1980s. While literature review is included as a section in publications (Taylor & Carra, 2021; Mykletun, 2018; Buckley, 2010), there are also works that are entirely literature research. The most comprehensive systematic study of adventure tourism literature was conducted by Rantala et al. (2016b). Between 1981 and 2014, the authors compiled the resources related to adventure tourism with a certain method, obtained 1257 references and divided them into 11 categories. By categories, the number of works are as follows: tourism (641), outdoor recreation (232),

outdoor/adventure education (100), leisure (66), discovery (51), travel and medical illness (44), space tourism (37), adventure therapy (28), the environment (21), sex tourism (18) and mobility (15). The distribution of works by year began to increase after the 2000s. With the increasing interest in adventure tourism activities, the number of publications and the variety of topics will increase even more in the coming years. Although there is no publication focused directly on adventure tourism in Manisa, there are various studies on nature tourism and ecotourism. The Spil Mountain National Park is the most researched region (Taşlıgil, 1994; Semenderoğlu et al., 2005; Yasak & Durukan, 2017). In a large number of plans, adventure tourism has been mentioned indirectly, in a limited form and under different names (TKDK, 2015; T.C. Zafer Kalkınma Ajansı, 2016a, 2016b; Şehzadeler Kaymakamlığı, 2017).

3.Methodology

The main purpose of this study is to determine the suitability of naturalresources in Manisa for adventure tourism. The secondary goal is a structure that complements each other: to reveal how natural resources can be re-evaluated in Manisa, and to question the future of adventure tourism in Manisa by taking into account global trends. These hypotheses are developed in the study: (1) there are many potential natural resources for the adventure tourism in Manisa; (2) natural resources in Manisa should be re-evaluated regarding the adventure tourism with new approaches; (3) there are many obstacles to the development of adventure tourism in Manisa on its own; (4) so that adventure tourism can have a future in Manisa, it must be integrated with many types of tourism. Since the study is a qualitative research, qualitative data were used. The data collection tools are scientific resources, corporate researches, plans, reports as well as some official websites. Mostly up-to-date sources were selected from the literature and the literature in Turkish was used for Manisa. Foreign literature was given importance in the theoretical part of the study which is a case study (adventure tourism) and at the same time a current situation study. In this context, the subject has been examined in depth and holistically in all aspects. Key concepts are included before the findings. The concepts are handled in an order from the center of adventure tourism outward. The findings were presented together with descriptive compilation and field observations, and were synthesized by establishing the relation with the concepts. Analytical generalizations were reached in the conclusion.

4.Results and Discussion

4.1 The outlines of adventure tourism

Adventure tourism has entered the process of growth worldwide, with the proliferation of new destinations catering to travelers seeking unique experiences. While adventure tourists push their own cultural, physical and geographical comfort limits, extreme adventurers choose hard-to-reach places and know no limits in activities. Adventure tourism has common features with sustainable tourism, conservation tourism, responsible tourism, pro-poor tourism, community-based tourism, voluntary tourism, ecotourism and geotourism. The success of the sector depends primarily on the government policies, as well as the innovative and compelling products developed by the sector (UNWTO, 2014: 9-10, 12, 14, 24). Adventure tourism includes activities with relative risk, mostly performed in natural environments, requiring physical effort and certain skills. Beyond the natural dimension of adventure tourism, visiting cultural heritage sites and communicating with the host society can be the main motivation source (ESG-UQAM, 2012: 6, 24). A holistic approach to adventure tourism is very important. Success in adventure tourism depends on a coordinated effort between industry, government, local communities and projects (ATTA, 2018: 38). Swarbrooke et al. (2003: 135) schematized the structural elements of the sector as follows (Fig. 1):

Fig. 1. The structure of the adventure tourism industry

Source: Swarbrooke et al. (2003)

An overview of Manisa tourism and the current state of adventure tourism. Manisa is located in the Aegean Region in the west of Turkey. Manisa is also one of the 81 provinces of Turkey and has a large territory ($1,232 \text{ km}^2$) (Fig. 2).

Fig. 2. Geographical location of Manisa in Turkey

Source: T. R. Ministry of Transport and Infrastructure

The geographical location of the province of Manisa and the location of the city center have made various economic activities that bring transportation facilities, and agriculture is the leading one. The natural geographical resources of Manisa are as diverse as cultural values, and they all offer a charm for tourism. These include, first of all, the Mount Spil (1513 m), the Bozdağlar Plateau, Kula volcanic areas, Gediz River, Gölmarmara Lake and geothermal waters (Kurşunlu hot springs, etc.). Today, cultural tourism, faith tourism, rural tourism, ecotourism and thermal tourism in Manisa have shown a moderate and domestic-market-weighted development. The source of demand is İzmir and its surrounding provinces. Therefore, it can be said that Manisa has a regional market in tourism. Manisa's access to the national and international market is more limited and three touristic product groups provide this opportunity: Ottoman religious buildings, Kula-Salihli Geopark and the ancient city of Sardis which had been the capital of the Lydian Kingdom.

Considering the current structure of adventure tourism in Manisa, it can be said that the types of activities are limited, and that adventure tourism in itself has not yet developed, or rather it has not become an economic sector. In this case, it can be mentioned that the development of day-to-day nature-based activities is more common. Paragliding, mountain biking, ATV tours, orienteering, hiking, backpacking trips, horse riding, geopark and national park visits are among the main activities. The types and places of all these activities are shown in the table below (Table 4, Fig. 8):

When we look at the current situation of tourists or travelers in Manisa, it is seen that they are composed of those who participate in hiking tours organized by mountain-nature clubs, those who participate in near-environment tours of travel agencies, amateur and professional athletes, students, academics and researchers. Young and middle-aged men come to the fore in the demographic characteristics of individual participants. In organized tours, the number of men and women is the same. In recent years, visits by women's groups and their participation in nature walks have also become quite common. Yet, it is hardly possible to mention the effects of adventure tourism in Manisa. Activities such as nature trainings, orienteering, ATV tours, hiking and trekking, mountain biking, exploration and research trips have set the stage for adventure tourism customers in Manisa to be made up of different cultures. Announcements about adventure tourism and the experiences of the participants are frequently shared on social media. On the other hand, the most important sector that can threaten adventure tourism in Manisa is the regional industry, and there is a risk of increasing environmental pollution (especially air and water pollution) if it grows uncontrollably (T.C. Zafer Kalkınma Ajansı, 2016b: 52).

Adventure tourism potential of natural resources

Mount Spil (1513 m), Mount Yunt (1074 m), Mount Çomaklı-Dibek (1034 m) et al. Apart from these high mountains, the plains in Manisa are 100-meter-height around: Gediz, Alaşehir, Salihli, Turgutlu et al. (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü). There are canyon valleys, caves, karst formations, peaks, waterfalls, Sülüklü Lake and Akpınar reed beds on the Spil rising from the edge of Manisa city center. Another interesting aspect of the Spil is its mythological significance. There are many recreation areas in the Spil. Among them, the Atalanı Highland provides service with picnic and camping area, chalets, country café and restaurant. The Sultan Highland is one of the most attractive recreation areas with its cherry orchards, pine trees, cold waters and cool air. While climbing the Mount Spil, the 900-meter-high viewing terrace is another recreational area (Semenderoğlu et al., 2005: 118-120; Yasak & Durukan, 2017: 328-330, 339). The Mount Spil was declared a National Park in 1968. 78 endemic plant species and wildlife are under protection in the National Park (Şehzadeler Kaymakamlığı, 2017: 5-6; Fig. 3).

Fig. 3. Spil Mountain National Park

Source: <https://manisa.ktb.gov.tr>

Kula-Salihli volcanic area: Volcanic elements consist of Quaternary young alkali basaltic lava flows and tephra. Volcano cones, craters and lava flows are seen in this area, which has the youngest volcanism in Turkey (Körbalta, 2018: 201). This area was announced as “Kula-Salihli Geopark” in 2013 and was included in both the European Geoparks Network and the UNESCO Global Geoparks Network. The total area of the Geopark is 2320 km². The geopark has evidence of older than 200 million years of the earth’s past, and in this respect, it hosts a rich geodiversity.

Fig. 4. Kula-Salihli Geopark

Source: <http://www.manisa.gov.tr>

Fig. 5. Kula-Salihli Geopark

Source:

<http://www.kulasalihligeopark.com>

Fig. 6. Adala Canyon (Kula-Salihli**Fig. 7.** Kuladokya

)

It was formed as a result of the erosion of volcanic materials by the branches of the Gediz River. Three new geosites, shaped by paleo-environmental conditions, global climate change, past volcanic processes, natural disasters, and of great importance in terms of geo-heritage and earth sciences, have been identified in the geopark area (Aytaç & Demir, 2019: 125-140; Kula-Salihli Geopark; Ege, 2019).

Vegetation and wildlife: Depending on the altitude, lowland plants, maquis, drought-resistant and evergreen Mediterranean flora and forests are distributed. Forests are generally found in communities at altitudes above 150 meters. Acorn, oak, red pine, larch, hornbeam, poplar etc. are common forest plants. 593 plant species have been identified in the Mount Spil and 78 of them are endemic. The Manisa tulip, as an endemic species, is important for ecotourism and botanical tourism. Among the natural medicinal plants, mainly marshmallow, vinaigrette, mallow, licorice, poppy, foxglove, mullein, chicory, nettle etc. grows. The basic elements of wildlife in the Spil are roe deer, hawk, vulture, wild pigeon, partridge, stork, duck, wild goose, etc. Abandoned and wild horses roam in herds in the Atalanı locality (Semenderoğlu et al., 2005: 119; TKDK, 2015: 38-39).

Water resources: The Gediz River, Bakırçay River, Gölpermara Lake and geothermal

Climate: Manisa is within the boundaries of the Mediterranean macro-climate region and topographic features create local climatic conditions. The annual average temperature is 17.5°C and the annual precipitation average is 714 mm. In the center of Manisa, an average of 162 summer days per year has been determined. The annual average number of days when the temperature drops below zero is 26. The precipitation is generally seen in the winter, while the summers are dry. It rains on average 82 days a year (Manisa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü; Yasak & Durukan, 2017: 321, TKDK, 2015: 35).

References

1. Atlı, S. (2019). Manisa'da avcılık geleneği-1. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(26), 359-378. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/734235>

INTERDISCIPLINE INNOVATION AND SCIENTIFIC RESEARCH

- 2.ATTA. (2018). 20 Adventure travel trends to watch in 2018.
<https://learn.adventuretravel.biz/research/20-adventure-trends-to-watch-for-2018>
- 3.ATTA, & GW. (2020). 2020 Adventure Tourism Development Index (ATDI). <https://learn.adventuretravel.biz/research/2020-adventure-tourism-development-index>
- 4.Aytaç, A. S., & Demir, T. (2019). Kula UNESCO Global Jeoparkı'nda yerbilimleri ve jeomiras açısından uluslararası öneme sahip üç yeni jeosit önerisi. *Mediterranean Journal of Humanities*, 9(2), 125-140.
- 5.<http://proje.akdeniz.edu.tr/mcri/mjh/9-2/MJH-9>
[Ahmet Serdar AYTAC-Tuncer DEMIR.pdf](#)

***BOSHLANG'ICH TA'LIM DARS JARAYONIDA ZAMONAVIY
USULLARNI QO'LLASH TO'G'RISIDA MAQOLA***

Inobuddinova Dilnoza Shuhratjon qizi
*Namangan viloyati Norin tumani 40-maktabning
boshlang'ich ta'lism fani o'qituvchisi*

Anotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lism o'quvchilarini o'qitishda zamonaviy usullar hamda ularni dars jarayonida qo'llashning afzalliklari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: hamkorlikdagi faoliyati, ilg'or pedagogik metodlar, zamonaviy ta'lism, innovatsion metod.

Ta'lism o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma'lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o'qituvchi o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga yetkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. O'rganish jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishadi, ya'ni o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o'ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta'lism jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarlarning dars paytidagi hamkorligi, o'quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta'lism va tarbiya masalalari hal etiladi. Ta'limga maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta'lism-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta'limga maqsadi imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'rinali foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g'oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitishdan iboratligi ta'kidlangan. Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o'rganish jarayonida xalqning madaniy-ahloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkoniyati paydo bo'ladi. Yurtimizda ta'lism-tarbiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar haqiqiy ma'noda bir-ikki yillik yoki qisqa davrda samaraga erishishga qaratilgan ish emas, balki chin ma'noda bir necha yuz yillarga tatiydigan o'zgarish bo'ldi, desak xato bo'lmaydi. Bu prezidentimizning kelajagimiz, keljak avlodimiz haqida qayg'urib, yurtimizning barcha farzandlari mening farzandlarim, ular bizlardan ko'ra kuchli, bilimli va albatta baxtli bo'lishlari kerak, degan g'oyasi zamirida donishmandlarcha siyosat yotganini ko'rsatadi. Ma'lumki, ta'limga ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarini

tatbiq etish o'quv mashg'ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyatda qo'llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o'zлari qidirib topish, mustaqil o'rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham o'zлari keltirib chiqarishga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Dars mashg'ulotlarida o'yin-topshiriqlarni takrorlash yoki mustahkamlash darslarida foydalanilsa ijobiy natija beradi. O'yin-topshiriqning qaysi bir turini tanlash darsning turiga, sinf o'quvchilarining o'yin-topshiriqlarni bajarishga o'rgatilganlik darajasi, ularning bilimsaviyasi, mustaqil ijodiy ishlash imkoniyatlari, o'rganilganlarni xotirada tez tiklay olishi, ijodkorlikning qay darajada shakllanganiga ham bog'liq bo'lishi kerak. Ta'limda o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'zgalar fikrini anglash va shu fikrni og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon eta olishga o'rgatish masalasiga e'tibor qaratilgan bo'lib, mustaqil fikrlaydigan, nutq madaniyati rivojlangan savodxon shaxsni kamol toptirish asosiy o'rinnegi egallaydi. Millatning turmush tarzi, madaniy yaratuvchanligi uning boy tarixiy merosi asosida o'rganiladi. Bugungi kun o'qituvchidan ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalaridan o'quv jarayonida foydalanishni talab etmoqda. Yuqoridagilardan kelib chiqib, tajribalarimiz asosida dars mashg'ulotlarida interfaol metodlarni qo'llash orqali ta'lim-tarbiya berish yo'llariga doir fikrlarimizni bayon etamiz. O'ylaymizki, u o'quv mashg'ulotlari samaradorligini oshirishda hamkasblarimizga amaliy yordam beradi. Shuningdek, o'quvchilarini o'z yo'nalishini tanlash va mustaqil hayotga tayyorgarlik ko'nikmalarini shakllantirishdek mas'uliyatli vazifani bajarishda ularning yaqin ko'makchilardan biriga aylanadi. Quyida sinflar kesimida ayrim mavzular asosida o'qitishning zamonaviy usullarini tatbiq etish bo'yicha tavsiyalar beramiz. Biz bilamizki, hozirgi ta'lim jarayonida o'quvchi sub'ekt bo'lishi lozim. Bunda ko'proq interfaol metodlarga e'tiborni qaratish ta'lim samaradorligini oshiradi. Hozirgi davr darslariga qo'yilgan eng muhim talablardan biri mustaqil fikrlashga o'rgatishdir. Bugungi kunda o'qituvchilar Xorij pedagoglari tajribasini o'rganib, innovatsion metodlardan, va yangi pedagogik texnikalardan foydalanishlari lozim.

Boshlang'ich sinf ta'lim usullari odatdag'i ta'lim usullaridan biroz farq qiladi, chunki boshlang'ich sinf o'quvchilar juda yosh. Ta'lim maydoni turli xil qobiliyatlar va shaxslar bilan birgalikda ishlaydigan o'quvchilar bir joyga to'planadigan juda

dinamik muhit sifatida ajralib turadi va o'qituvchilarning vazifasi har biri uchun o'zlarini ya'ni o'quvchilarning shaxsiy ehtiyojlarini qondirish uchun ijodiy va innovatsion ta'lif strategiyalarini amalga oshirishga qodir samarali o'qituvchilar bo'lishi muhimdir.

Samarali o'qituvchi bo'lish oson ish emas, chunki har bir o'quvchi noyobdir, ammo ta'lif strategiyalarining kombinatsiyasidan foydalanib, o'qituvchilar ta'lif uslublarini hamda o'quvchilarning bilm salohiyatlarini va imkoniyatlarini hisobga olib, sinfdagi o'quvchilar uchun dinamik va motivatsion muhitni yaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Barkamol avlod - O`zbekiston taraqqiyotining poydevori.-
2. Axmedov M., Abduraxmonova N.Jumayev M.E. Birinchi sinf matematika darsligi. Toshkent. "Turon-iqbol" 2008 yil
3. BOSHLANG`ICH SINFLARDA INNOVATSION METODLARNING
4. Boshlang`ich sinflarda o`quv mativlarining xususiyatlari Бекмуродова, 5.www.akt.uz
- 6.www.bilim.uz

GUL – QALBLARNING RUHIDIR

*Nurmuhamedova Dilafruz Sultonbek qizi,
Xorazm viloyati Yangibozor tumanidagi ixtisoslashtirilgan
maktabning 6-sinf o'quvchisi*

Haqiqiy san'at azaliy an'analardan yaxshi insoniy boshlanishi kerak. Ko'p axloqiy qadriyatlar yo'qolgan, insonni moddiy ahvoliga qarab baholaydigan bugungi jamiyat esa go'zalni ko'rishni, unga qoyil qolishni, o'zini takomillashtirishni o'rganishi kerak.

San'at inson hayotida qadim zamonlardan beri mavjud. Ota-bobolarimiz ko'mir va o'simlik sharbatlari bilan g'orlardagi devorlarga hayvonlarning siluetlarini chizgan. Ularning ishlarining saqlanib qolgan qismlari tufayli biz qadimgi odamlar qanday ovqatlangani, olov olgani va hayotlari qanday bo'lganini tasavvur qilamiz.

San'at tufayli inson ilhomlanadi, o'zini ma'naviy ochib beradi, o'z his-tuyg'ularini va fikrlarini boshqa odamlarga etkaza oladi. Masalan, "abstraksionizm" uslubidagi zamonaviy rasmlar endi modaga aylandi. Ko'pchilik tuvaldagagi ba'zi xaotik dog'lar qanday qilib juda ko'p pul sarflashini tushunmaydi, ularda nima go'zal? Ammo diqqat bilan qarasangiz, rasm kayfiyatni qanday ifodalashini his qilasiz. Xira dog'lar melankolik, o'ychanlik yoki tajovuzni uyg'otadi, aksincha yorqinlari: quvonch, o'yin-kulgi yoki hatto ehtiros. Aynan shu his-tuyg'ular uchun biluvchilar "tuyg'uni rang bilan tasvirlashga" muvaffaq bo'lgan rassomga ajoyib pul to'lashga tayyor. Haqiqatan ham hayratlanarli go'zallik tasvirlari bor, ularni tomosha qilish hayratlanarli va bu fotosurat emasligiga ishonish qiyin. Maftunkor manzaralar, hayvonlar, odamlar portretlari. Chiroyli chizish qobiliyati - bu san'at.

Rassomlik yagona san'at emas. Ijodkorlik va turli g'oyalarni amalga oshirishning yana ko'plab usullari mavjud. Odamlar tosh va loydan turli shakldagi haykallarni haykaltaradilar, binolarning jabhasini shlyapa qoliplari bilan bezadilar, hatto muz shaharlarini qurishni ham o'rgandilar. Chiroyli yoritilgan slaydlar va haykallar

ko'pincha Yangi yil arafasida shahar maydonlarini bezatadi. Bugungi kunda esa san'atning ko'plab turlari mavjud. Bu azaldan ham mavjud edi, ammo bugungi kunda uning taraqqiyoti yuqori cho'qqiga erishmoqda. Hozir esa shaxsiy ijodkorlik mashqimni sizlarga havola etmoqchiman.

Gullar eng yaxshi odamlar kabi chinakam rang-barang, ammo qisqa umr kechiradilar. Gullar buzilgan joyda odam yashay olmaydi. (Georg Vilgelm Fridrix Xegel). Bugun men sizlar bilan, albatta, hayotimizni yanada yorqinroq va rang - barang qila oladigan narsalar haqida gaplashmoqchiman. Albatta, bu gullar. Ular insoniyat hayotida azaldan mavjud bo'lgan. Avvaliga odamlar faqat yovvoyi gullarga qoyil qolishgan, ba'zida ularni oziq -ovqat sifatida ishlatishgan, ko'pincha ularga sajda qilishgan va ularni xudolar bilan tanishtirishgan.

Vaqt keldi, odamlar go'zalligini qadrlashdi, ularni mustaqil ravishda o'stira boshlashdi, hech qanday bayram gullarsiz o'tkazilmaydi, ular o'z his -tuyg'ularini ifoda etishning eng mashhur sovg'asi va usuliga aylandi. Ularning ko'p qirrali roli gullar haqidagi tirnoq va aforizmlarni tanlashda muhokama qilinadi.

Gullar - hayotning ramzi. Ular ham odamlar singari tug'iladi, yashaydi va o'ladi. Lekin uning uchun qisqa umr ular bizga go'zallik, mo'rtlik va mukammallik haqida o'ylash orqali bizga katta quvonch bag'ishlaydilar. Bu haqda aforizmlarda va gullar haqidagi iqtiboslarda qanday go'zal aytilgan!

"Odamlar gul berishadi, chunki gullar sevgining asl ma'nosini o'z ichiga oladi. Kim gulni o'zlashtirishga harakat qilsa, uning chiroyi so'nib borayotganini ko'radi. Lekin o'z dalasidagi gulga shunchaki qaragan kishi doimo u bilan bo'ladi. Chunki u

kech bilan, quyosh botishi bilan, ufqda nam tuproq va bulutlar hidi bilan birlashadi ", deb aytgan edi Paulo Koelo.

Bunday san'atlar ruhiyatni sokinlashtirishga, insonning ma'naviyati kamol topishida, dili-qalbi yayrashiga zamin yaratadi. Zero, san'at ma'naviyatning gultojidir. Bu gultoj esa millat bilan birga yashaydi, o'sadi, rivojlanadi va gullab yashnaydi.

XORIJIY TILLARNI O'QITISH METODIKASI

*Quvvatov Maxkam Usmonovich,
JDPU, Katta o'qituvchi
makham.kuvvatov@gmail.com*

Annotatsiya: Maqolada biz nemis tilini o'qitishning hozirgi zamonda mavjud bo'lgan eng mashhur usullarini ko'rib chiqamiz, an'anaviy va zamonaviy, har bir usullar haqida qisqacha ma'lumot beramiz va ularni taqqoslaymiz.

Kalit So'zlar: Grammatika-tarjima usuli, To'g'ridan-to'g'ri usul, Audiolingual usul, so'z boyligini kengaytirish, til amaliyoti.

Аннотация: В статье мы рассмотрим самые популярные из доступных сегодня методов обучения английскому языку, традиционные и современные, дадим краткий обзор каждого метода и сравним их.

Ключевые Слова: грамматико-переводной метод, прямой метод, аудиолингвальный метод, расширение словарного запаса, языковая практика.

Abstract: In this article we will look at the most popular methods of teaching English today, traditional and modern, give a brief overview of each method and compare them.

Key Words: grammar-translation method, direct method, audiolingual method, vocabulary expansion, language practice.

Nemis tili dunyodagi eng keng tarqalgan va mashhur tildir. U maktablarda, litsey va universitetlarda o'rganiladi. Nemis tilini o'qitishning bir nechta usullari mavjud, ularning har biri turli xil materiallar yoki turli ketma-ketlikda o'zlashtirilgan maxsus dasturlardan foydalangan holda o'rganishga ma'lum yondashuvni o'z ichiga oladi.

Bugungi kunda maktablar va oliy o'quv yurtlarida nemis tili eng mashhur usullarbo'yicha o'qitilib, chet tilini o'rganishda yuqori samaradorlik ko'rsatilmoqda. Keling, har birini batafsil ko'rib chiqaylik va treningning xususiyatlarini aniqlaymiz.

Grammatika-tarjima usuli. Grammatika tarjimasi 19-asr oxiridan beri qo'llanilgan an'anaviy, klassik uslubdir.

Grammatika-tarjima usuli quyidagi vazifalarga asoslanadi: grammatika qoidalarini o'rganish; so'z boyligini kengaytirish; matnlarning tarjimalari, lug'at bilan ishslash.

Bunday dastur bo'yicha o'qishning ijobiy va salbiy tomonlari bor. Ijobiy fazilatlardan: so'z boyligini jadal kengaytirish bilan grammatik asosni samarali o'zlashtirish. Usulning kamchiligi: til amaliyotining etishmasligi.

To'g'ridan-to'g'ri usul. To'g'ridan-to'g'ri usul 1990-yillarning boshida paydo bo'lgan. Dastur muntazam nutq amaliyotiga asoslanadi va har qanday kundalik

vaziyatda nemis tilini chuqur tushungan holda tilni samarali o'zlashtirishga qaratilgan. Trening bir necha kishidan iborat guruh mashg'ulotlarini o'tkazishni o'z ichiga oladi. To'g'ridan-to'g'ri nemis tili kursi qo'llaniladigan maktablarda darslar 2-3 guruhgabo'lingan.

Texnikaning afzalligi - nutqni yaxshi tushunish, nemis tilida so'zlashuv qobiliyatları. Ammo grammatik asoslar bilan ba'zi muammolar bo'lishi mumkin.

Audiolingual usul. Audiolingual Method urush paytida nemis tilini tez o'rganish maqsadida tashkil etilgan. Bu usul ham "armiya" deb ataladi. Bu standart iboralarni, eslab qolish uchun leksik va grammatik asoslarni takroriy takrorlash orqali tilni og'zakio'rganishni o'z ichiga oladi.

Bunday dasturda chet tilini o'rganish uchun yuqori darajadagi o'z-o'zini motivatsiya talab qilinadi. Maktablar va universitetlarda o'qitishning audiolingual usuliamalda qo'llanilmaydi.

Kommunikativ usul. Nemis tilini kommunikativ o'qitish usuli real vaziyatlarda tilni o'rganishga asoslangan bo'lib, bu sizga muloqot ko'nikmalarini tez va tabiiy ravishdao'zlashtirish va nemis tilini kundalik hayotda osongina qo'llash imkonini beradi. Asosiy vazifa - to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilishni o'rgatish. Dastur grammatikani to'liq yodlashuchun texnikani taqdim etmaydi.

Darslar kichik guruhlarda olib boriladi. O'quv jarayonida o'quvchilar va o'qituvchi o'rtasida muntazam ravishda til aloqasi amaliyoti mavjud. Ko'pgina zamonaviy maktablarda nemis tilini o'qitishning samarali natijalarini ko'rsatadigan kommunikativusuli qo'llaniladi.

Siz Internetdagi maxsus adabiyotlar va dasturlardan foydalangan holda nemis tilini mustaqil ravishda o'rganishingiz mumkin. Ammo o'rganishga bunday yondashuv uchun sizga tilning asosiy bilimlari, ma'lum bir grammatik tajriba yoki muloqot qobiliyatları kerak. Chet tilini o'qituvchi bilan noldan o'rganishni boshlash yaxshiroqdir: repetitor bilan individual darslarni yoki boshqa talabalar bilan nutq qobiliyatlarini muvaffaqiyatli mashq qilishingiz mumkin bo'lgan guruh darslarini tanlang.

Zamonaviy jamiyatda chet tillarini o'rganish turli profildagi mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning ajralmas qismiga aylanib bormoqda va kasbiy o'sish va rivojlanish masalalarini muvaffaqiyatli hal qilish ko'p jihatdan ularning tilni o'rgatish sifatiga bog'liq.

xorijiy hamkorlar bilan aloqalarni kengaytirish. Shu sababli, maktab chet tilini bilish darajasini ma'lum darajada ta'minlashga qaratilgan bo'lib, u universitet va oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lif davrida, shuningdek, mustaqil ravishda o'qishni davom ettirish imkonini beradi. O'qitishning muvaffaqiyati ko'p jihatdan chet tili

o'qituvchisining metodologiyasiga, uning muayyan ta'lif muammolarini hal qilish sharoitida turli xil zamonaviy usullardan foydalana olishiga bog'liq.

Metodika kursini o'rganish natijasida talabalar metodikaning hozirgi rivojlanish tendentsiyalari; chet tillarini o'qitish tizimining mazmuni va tuzilishi; metodologiyaning u uchun asosiy fanlar bilan o'zaro ta'sirining xususiyatlari; chet tilidagi muloqot qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishning turli usullari; chet tili o'qituvchisiga qo'yiladigan malaka talablarini bilishlari kerak. Quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak: xorijiy tillarni o'qitishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish; chet tilini o'qitishning texnika va usullarini amalda qo'llash; o'qitish bosqichi va profilini hisobga olgan holda darslar uchun o'quv-uslubiy materiallarni tayyorlash; talabalarning psixologik xususiyatlarini va chet tilini bilish darajasini individual ravishda tahlil qilish va baholash; o'zining pedagogik faoliyatini va hamkasblari faoliyatini tahlil qilish; o'z- o'zini tarbiyalashning turli usullaridan foydalangan holda mustaqil ishlarni tashkil etish; chet tilida darslar va sinfdan tashqari ishlarni rejalashtirish va o'tkazish.

REFERENCES:

- 1.Jalolov J. CHet til o'qitish metodikasi. –Toshkent. "O'qituvchi"-1996. 368-bet.
- 2.Zimnyaya I.A. Psixologicheskie aspekti obucheniya govoreniyu na inostrannoe yazike. Kniga dlya uchiteley. Izdanie vtoroe. -M.: Prosveschenie, 1985. - 160 s.
- 3.Passov Ye.I. Kommunikativnyu metod obucheniya inoyazichnomu govoreniyu. 2-e izd. -M.: Prosveschenie, 1991. -222 s.
- 4.Passov Ye.I. Osnovi kommunikativnoy metodiki obucheniya inoyazichnomu obucheniyu. -M.: Russkiy yazyk, 1989. -276 s.
- 5.Raxmanov I.V. Metodika prepodavaniya nemetskogo yazika.-M.:Izd-vo APN RSFSR, 1956. -297 s.

**HUQUQ SHAKLLARINING TUSHUNCHASI VA NORMATIV
HUQUQIY HUJJATLARNING TURLARI**

*Rasulova Tursunoy To‘lqinovna,
Jizzax viloyati yuridik texnikumi o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada huquq shakllarining tushunchasi va normativ huquqiy hujjatlarning turlari borasida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Huquqiy odat, oila Kodeksi, Normativ huquqiy hujjatlar, millat, elat, ijtimoiy soha, huquq tizimi.

Yuridik adabiyotda huquq shakli iborasi huquq manbai iborasi bilan bir ma’noda ishlataladi. Bu noto‘g‘ridir. Chunki manba iborasi hech vaqt ish shaklni bildirmaydi. Shakl bu huquqning mazmuni bilan bog‘liq bo‘lgan, uning tuzilishidir. Huquq shakli bu jamiyatdagi barcha sinf, millat, elat va xalqning irodasini qonun darajasiga ko‘tarish usulidir. Huquq manbai iborasi huquq shaklini bildirmasdan balki jamiyat moddiy, g‘oyaviy va yuridik ma’nolarni bildiradi. Huquq manbai moddiy ma’noda jamiyatning iqtisodiy munosabatlarini tartibga soladi. Iqtisodiy munosabatlarga ishlab chiqarish munosabatlari, ishlab chiqarish kuchlari, ishlab chiqarish qurorollari, iqtisodiy tizimi va mulk shakllari kiradi. Huquqning g‘oyaviy mazmunida huquqiy ong tushuniladi, huquqiy ong jamiyatda kishilarning huquq to‘g‘risidagi qarashlar yig‘indisi bo‘lib, huquqiy tarbiya va huquqiy madaniyatni o‘z ichiga oladi. Huquq manbai yuridik ma’noda qonun va barcha huquqiy normalarning ichki va tashqi tuzilishini bildiradi. Huquq shaklining ifodalanishi esa, davlat erkining hamma fuqarolar uchun majburiylik usuliga qarab belgilanadi.

Huquqning shakli — bu jamiyatdagi turli sinf, millat, elat tabaqalar va xalqning qonuniy erkini ifodalovchi usuldir. Bu erk davlat organlari tomonidan, uning majburlash kuchi orqali qonunlar, qarorlar, farmonlar va boshqa normativ aktlar shaklida qabul qilinadi. Bularni bajarish barcha davlat organlari, jamoat birlashmalari, mansabdar shaxslar va fuqarolar uchun majburiydir.

Huquqning uchta tarixiy shakli mavjud: huquqiy odatt sud yoki ma’muriy pretsent va normativ huquqiy aktlar.

Huquqiy odat — bu jamiyatda yaxshi odat normalarini davlat tomonidan tasdiqlanib, huquqiy normalar sifatida qabul qilinishidir. Huquqiy odat bu huquqning birinchi tarixiy shakli bo‘lib, quldarlik va feodal davlatlarida mavjud bo‘lgan. Masalan, bu davlatlarning huquqiy odatlaridan to hozirga qadar bizga yetib kelgan XII jadval qonuni, Manu Drakond qonuni, Rus pravdasi (haqiqati) va boshqalar. Huquqiy odat bu diniy normalar bilan bog‘liqdir. Shuning uchun hozirgi musulmon, Hindiston va Afrika davlatlari tizimida huquqiy odat ishlataladi. O‘zbekiston Respublikasi tizimida huquqiy odat kam ishlataladi. Masalan, O‘zRning oila

Kodeksining 8 — modddsida qonun hujjatlarida oilaviy munosabatlarni tartibga solishga oid tegishli normalar bo‘lmagan taqdirida, O‘zRning qonun hujjatlari tamoyillariga zid bo‘lmagan maqalliy urf-odat va an’ana qo‘llanilishi ko‘rsatiladi.

Sud yoki ma’muriy pretsent —bu avval sud yoki ma’muriy organlar ko‘rgan ishlarga, qarab tegishl ishlarni hal qilishdir. Huquqning bu shakli qozirgi vaqtida Angliya, AQSH, Kanada va boshqa davlatlarning huquq tizimida ishlatiladi. O‘zbekiston huquq tizimida sud yoki ma’muriy protsent ishlatilmaydi. Huquqning uchinchi shakli —bu normativ huquqiy aktlar bulib, hozirgi zamon davlatlarning huquq tizimida keng ishlatiladi.

2. Normativ huquqiy hujjatlarning turlari.

Normativ huquqiy hujjatlar — bu jamiyatda kishilarning turmush qoidalarini belgilaydi, o‘zgartiradi va bekor qiladi. O‘zbekistonda asosan huquq shakllaridan normativ hujjatlar harakat qiladi. Bu orqali barcha xalqning erki — qonun darajasiga ko‘tariladi. Bularni bajarish barcha kishilar uchun umummajburiydir. Normativ huquqiy hujjatlarga O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, turli qonunlar, tur xalqaro shartnomalar kiradi.

Normativ huquqiy hujjatlarning belgilari quyidagilardan iborat:

1. Normativ huquqiy hujjatlarda yangi normalar o‘rnataladi, amaldagisi o‘zgartiriladi yoki bekor qilinadi. Shuning uchun ular huquqiy munosabatlarga ishtiroy etuvchi taraflarga huquq va burch belgilaydi. Normativ hujjatlarni turmushda qo‘llab ular bilan kishilar o‘rtasidagi turli ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda shaxsiy ahamiyatga ega bo‘lgan huquqiy aktlar paydo bo‘ladi. Masalan, sud qarori, sud huqmi, kvartira olish uchun order, nafaqa tayinlash haqidagi qaror va boshqalar.

2. Normativ huquqiy aktlar yozma ravishda davlat tomonidan chiqarilib qonun, farmon, qaror, farmoyish deb nomlanib, qabul qilingan davlat organi (parlament, prezident, qukumat, hokimiyyat organlari ko‘rsatiladi).

3. Normativ huquqiy hujjatlarda majburiy bo‘lgan normalari guruhlarga qarab tuziladi, Masalan, Konstitutsiya va Kodekslarning bo‘limlari, boblar va moddalari.

4. Normativ huquqiy hujjatlar yuridik kuchiga, mazmuni, xarakteri, harakat qilish doirasi va qaysi davlat organi chiqorganiga qarab tasniflanadi. Normativ huquqiy hujjatlar yuridik kuchiga qarab konun va qonun asosida chiqarilgan aktlarga bo‘linadi, hajmi va xarakteriga qarab davlat huquqiga, harakat qiluvchi, umumiyl cheklangan, favqulotda holat (tabiiy ofat, harbiy holatlar sababli) normativ huquqiy hujjatlarga bo‘linadi.

Ko‘ramizki normativ huquqiy hujjatlarga — davlat Konstitutsiyasi, turli qonunlar, kodekslar, qarorlar, buyruqlar, yo‘riqnomalar va nizomlar kiradi. Qonun hozirgi zamon davlatlar normativ huquqiy hujjatlari ichida eng muhim o‘rin egallaydi. Qonun eng muhim jamiyat va davlat tuzilishini huquqiy asoslarini tartibga soladi.

Qonun davlat hokimiyatining oliy organi tomonidan chaqirilgan oliy yuridik kuchga ega bo‘lgan, jamiyatdagi barcha millat, elatlarning va xalqning manfaatlarini ifodalagan, ular o‘rasida turli ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi turmush qoidalarining yig‘indisidir. Qonunning belgilari quyidagilardan iborat: 1) davlat hokimiyatining oliy vakillik organi tomonidan chaqirilishi; 2) qonunning oliy yuridik kuchga egaligi; 3) uning normativ huquqiy xarakterga ega bo‘lishi; 4) qonunda jamiyatdagi barcha millat, elat va tabaqa va xalqning erk — irodasi ifoda etiladi; 5) qonun kishilar o‘rtasida turli ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi.

Qonun O‘zbekistonning mustaqilligini ta’minlashda, bozor iqtisodiy siyosatiga o‘tishda, turli mulk shakllarini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Hozirgi vaqtida O‘zbekistonda davlat tuzilishi, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa sohalarga taalluqli isloh qilishning huquqiy asoslarini yaratuvchi bir qancha qonunlar qabul qilindi. Jumladan, ularning asosiyлари: davlat qurilishi soqasida — saylov tizimi, Konstitutsiyaviy sud, Oliy Majlis, Prezident, Vazirlar Mahkamasi, Oliy sud, Prokuratura, Ichki ishlar organlari, mahalliy boshqaruv to‘g‘risidagi qonunlar. Iqtisodiy sohada mulkchilik korxonalar, tadbirkorlik, banklar va korxonalar, birlashmalar va tashkilotlardan olinadigan soliqlar, tashqi iqtisodiy faoliyat, chet el investitsiyalari, valyutani tartibga solish to‘g‘risidagi va boshqa qonunlar. Ijtimoiy sohada — onalik va bolalikni himoya qilish, kam ta’minlangan fuqarolarga ijtimoiy yordam ko‘rsatish, nafaqa bilan ta’minlash va boshqa qonunlar. Bu qonunlar nazariya va hayot bilan bog‘liq bo‘lib, kishilar o‘rtasida turli ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. Qonunni bajarish bozor iqtisodiy munosabatlariga o‘tishning barcha amal qiladigan qoidalaridan biridir.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga asosan davlat organlarini normativ huquqiy aktlar qabul qilish tartibi quyidagicha belgilangan:

1. O‘zbekiston Respublikasining Oliy Majlisi davlat vakillik organi bo‘lib, qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiradi. U qonunlar va qarorlar qabul qiladi;
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Raisi Farmoyishlar chiqaradi;
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti davlat va ijro etuvchi hokimiyat boshlig‘i bo‘lib, normativ xarakterdagi farmonlar, qarorlar va farmoyishlar chiqaradi;
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huqumati qarorlar va farmoyishlar chiqaradi;
5. O‘zbekiston Respublikasining turli vazirliklari, davlat qo‘mitalari va muassasalari — buyruqlar, qo‘llanmalar, yo‘riqnomalar va nizomlar qabul qiladi,
6. Viloyat, tuman va shahar hokimlari qarorlar chiqaradi.
7. Mahalliy davlat hokimiyat organlari joylardagi viloyatlar, tumanlar va shaharlardagi xalq deputatlari Kengashlari qaror va farmoyishlar chiqaradi. Shunday qilib, ko‘ramizki normativ huquqiy hujjatlardan iborat: Konstitutsiyaviy qonunlar, xalqaro shartnomalar, qarorlar, normativ farmonlar, farmoyishlar, buyruqlar, qo‘llanmalar, yo‘riqnomalar, nizomlar va kodekslar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Boboyev H.B., Odilovqoriyev H.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik, Toshkent, 2000
2. Xolmo‘minov Q. Davlat va huquq nazariyasi, o‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2000.
3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T., «O‘zbekiston», 2003
4. www. lex.uz
5. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING QONUNI NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLAR TO‘G‘RISIDA Qonunchilik palatasi 2020-yil 24-noyabrda qabul qilingan Senat tomonidan 2020-yil 18-dekabrda ma’qullangan. (6-modda. Normativ-huquqiy hujjatlarning turlari)

FUTBOL MAVZUSIDA BIR SOATLIK DARS ISHLANMASI

Raxmatullayev Maxmudjon Jalilovich

*Andijon viloyati Izboskan tumani 29-umumiy o'rta ta'lim
maktabi Jismoniy tarbiya fani o'qituvchisi*

Mavzu: *Futbol.*

- a) Maydonda to'p bilan harakatlanish mashqlari;
- b) "Halol o'yin – Fair Play" tamoyilini tarbiyalash va shakllantirish;
- v) To'pni olib yurish va tepish usullari;
- d) Harakatlanib kelayotgan to'pni oyoq yuzasining ichki va tashqi tomonlari bilan to'xtatish;
- e) 500-800 metrga yugurish.

Darsning maqsadi:

1. O'quvchilarga sport o'yinlari shu jumladan futbolga bo'lgan qiziqishlarini oshirish.
2. O'quvchilarni vatanparvarlik,mexnatsevarlik ruxida tarbiyalash
3. Dars jarayonida o'quvchilarni sport maxoratlarini oshirib borish.

O'tish joyi: Sport maydoni, sport zal

Kerakli jihozlar: Bo'r,hushtak,bayroqchalar. To'plar

Sana: _____. **Sinf:** 8-_____ sinf

Nº	Vaqt	Umumiyo ko'rsatma	metodik
Darsning mazmuni			
TAYYORLOV QISMI. 12-15 MIN.			

<p>Saflanish,salomlashish, Yuqlama qilish,mavzu bilan tanishtirish, Turgan joyda burilishlar. Sekin yurish. Yugurish Maxsus Mashqlar: a\Oyoqdan oyoqqa sakrash b\tizzalarni baland kutarib yugurish v\Oyoqlarni orqaga siltab yugurish.</p> <p>Umumiyl rivojlantiruvchi Mashqlar.</p> <p>1.D.X.-oyoqlar yelka kengligida qo'llar belda 1-4 boshni chap yonga aylantiramiz 1-4 boshni o'ng yonga aylantiramiz.</p> <p>2.D.X-oyoqlar yelka kengligida,qo'llar yelkada 1-4 yelkani orqa tomonga aylantiramiz 1-4elkani oldingga aylantiramiz</p> <p>3.D.X-oyoqlar yelka kengiligida qo'llar belda 1-2 chap yonga egilamiz 3-4o'ng yonga egilamiz</p> <p>4.D.X- qo'llar belda 1-4 belni o'ng tomonga aylantiramiz 4-8 belni chap tomonga aylantiramiz</p> <p>5.D.X-joyimizda turgan xolatda balandga sakrash 1-8 o'ng Oyoqda 1-8 chap Oyoqda</p>	<p>3min 5min 4-4 4-4 4-4 4-4 4-4 15</p> <p>marta marta marta marta marta marta marta</p>	<p>XXXXXXXXXXXXXXXX XXX O O'nga,chapga,orqagab urilishlar Oyoquchidayengilyugu rish</p> <p>Boshnio'rtachatezlikda aylantiramiz</p> <p>Tizzalarni bukmasdan o'rtacha tezlikda aylantiramiz</p> <p>Mashqlar to'liq va anik bajarilishi kerak</p> <p>Oyoqlarni yerdan kutarmasdan bajaramiz</p> <p>Oyoqlarni birlashtirgan xolatda balandga ko'tarish</p>
--	--	--

Asosiy qism.25-28 minut.

Futbol.

- a) Maydonda to'p bilan harakatlanish mashqlari; b) "Halol o'yin – Fair Play" tamoyilini tarbiyalash va shakllantirish;
v) To'pni olib yurish va tepish

5-8
min.
5-8
min.

usullari; d) Harakatlanib kelayotgan to'pni oyoq yuzasining ichki va tashqi tomonlari bilan to'xtatish; e) 500-800 metrga yugurish.	10-15 daq	
Yakunlov qismi 3-5 minut		
Oxista yugurish Qayta saflanish.	3-5 daq	O'kuvchilarni ragbatlantirish,yutuq va kamchiliklarini ko'rsatib o'tish,xayrlashish.

Futbol — bu turli darajada gol urish uchun to‘p tepishni o‘z ichiga olgan jamoaviy sport turlari oilasidir. Muvaffaqiyatsiz, futbol so‘zi odatda bu so‘z ishlataladigan joyda eng mashhur bo‘lgan futbol shaklini anglatadi. Odatda *futbol* deb ataladigan sport turlariga assotsiatsiya futboli kiradi (Shimoliy Amerika va Okeaniyada *futbol* deb ataladi); gridiron futboli (xususan, Amerika futboli yoki Kanada futboli); Avstraliya futbol qoidalari; regbi ittifoqi va regbi ligasi va Gal futboli. Futbolning bu turli shakllari turli darajada umumiy kelib chiqishiga ega va **futbol kodlari** sifatida tanilgan.

Dunyoning turli burchaklarida o‘ynalgan an’anaviy, qadimiy yoki tarixdan oldingi to‘p o‘yinlariga bir qator havolalar mavjud. Futbolning zamonaviy kodlari 19-asrda ingliz davlat maktablarida ushbu o‘yinlarning kodifikatsiyasidan kuzatilishi mumkin. Britaniya imperiyasining kengayishi va madaniy ta’siri ushbu futbol qoidalarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri boshqariladigan imperiyadan tashqarida Britaniya ta’siri ostidagi hududlarga tarqalishiga imkon berdi. 19-asrning oxiriga kelib, alohida mintaqaviy kodlar allaqachon rivojlanib ketgan: masalan, Gael futboli o‘z merosini saqlab qolish uchun mahalliy an’anaviy futbol o‘yinlari qoidalarini ataylab o‘z ichiga olgan. 1888-yilda Angliyada futbol ligasi tashkil topgan va ko‘plab professional futbol assotsiatsiyalarining birinchisiga aylangan. 20-asrda futbolning bir qancha turlari jahondagi eng mashhur jamoaviy sport turlariga aylangan.

UYGA VAZIFA: USHBU FAKTLARGA JAVOB TOPING:

- 1.1944-yilgi jaxon championatida qaysi terma jamoa finaldi g'alaba qozongan?
- 2.2002-yilgi JCH to'purari kim va nechta gol urgan
- 3.2010-yilgi JCH Gollandiya termasini kim boshqargan
- 4.2002-yilgi JCH rasmiy to'pining nomi To'g'ri javob Fevernova
- 5.JCH TARIXIDAGI dastlabki gol muallifi JCH-1930 da qayd etilgan
- 6.JCH tarixidagi eng tez urilgan gol muallifi va vaqt 2002-yil qayd etilgan
- 7.Meksikada utgan JCH qaxramoni kim edi 1970-yilda qayd etilgan

**XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA ZAMONAVIY KOMMUNIKATIV
MASHQ VA TOPSHIRIQLARNING AHAMIYATI VA ULARNING O'ZIGA
XOS XUSUSIYATLARI**

*Rustamov Abdushukur Alibayevich,
Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
Abdushukur61rustamov@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada chet tillarini o'qitishda dars jarayonida zamonaviy kommunikativ mashq va topshiriqlardan chet tili darslarida samarali foydalanish, bunda mashq va topshiriqlarning bir –biridan farqi, ularning o'ziga xos xususiyatlari va turlari haqida, ta'lif olishda amaliy maslahatlar haqida batafsil ma'lumotlar berilgan.

Tayanch so'zlar: mashq, topshiriq, "Rückwertsplanung" (teskari reja) tamoyili, rezeptiv, produktiv, ochiq va yopiq mashqlar.

Barchamizga ma'lumki, hozirgi kunda zamonaviy va kommunikativ dars jarayonini mashq va topshiriqlarsiz tashkil etishning imkonи yo'q. Mashq va topshiriqlar dars jarayonida muhim ahamiyatga ega hamda ular samarali xorijiy til dars jarayoning ajralmas va mustahkam bir qismi hisoblanadi. Chet til –bu xorijiy mamlakat tilidir. Respublikamizda G'arbiy Yevropa (ingliz, ispan, nemis, faransuz) tillari va Sharq (arab, turk, fors, xitoy, hind) tillari o'qilib kelinmoqda. Bu tillar ta'lif muassalarining o'quv rejalaridan o'rinn olgan. Uchala tilni o'qitish jarayoni turlichcha kechadi. Ona tili va ikkinchi til tabiiy vaziyatda, chet til esa sun'iy muhitda o'rganiladi. Chet tildagi muloqot, asosan, darsda muallim rahbarligida kechadi. Uchala til orasida chet tilni o'rganish va o'rgatish muayyan jihatlari bilan keskin farq qiladi. Bu esa, o'z navbatida, tegishli chet til o'qitish texnologiyasini qo'llashni taqozo etadi. Chet til muallimi metodika fani yutuqlarini puxta o'zlashtirish orqali o'quvchi-talabaning to'plagan til tajribasi me'yorini aniq bilishga va uni yanada takomillashtrishga erishadi. Chet tillarni samarali o'rgatish uning metodikasini bilishni taqozo etadi. Chet tillarni o'rganish va o'rgatish ko'p jihatdan chet til o'qitish metodikasi masalalarini nazariy tomondan ishlab chiqilishiga va nazariyaning amalda ijodiy qo'llanilishiga bog'liqdir.

Mashq va topshiriqlarni bajarish orqali nazariy o'rgangan bilimlarimizni amaliyotda bajaramiz va qo'llaymiz. Demak, mashq va topshiriqlar o'rganilgan nazariy bilimni amaliyotda qo'llashga xizmat qiladi, bilimlar mashq qilish mobaynida ko'nikmaga aylanadi. Mashq qadim zamonlardan beri o'rganishning muhim qismi hisoblangan. Buyuk donishmand Aristotel shunday degan edi: "O'rganganlarimizni bajarishni mashq qilish orqali o'rganamiz. Qurilish orqali quruvchi ustaga aylanadi". Mashq va topshiriqlar xorijiy til

ko'nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirishda zarurdir. Ushbu holatda savol tug'ulishi tabiiy: Topshiriq va mashqlar bir-biridan qanday farqlanadi? Ularning qanday xususiyatlari bor? Umumiy qilib aytganda: O'quv maqsadiga erishish uchun qanday vazifa, mashqlarni tanlashimiz kerak?

Ta'kidlash joizki, mashq va topshiriq so'zlari sinonim sifatida ham qo'llaniladi, ammo bu tushunchalar o'zaro farqlanadi va mazkur tushunchalarni ta'riflari orqali izohlash mumkin.

Mashq bu – muayyan ko'nikma va malakani faol egallash uchun o'rghanish texnikasi bo'lib, takrorlanish xususiyatiga ega hamda DTS(Davlat ta'lim standarti) talablariga mos ravishda tuzilgan sodda,barchaga tushunarli bo'lган kichik topshiriq turi. Mashq topshiriqdan farqli o'laroq, uslubiy takroriy harakatni maqsad qilib qo'yadi.

Topshiriq bu – til bilan bog'liq barcha narsani, masalan ma'lumot olish va boshqa odamlar bilan fikr almashishni tavsiflaydi, shu bilan birga topshiriq chet tilini o'qitishning kommunikativ ta'lim maqsadidir. Chet tili darslarida topshiriqlarni bajarish uchun so'z boyligi, til qoidalari, matn turlari va madaniyatlararo xulq-atvorni bilish, shuningdek ravon gapirish va yozish qobiliyati kerak.

Topshiriqlar o'z navbatida mashqqa qaraganda keng qamrovli va tuzilish jihatidan murakkabroq tushuncha hisoblanadi, chunki ularni bajarish uchun o'rghanuvchidan bir nechta kichik mashqlarni bajarish talab etiladi. **Rückwertsplanung (teskari reja)** tamoyili–chet tili darslarini qiziqarli va samarali o'tishiga xizmat qiluvchi tamoyil bo'lib, u til o'rghanuvchilarga bir qator talablarni qo'yadi. Bu jarayonda ular quyidagi talablarni : lingvistik xususiyatga ega(so'z boyligi va mos iboralardan to'g'ri foydalana olishi, so'zlarni to'g'ri talaffuz qilishi), ijtimoiy xususiyatga ega(kichik yoki katta guruhlarda, sherik jamoada ishlay olishi) talablarni bajarishlari zarur bo'ladi. O'qituvchi maqsadga yo'naltirilgan vazifaning talablarini aniqlagandan so'ng, orqaga qarab rejalahtirish kuchga kiradi. Mashq tipologiyasi o'z ichiga rezeptiv, produktiv, ochiq va yopiq mashq turlarini qamrab oladi. Rezeptiv mashq xorijiy til darslarida matnni o'qigandan yoki tinglagandan so'ng, o'quvchilar ixtiyoriga mashqlar topshiriladi, bunda, avvalo, matnning mazmunini tushunish muhim hisoblanadi.

Produktiv mashq esa o'quvchilarning mustaqil fikrlashini o'stiradi, ulardan ijodiylikni talab qiladi, maqsadga yo'nalganlikni va maqsadga intilishni shakllantiradi. Ochiq mashq turi,odatda, til o'rghanuvchilardan erkinlikni talab etadi, mashqni bajarish mobaynida turli va ko'plab javoblarni keltirish mumkin.

Yopiq mashq turida o'quvchilar faqat bitta javob orqali mashqni bajarishlari zarur, ularning yechimlari odatda, til ning mazmun jihatidan beriladi. Nemis xalqida bir maqol bor: "O'rganish bu oqimga qarshi eshkak eshishga o'xshaydi, agarda to'xtasangiz, orqada qolasiz". Bu shuni anglatadiki, izchillik va doimiylik muvaffaqiyatli yo'lga yetaklaydi. Muvaffaqiyatga erishish uchun 'toshli yo'l"ni bosib o'tish kerak, shuning uchun muvaffaqiyatsizlik, xatolar va umidsizlik mashqlar bajarish jarayonining bir qismidir, mashq qilish jarayonida qiyinchiliklarga qarama, izlanishda davom etilsa, maqsadga erishish mumkin.

Chet tili o'rganish ko'p qirrali ta'limot bo'lib, bu jarayonda inson murakkab psixologik o'zgarishlarni boshdan kechiradi. Jumladan ona tili bilan chet tilini taqqoslash jarayoni yuzaga keladi. Bu jarayonda o'rgatishning turli metod va texnologiyalaridan foydalilaniladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida chet til bilan ona tilini taqqoslab o'rgatish samarali natija beradi. Chet til o'rgatish uning metodikasiga oid bilimlarga ega bo'lishni taqazo etadi. Bu usul yoshlar bilimini oshiradi va fikrlash doirasini keng qilib, metodika darajasini oshirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, chet tillari dars jarayonini samarali o'tilishi va o'quvchilarining darsda yoritilgan mavzuni mukammal o'zlashtirishi uchun mashq va topshiriqlarni to'g'ri tanlash, bunda ularning yoshi, salohiyatidan kelib chiqib, ularning yashash sharoiti bilan uzviy bog'liq bo'lgan topshiriq va mashqlar bilan ishslash kerak. Xorijiy til darslarini o'qitishda o'quvchilarining qiziqishini, intilishini o'rganilayotgan xorijiy tilga oshirish uchun o'qituvchi bir xil mashqlar tuzilmasidan voz kechishi, aksincha har bir yangi dars uchun yangicha noodatiy mashq va vazifalar kashf etib, o'quvchilarining til ko'nikmalarini yuksaltirishga yordam berishi darkor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Jalolov J. CHet til o'qitish metodikasi. –Toshkent. "O'qituvchi"-1996. 368-bet.
- 2.Zimnyaya I.A. Psixologicheskie aspekti obucheniya govoreniyu na inostrannoe yazike. Kniga dlya uchiteley. Izdanie vtoroe. -M.: Prosveschenie, 1985. - 160 s.
- 3.Passov Ye.I. Kommunikativnyy metod obucheniya inoyazichnomu govoreniyu. 2-e izd. -M.: Prosveschenie, 1991. -222 s.
- 4.Passov Ye.I. Osnovi kommunikativnoy metodiki obucheniya inoyazichnomu obysheniyu. -M.: Russkiy yazyk, 1989. -276 s.
- 5.Raxmanov I.V. Metodika prepodavaniya nemetskogo yazika. M.:Izd-vo APN RSFSR, 1956. -297 s.

INTERDISCIPLINE INNOVATION AND SCIENTIFIC RESEARCH

- 6.Aufgaben, Übungen, Interaktion. Goethe Institut. Klett, 31
- 7.Lehrkompetenz und Unterrichtsgestaltung. Goethe Institut. Klett, 134
- 8.Webinarium Klett, Übung macht den Meister.
- 9.Mavlonova.R.A Vohidov N.X Ijtimoiy pedagogika-T:lstiqlol nashriyoti

**SAMARQANDDAGI ULUG'BEK AKADEMIYASI, UNDA FAOLIYAT
KO'RSATGAN OLIMLAR VA ULARNING ILMIY ISHLARI**

Safarov Bobomurod Sobir o'g'li,

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti bitiruvchisi,
Yangiyo'l tumani 32-makatb tarix fani o'qituvchisi

E-mail: sbobomurod087@gmail.com

Anotatsiya: Maqolada Mirzo Ulug'bek tomonidan tashkil qilingan Akademiya, unda faoliyat ko'rsatgan olimlar va ularning qilgan ilmiy ishlari asarlari batafsil o'rghanilgan. Shuningdek, Mirzo Ulug'bek davrida astronomiya, matematika va boshqa tabiiy ilmlarning yuksalishi, ularga oid qimmatli asarlarning yaratilishiga ham guvoh bo'lamiz

Kalit so'zlar: Mirzo Ulug'bek, Samarqand akademiyasi, Qozizoda Rumi, "Zij", Al Koshiy, Koshon, "o'z davri Aflatuni", "Ziji Ko'ragoniy", G. Sobirov, Ali Qushchi, "lochin ovchisi", Abdurazzoq Samarqandiy, V. Bartold "Ulug'bek va uning davri" asari, Vyatkin.

Mizo Ulug'bek 40 yil hukmronlik qilgan davr (1409-1449) haqli ravishda O'rta Osiyoda tabiy ilmlar rivojlangan davr bo'ldi. Bu davrda Samarqand yirik ilmiy va madaniy markazga aylangan. Ulug'bekning ilm sohasidagi shuhrati va homiyligi bu yerga boshqa mamlakatlardan ko'plab mashhur olimlarning kelishiga sabab bo'lган. Ular o'z mahoratlarini oshirish va Ulug'bek rahnamoligida olib borayotgan keng ilmiy tadqiqot ishlarida ishtirok etish uchun bu yerga kelganlar.

Mirzo Ulug'bek ilmi riyoziyot va ilmi falakiyat sohalariga katta e'tibor berdi. U 1417-1420 yillar ichida Samarqandda madrasa qurdirgan. Madrasalarda bu fanlar bo'yicha ko'p mashhur olimlar tomonidan maruzalar o'qilgan. Ular ichida yetakchi o'rinni Kichik Osiyodagi Bursa (hozirgi Turkiya) shahridan kelgan Qozizoda Rumi (1360-1437) egallagan. Zamondoshlari uni "o'z davri Aflatuni (Platon) deb atagan³. O'sha davr qadimgi yunon faylasufi Aflatun (Platon) buyuk donishmandlik belgisi sifatida qaralardi va bu taxallus mualifning katta obro'-e'tiborga ega ekanligidan dalolat berar edi. 1337-yilda Turkiyaning Bursa shahrida tavallud topgan Qozizoda Rumi taniqli qomusiy olim va faylasuf Shamsiddin al-Fanoriydan dastlabki saboqlarni o'rgandi. Oxir-oqibat, bu ustoz arab va fors mudarrislari dars beruvchi Movarounnahr va Xurosning mashhur madrasalarida astronomiya va riyoziyotni chuqur o'rghanish uchun Qozizodaga Turkiyani xufiyona tark etishda yordam beradi. Rumi Samarqand madrasasida falakiyat va riyoziyot fanlarining nufuzli ulamolaridan biriga aylandi va Ulug'bekka ham ustozlik qildi. Qozizoda o'zi bilan birga al-Fanoriy tomonidan tuzilgan fanlar majmuasini ham olib kelgan edi. U bu

³ Qori Niyoziy. T. Q. Ulu g'bek va uning ilmiy me'rosi. –T.: O'zbekiston. 1971. – B. 97

asarni Ulug‘bekka o‘rgatadi. Biroq Qozizoda Ulug‘bekda astronomiya faniga bo‘lgan noyob qobiliyatni sezib, uni ko‘proq ushbu fanni chuqur o‘rganishga yo‘naltiradi. Ulug‘bek Qozizodadan ko‘p ilm o‘rgandi va uni ustoz deb bildi.⁴

Ma’rifatli insonlar maslahati bilan Ulug‘bek Samarqandda ilm-fanni rivojlantirish, jumladan, falsafa, riyoziyot va falakiyot ilmlari bilan shug‘ullanish niyatida katta madrasa qurdirishga qaror qildi. Hali bisyor bo‘lgan Temurbek sultanati xazinasi qoldiqlaridan bugungi kungacha Registon maydonida qad ko‘tarib turgan va o‘z nomi bilan ataluvchi ulkan madrasani barpo qildi. Bu madrasa VIII asrda Bog‘dodda al-Mansur xalifaligi davrida boshlangan islom rasadxonalarini va maktablari faoliyatida yuz yillar davomida to‘plangan tajribalarning davomchisi sifatida tanildi. Dastlabki harakatlar yunon matematiklari va faylasuflarining asarlarini arab tiliga o‘girish bilan boshlangan bo‘lsa-da, so‘ngra fors va hind olimlari o‘rtasidagi munosabatlar bilan yanada boyib bordi. Yunon astronomi Klod Ptolomeyning ikki asari, eramizning 130-yillarida yaratilgan, «Almajest» va «Sayyoralar gipotezasi»⁵ asarlari Aristotel falsafasi bilan yaqindan tanish bo‘lgan musulmon mutafakkirlari e’tiborini tortdi. Ular xuddi xristian va yahudiylar singari diniy bo‘linishlikka emas, balkim Ptolomey tomonidan ishlab chiqilgan geosentrik tizimni qo‘llab-quvvatladilar: Yer Xudo tomonidan Odam ato uchun yaratilib, o‘z o‘qi atrofida aylanuvchi qo‘zg‘almas borliqdir, quyosh va oy boshqa sayyoralar singari mukammal doira shaklida Yer atrofida aylanadi. Bu tizimni harakatga keltiruvchi qonun-qoidalarni o‘rganish uchun musulmon astronomlar yunon astronomlari xulosasi va o‘zlarining shaxsiy kuzatishlari orasidagi ko‘plab qaramaqshiliklarni bartaraf qilish borasida hisob-kitob va kuzatishlarni ko‘paytirdilar. Qozizoda Rumiy Samarqandga kelgandan so‘ng Ulug‘bekga ilmi falakiyotdan dars bergan. Ulug‘bek uni ustoz sifatida doimo hurmat qilgan. Rivoyatga ko‘ra, Qozizoda Rumiy vafotidan so‘ng Ulug‘bek uni izzat-ikrom bilan Shohi Zinda maqbaralaridan biriga dafn qilgan. Bu maqbara hozirgi kunga qadar saqlanib turibdi va Shohi Zinda memorlik ansambilini bezab turibdi.⁶ Qozizoda Rumiy yetakchi olimlardan hisoblanib, ilmi falakiyot rasadxonasi (observatoriysi) qurilishining rahbarlaridan biri edi. Bu rasadxona Samarqand ilmiy jamoasi va uning rahbari Ulug‘bekni tuyoga mashhur qildi.⁷

Rasadxona qurilishi 1424-yilda boshlanib, besh yil davom etdi. Keyinchalik olib borilgan ko‘p yillik ilmiy tadqiqot ishlari, yulduz va sayyoralar harakatini kuzatish natijasda Ulug‘bek ilmiy jamoasining asosiy ishi “Ziji Ko‘ragoniy” yaratildi. Bu

⁴ Qori Niyoziy. T. Q. Ulu g‘bek va uning ilmiy me’rosi. –T.: O‘zbekiston, 1971. – B. 99.

⁵ Qori Niyoziy. T. Q. Yuqoridagi asar. – B. 102

⁶ Ibodov. J. Matvievskaya. G. Ulu g‘bek shogirdi-Ali Qushchi. –Toshkent. 1994. –B. 6.

⁷ Собиров. Г. Творческое сотрудничество ученых Средний Азии в Самаркандской аучной школе Улугбека. – Душанбе: Ирфон, 1973. – С. 60

buyuk asar jahon o‘rta asrlar (IV-XVI asrlar) ilmi falakiyotning cho‘qqisi hisoblanadi. Samarqand rasadxonasi qurilishi va ilmiy tadqiqot ishlarida Ulug‘bek ilmiy jamoasining boshqa vakillari ham ishtirok etganlar. Ulardan biri ilmi riyoziyot va ilmi falakiyot sohasida yirik olim Jamshid G‘iyosiddin al-Koshiy (1430-yil vafot etgan) edi. U hozirgi Shimoliy Eron tarkibiga kiruvchi Koshon shahrida tug‘ilgan. Bu vaqtida al-Koshiy mashhur olim sifatida tanilgan va ilmi falakiyot, uning asboblari haqida bir necha asarlar yaratgan edi. Ulardan biri Ulug‘bekning otasi Shohruhgaga bag‘ishlangan bo‘lib, al-Koshiy uning qo‘l ostida ishlagan.⁸ Ulug‘bek o‘sha davrning eng mashhur riyoziyotchisi va astronomi G‘iyosiddin al-Koshiyni ham o‘z maslahatchisi, ustozи deb hisoblagan. Hirotda G‘iyosiddin al-Koshiy astronomiyaga qiziqqan Ulug‘bekning ukasi Iskandar Sultonga tahsil berardi. Ulug‘bek uni 1417-yilda Samarqandga, yoniga chaqirtirib oladi. Al-Koshiy rasadxona loyihasi tashabbuskorlaridan bo‘ldi va yulduzlar jadvalini tuzishda faol ishtirok etdi.

Al-Koshiy ko‘p ilmiy asarlar yozgan. Ayniqsa uning “Hisob kaliti” deb nomlangan yirik asari ilmi riyoziyot va ilmi falakiyot fanlari taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan. Bu kitob o‘sha davrning mukammal ilmi riyoziyot qomusi hisoblangan. Yaqinda sharqshunos olimlarimiz tomonidan qadimgi qo‘lyozmalar ichida Samarqandga kelgandan so‘ng, uning o‘z otasiga yozgan maktublari yopiladi. Ulardan Ulug‘bek ilmiy jamoasi olimlari hayoti va ijodi haqida qiziqarli malumotlarni olishimiz mumkin. Al-Koshiy Ulug‘bekning turli xali fanlar sohasida chuqur bilimga ega ekanligini yozadi. Jumladan u Qur’onni yod olgan, fiqh (musulmon qonunshunosligi), shariat, mantiq (logika), navh (gramatika), adabiyot va musiqa nazariyasini mukammal egallagan. Ayniqsa uning ilmi falakiyot va ilmi riyoziyot sohasidagi bilmi va qobilyatini yuqori baholagan.⁹

Al-Koshiy Samarqand ilmiy hayoti haqida so‘z yuritganda Ulug‘bek atrofida eng mashhur olimlar va barcha ilmlardan ta’lim beruvchi ko‘p mudarrislar yig‘ilganini ta’kidlaydi. Qozizoda Rumiyni “eng bilimdon” olim deb tan oladi. O‘z maktubida al-Koshiy madrasada darslarning o‘tishi va talabalar bilmini tekshirish (imtihon qilish) haqida Ulug‘bek olib brogan ilmiy majlislardagi bahslar, shuningdek qasdimgi Yunon, Sharq olimlari asarlarini o‘rganish haqida batafsil ma’lumotlar bergen. Jamshid G‘iyosiddin al-Koshiyning o‘z otasiga yozgan maktubi ikki marta rus tiliga tarjima qilingan va ilmiy nashrlarda chop etilgan. Bu ish 1973-yilda G. Sobirov (Dushanbe) va D. Yusupova (Toshkent) tomonidan amalga oshirilgan.¹⁰

Aynan o‘sha paytlarda Ali Qushchiga yuqori darajadagi bilimlar olish uchun barcha imkoniyatlar mavjud edi. U bundan to‘liq foydalangan. Samarqand

⁸ Ibodov. J. Matvievskaya. G. Yuqoridagi asar. – Toshkent. 1994. – B. 16.

⁹ Yusupova. D. G‘iyosiddin Koshiyning Samarqanddan Koshonga otasiga yozgan maktubi //Amir Temur va Ulu g‘bek zamondoshlari xotirasida. – T. 1994. – B. 12.

¹⁰ Ibodov. J. Matvievskaya. G. Yuqoridagi asar. –T., 1994. – B. 7.

boshlang‘ich ta’limini olgach, Kermon shahriga borib, o‘z bilimlarini yanada chuqurlashtiradi. 1420-yilda Ali Qushchi Samarqandga qaytib keldi¹¹. Bu paytda Ulug‘bek, Qozizoda Rumiy va G‘iyosiddin al-Koshiylar ilmi falakiyot rasadxonasini qurish rejasini tuzib qo‘ygan edilar. Qurilish boshlangach, Ali Qushchi ham bu ishga g‘ayrat bilan kirishgan. Ustozlariga yordam berish paytida ularning boy tajribasidan bahramand bo‘ldi. Shu holda u ilm olishni tugallab, mustaqil va ijodiy fikr yurutuvchi olimga aylandi. Ilmi falakiyot rasadxonasi qurilishida Ulug‘bek bilan birga, yuqorida nomlari zikr qilinganlardan tashqari, boshqa olimlar katta guruhi ham ish olib brogan. Ular qatorida Jamshid G‘iyosiddin al-Koshiy yurtdoshlari koshonlik mavlono Muhiddin al-Koshiy, uning o‘g‘li Mansur ibn Muhiddin al-Koshiy ham kirardi. Bulardan ikkinchisi XV-XVI asrda yashab, ilmi riyoziyot va ilmi falakiyot sohasida barakali ilmiy tadqiqot ishlari olib brogan. Ulug‘bek ilmiy jamoasi an’analarini izchil davom ettirgan yirik olim Nizomiddin Burjandiy ustoz bo‘lgan. Bundan tashqari Samarqand ilmiy jamoasida iqtidorli va ko‘zga ko‘ringan yosh ilmiy hodim, Qozizoda Rumiyning o‘g‘li Hasan Chalabiy ibn Musa ibn Mahmud ham bor edi. Ali Qushchi barcha yosh olimlar ichida o‘z qobiliyati va bilmis bilan ajralib turardi. U ilmi falakiyot rasadxonasini loyihalashtirish va qurishda faol qatnashib, uni o‘sha zamondagi eng yaxshi asboblar bilan jihozlashda jonbozlik ko‘rsatdi. U yulduz va sayyoralar harakatini kuzatdi, ilmi falakiyotga tegishli xisoblashlarni bajardi va bu sohada katta yutuqlarni qo‘lga kiritdi. O‘z ustozlari bilan birgalikda buyuk asar sanaladigan “Ziji Ko‘ragoniy” yozishda qatnashdi¹².

Biroq Qozizoda Rumiy va G‘iyosiddin Jamshid al-Koshiylarga bu katta ilmiy asarni tugatish nasib etmadni. Sharq tarixchilarining yozishicha “Ilmi falakiyot rasadxonasi poydevorini qurish vaqtida ularning yulduzlari birin ketin so‘ndi”.¹³ Shundan so‘ng Ulug‘bekning asosiy tayanchi Ali Qushchi bo‘lib qoldi. Ali Qushchining o‘zi ilmi falakiyot rasadxonasi ishlarini boshqardi va “Ziji Ko‘ragoniy”ni yozishni tugalladi. Bundan tashqari, shu vaqtida o‘zining ilmi falakiyot va ilmi riyoziyotga tegishli bir necha risolalarini ham yozdi. Bu bilan uning ilmiy jamoa olimlari o‘rtasida obro‘sni yanada oshdi. Ali Qushchini I asrda yashab, ijod qilgan Misrning Iskandariya shahri fuqarosi buyuk falakiyotchi olim Klavdiy Ptolameyga taqqoslagani va o‘z zamonasi Batlimusi (Ptolomeyi) deb nomlangani beziz emas.¹⁴ Shuningdek ilmiy va publististik maqolalarda ham Mirzo Ulug‘bek va uning ilmiy jamoasi haqida qimmatli ma’lumotlar bor.

Salkam yetti asr davom etgan Sharq astronomiyasining jo‘shqin faoliyati Ulug‘bek va uning akademiyasining boy ilmiy merosi bilan yakunlandi. Mazkur

¹¹ Yavuz Unat. Ali Qushchi. – Anqara. 2010. – B. 23.

¹² Соколская. З. К, Улугбек. – М. 1997. – Б. 34.

¹³. Ibodov. J. Matvievskaya. G. Yuqoridagi asar. – Т., 1994. – Б. 7.

¹⁴ Abdurahmonov. A. Ulu g‘bek akademiyasi. – Т., 1994. – Б. 17.

rasadxona ishga tushirilganda uning bosh "teleskop"ining aniqlik darajasi atigi bir necha yoy sekundigacha borib, to optik teleskoplar ixtiro qilingan XVII asrga qadar uning samaralari o'rta asr astronomlari uchun astronomik kuzatishlarda erishilgan rekord natija bo'lib xizmat qildi. Bu asbob Quyosh, Oy va sayyoralar harakat nazariyalarini yangi bosqichga ko'tarish, tutilishlar nazariyasi va amaliy astronomiyaning asosiy predmetlaridan bo'lgan vaqtini o'lhash ishlarida yuksak aniqlikka erishish imkonini berdi. Ulug'bek astronomiya maktabi vakillarining tadqiqotlari natijasi bo'lgan buyuk meros - "Ziji jadidi Ko'ragoni"dan keyingi yuz yillar mobaynida faqat Sharq emas, balki G'arb mamlakatlari ko'pgina yirik rasadxonalarining olimlari dasturul-amal sifatida keng foydalandilar.¹⁵

Darhaqiqat, VIII asrdan XIV asrgacha bo'lgan musulmon olamida shakllangan ko'plab iqtidorli matematik va astronomlar zamонавиу davrdan oldin bo'lмаган. Ular hind olimlari bilan hamkorlikda yunon astronomlari xatolarini to'g'rilab, asl matematik modellar yaratib, o'z mehnatlari natijalarini bayon qilganlar. Ular diniy ibodatga bog'liq jamiyat savollariga ham javob berishlari lozim edi: muqaddas shahar joylashuvi, ibodat vaqtлари, hijriy yil hisobidagi oyning ko'rinish sanasini aniqlash va hokazolar. Shunday qilib, ular rasadxonalar qurishga kirishdilar, ko'plab matematik hisob-kitoblarni tuzdilar, nuqtaning tekislikdagi va fazodagi holatini hisoblab, samoviy jinslar harakatlarini o'lhash va aniqlash uchun ko'plab turdagи asboblarni ixtiro qildilar. Bu ishlarning nusxalari asosan arab va fors tilida tuzilgan bo'lib, shahardan shaharga, rasadxonadan rasadxonaga almashinib turardi.

Registon maydonidagi madrasaning qurilish ishlari 1417-yildan 1420-yilgacha davom etdi. Biroq "temuriy" uslubidagi ajoyib yodgorliklardan biri bo'lgan bu madrasaning me'mori ismini hech kim bilmaydi: devorlar, minoralar va naqshlar arab uslubidagi geometrik shakllardan tashkil topgan. Ko'k rang, sirli, takrorlanuvchi bezaklar ko'p ishlatilgan. 1420-yilda qurilish ishlari tugatilib, Qozizoda dastlabki saboqni Ulug'bek ishtirokida boshlab berdi. Yangi madrasa o'z davrining eng mashhuriga aylandi va al-Koshiy ham u yerda matematika asoslari to'g'risidagi bilimlari bilan talabalarga ta'lim bera boshladi. U bu haqda 1427-yilda tugatgan "Miftoh ul-hisob" «Arifmetika kaliti» asarida qayd etgan bo'lib, asar Ulug'bekka bag'ishlangan va quyidagi kirish so'zlari bilan boshlangan: «Men bu asarni eng buyuk, eng odil, eng oqil va eng mashhur olim Sulton Ulug'bek Ko'ragoni kutubxonasi uchun yaratdim»¹⁶.

O'quv dasturi kutubxonadagi eng mashhur musulmon astronom va matematiklarining asarlariga asoslanardi. Bu asarlar Ulug'bekning muruvvati tufayli

¹⁵ Aydin Sayili, Islomdagi rasadxona va uning rasadxonaning umumiy tarixidagi o'rni, Turk Tarix Kurumu. –Ankara, 1988. – B. 12.

¹⁶ Yusupova. D. G'iyosiddin Koshiyning Samarqanddan Koshonga otasiga yozgan maktubi //Amir Temur va Ulu g'bek zamondoshlari xotirasida. – T., 1994. – B. 12

uning xazinasi evaziga qo‘lga kiritilgandi. U o‘zining yosh hamkasbi, shogirdi Ali Qushchini astronomiyaga oid xitoy qo‘llanmalari va taqvimlarini topib kelish uchun hattoki Xitoyga ham jo‘natadi¹⁷. Ulug‘bek al-Koshiy, Qozizoda va boshqa hamkasblari maslahatiga tayanib, ular niyat qilgan ansambl – ulkan astronomik rasadxonaning qurilish loyihasini ishlab chiqishga buyruq beradi. Astronomiya guruhi talabalari madrasa tahsilini tamomlab, o‘zlarining kelajakdagi vazifalarini belgilab olishgan bir paytda, shaharning shimoli-sharqidan bir necha chaqirim narida joylashgan Ko‘hak tepaligida 1420-yilda rasadxona qurilishi boshlanadi. Lashkarboshilik va hukumat ishlaridan bo‘sh vaqtlarida Ulug‘bekning o‘zi ham o‘lchov va hisob-kitoblarda ishtirok etadi. Ulug‘bek Samarqandda darveshlar uchun ulkan gumbazli xonaqoh qurdirdi, xonaqoh hammomi rangli toshlar bilan bezatilgan bo‘lib, aholi uni shaharning eng muhtasham imorati deb hisoblardi. Jumladan, u katta karvonsaroylarga o‘xshash did bilan yasalgan yog‘och o‘ymakorli masjid ham qurdirdi. Katta bog‘ o‘rtasida 40 ustunli saroy bunyod ettirib, saroy yonida o‘zining miniatyura to‘plamlarini saqlash uchun Xitoydan keltirilgan chinni koshinlar bilan bezatilgan ajoyib xona ham qurdirgan¹⁸. Temurbekning xoki joylashgan Temuriylar maqbarasini qurdirishni davom ettirdi. «Go‘ri Amir» maqbarasiga 1425 yilda Mo‘g‘ulistonдан olib kelingan ulkan qora nefrit toshini o‘rnatdi hamda Toj Mahal singari muhtasham xonani chiroyli marmar panjara bilan bezatdi. Shohizinda maqbarasi kirish eshigini bunyod ettirdi. Buxoroda yangi madrasalar bino qildirdi¹⁹.

Ulug‘bek nafaqat matematik va astronom, balki kitobsevar, shoir va ulkan tarixchi bo‘lib, rasadxona va madrasadagi ta’lim jarayonida va ilmiy izlanishlarda o‘zi faol qatnashib, o‘z sohasining ustasiga aylangan edi. U yangi munajjim va o‘qituvchilarni ishga qabul qilib, ba’zan talabalar bilan kamtarona va ochiq muloqotda bo‘lishdan zavqlanardi. Shuning natijasi o‘laroq, Ulug‘bek matematika sohasida juda qobiliyatli va zehnli bo‘lgan yosh Ali Qushchi, — “lochin ovchisi” bilan tanishib, do‘sit tutindi va uni o‘zining eng ishonchli shogirdi sifatida qaray boshladi. Shohrux mamlakati hududida yangi rasadxona qurish niyati o‘sha paytlari matematika va astronomiya sohasida bir necha e’tiborli asar yozib tanilgan koshonlik G‘iyosiddin Jamshid Koshiyni anchadan buyon o‘rtab kelardi. Shu boisdan Koshiy Shohruxga bo‘lgan hurmatini unga bag‘ishlab bitgan "Zij"i orqali izhor etish bilan chegaralanmay, unga yangi rasadxona qurish rejasi borligini ham bildirgan deb taxmin qilinadi. Biroq Amir Temur vafoti munosabati bilan uning avlodlari orasida taxt uchun ixtiyoflarning boshlanib ketishi, jumladan, 1415-yili Koshon va uning atrof

¹⁷ Süheyl Ünver, Turk Pozitif Ilimler Tarihinden Bir Bahis, Ali Al-Qushji Hayati ve Eserleri.

– Istanbul 1948. – P. 136-137

¹⁸ Собиров. Г. Творческое сотрудничество ученых Средней Азии в Самаркандской научной школе Улугбека. – Душанбе. Ирфон, 1973. – С. 66

¹⁹ Qori Niyoziy. T. Q. Yuqoridagi asar. – B. 106

viloyatlarining voliysi Said Vaqqos Shohruxga qarshi ko‘targan qo‘zg‘olon unga bunday xayrli ishlarni boshlashga xalal berdi.

Temur farmoni bilan 1399-yili Umarshayx o‘rniga Farg‘onaga hokim etib tayinlangan uning o‘g‘li Iskandar(Shohruxning eng katta jiyani), Said Vaqqosning Ozarboyjon tomon yurishidan foydalanib, Jamshid Koshiyning vatani Koshonga bostirib kirib, uni zabit etadi. Endi Iskandar hukmronlik qilayotgan yurtda qolgan Jamshid Koshiy 1415-yilning qishida rasadxona qurish rejasi bilan Iskandarga murojaat qiladi. Iskandarning roziliginini olgach, akademik Bartoldning aniqlashicha, 1416-yilning yanvarida Koshiy rasadxonani jihozlash uchun zarur bo‘lgan astronomik asboblarning bayoni aks etgan "Astronomik asboblarga sharh" ("Risolai dar sharhi olati rasad") risolasini yozib Iskandarga taqdim etadi va bu bilan uning oldiga yangi rasadxona qurish haqidagi taklifni qo‘yadi. Biroq Iskandarning bevaqt vafoti sabab bo‘lib, Koshiyning rejasi bu daf'a ham amalga oshmay qoladi²⁰.

Fors tilida bitilgan mazkur asar 1918-yili Petrogradda bosilgan akademik V. Bartoldning "Ulug‘bek va uning davri" asariga ilova qilingan edi²¹. 1940-yillar boshida Koshiyning eslatilgan risolasi sharqshunos, astronom olim G‘. Jalolov tomonidan birinchi marta tarjima qilinganda rasadxona uchun taklif etilayotgan asboblarning beshinchisi X asrda hamyurtimiz - astronom Abu Mahmud Hamid ibn Xidr al-Xo‘jandiy tomonidan ixtiro qilinib, Eronning Ray shahri yaqinidagi Taborak tog‘i etagida qurilgan va "sudsi Faxriy" deb nom olgan katta kuzatish asbobi bo‘lganligi aniqlandi (“Suds”- arabcha oltidan bir, ya’ni aylana yoyining 1/6 qismi - sekstant degani). O‘sha davrda Xo‘jandiyning rasadxonasi Faxr ud-davla sultanati hududida bo‘lib, uning rahnamoligida qurilganidan asbobga "Sudsi Faxriy" deb nom berilgan²². Astronom G‘. Jalolovning fikricha, Koshiy Iskandar o‘limidan keyin, ya’ni 1416-yilning yozidayoq Ulug‘bek tomonidan Samarqandga taklif etilgan. Sharqshunos olimlar B. Rozenfeld bilan G. Matvievskaya esa, Koshiy Samarqandga 1417-yili kelgan deb uqtirishadi. Nima bo‘lganda ham, Koshiy Samarqandga kelgach, bu yerda rasadxona qudirish niyati borligini Ulug‘bekka bildirib, unga rasadxona qurilishi uchun mo‘ljallangan va yuqorida eslatilgan “Astronomik asboblarga sharh” risolasini topshiradi. Bunday iltimosning sababini tarixchi Solih Zakiy shunday bayon qiladi: "Ulug‘bek "Ziji Elxoniy"da keltirilgan ma'lumotlar eng so‘nggi kuzatishlar natijalari bilan mos kelmasligini G‘iyosiddin Jamshiddan ko‘p marta eshitganini ta‘kidlaydi..."²³.

Oqibatda matematika va astronomiyadan katta bilimga ega bo‘lgan Ulug‘bek rasadxona qurilishiga rozilik beradi. Shu munosabat bilan Ulug‘bek ko‘p olimlarni

²⁰ Qori Niyoziy. T. Q. Yuqoridagi asar. – B. 106-107.

²¹ Бартолд. В. В. Улугбек и его время. – М., 1964. – С. 126

²² Abdurahmonov. A. Yuqoridagi asar. – Т. 1994. – Б. 18.

²³ Abdurahmonov. A. Yuqoridagi asar. – Т. 1994. – Б. 19.

to‘plab, 1417-yili rasadxonani qurishga bag‘ishlangan majlis ham chaqirgan. Rasadxona qurilishi bo‘yicha Ulug‘bekning zamondoshi tarixchi Abdurazzoq Samarqandiy bu majlis haqida shunday yozadi: "Majlis bo‘lajak rasadxonani shunday qurish kerakki, oqibatda u vaqt o‘tishi bilan tebranmasin, siljimasin, uzoq yillar abadiy tursin. Buning (rasadxona qurish) uchun (yig‘ilish) Samarqandning Shimoli-Sharqidan ma‘qul joy ko‘rsatdi. Uni qurish yakunlangunga qadar quyidagilar bajarilsin: rasadxona bo‘lajak xodimlarining bilimlari takomillashtirilsin, qo‘srimcha jadvallar tuzilsin va zarur (kuzatish) asboblarning uzvlari tayyorlansin..."²⁴.

Baxtga qarshi, Ulug‘bek rasadxonasining qurilgan vaqtin qurilgan vaqtin haqida tarixiy manbalardan aniq, hozirgacha uchraydigan bahslarga nuqta qo‘yadigan ma'lumot hali-hanuz topilgani yo‘q. V. Bartold "Ulug‘bek va uning davri" asarida 1420-yil voqealari haqida tarixchi Abdurazzoq aytganlaridan xulosa qilib, madrasa va observatoriyaning qurilish ishlari 1420-yili yakunlangan degan fikrga keladi. Arxeolog V. Shishkin rasadxona qoldiqlarini qazish paytida uning janub tomonidan topilgan uchta tanga haqida gapirib, ulardan ikkitasining chetida 823-hijriy yil (milod bo‘yicha 1420-yil) degan yozuv bo‘lganini ma'lum qiladi. Mirxondning "Ravzat us-safo"da yozishicha, rasadxona binosi jadal sur'atlar bilan qurilganini inobatga olinsa, u 1420-yoxud 1421-yili qurilganligi ayon bo‘ladi. Solih Zakiyning "Osor al-Boqiya" asarida "Ulug‘bek 824-hijriy yili (ya’ni 1420- yili) qurilgan rasadxonaga G‘iyosiddin Jamshid va Qozizoda Rumiyni yetakchi shaxslar etib tayinladi", - deb yozadi. "Ziji Ko‘ragoniy"ning so‘zboshisida: "Biz yoritg‘ichlarni kuzatish masalasini hal qildik. Ularni Qozizoda Rumiy va G‘iyosiddin Jamshid hamkorligida bajardik... Bunda muhim ish ("Zij")ni yozish va rasmiylashtirishning (G‘. Jalolov forscha "soxta va pardoxta" so‘zlarini shunday tarjima qilib, unga bir necha misollar keltiradi) boshida G‘iyosiddin, keyinroq Qozizoda Rumiy vafot etdi. Shundan so‘ng ishni oxirigacha rasmiylashtirish (Ulug‘bekning) qimmatli o‘g‘ilxonni Ali ibn Muhammad Qushchi bilan birgalikda amalga oshirildi". Yosh talaba uning ko‘magi sababli, keyinchalik taniqli ustoz va Ulug‘bek asarlarining davomchisiga aylandi²⁵.

O‘z sohasining bilimdoni bo‘lgan G‘iyosiddin al-Koshiy qurilish ishlarini boshqarish va rasadxona xizmatini yo‘lga qo‘yish javobgarligini o‘z zimmasiga oldi. 1429-yilda tugallangan bu rasadxona butun Osiyoni hayratga solgandi. Afsuski, rasadxonaning qurilishi diniy e’tiqodga nisbatan o‘zining hur, mustaqil fikriga ega bo‘lgan Ulug‘bek to‘g‘risida ruhoniylar tomonidan nomaqbul fikrlar, mish-mishlar tarqatish, olimni buzg‘unchilikda ayblashga asos ham bo‘ldi. Ulug‘bekni Shohruh davrida Hirotdan quvilgan bid‘atchi Qosim Anvar bilan yaxshi munosabatda bo‘lganlikda ham aybladilar. Bu kabi voqealar oradan 30 yil o‘tgach, rasadxona mavqeining butunlay pasayishiga va ko‘plab munajjimlarning bu yerni tark eta

²⁴ Abdurahmonov. A. Yuqoridagi asar. – T., 1994. – B. 19.

²⁵ Abdurahmonov. A. Yuqoridagi asar. – T., 1994. – B. 20-21.

boshlashiga sabab bo‘ldi. Ulug‘bekning fojiaviy o‘limidan 50 yil o‘tib, 1499-yilda rasadxona batamom buzib tashlandi²⁶.

Bugungi kunda rasadxonaning ichki va tashqi ko‘rinishi xususida juda oz ma’lumotlarga egamiz. O‘sha davrda yashagan olim Abdurazzoq Samarqandiy rasadxonani o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan bo‘lib, uni quyidagicha tasvirlaydi: «Bino devorlari o‘zgarmas yulduzlar, 1/60 soniyali, soniyalar, daqiqalar va osmon gumbazi darajalari bilan bezatilgan. Yana dengizlar, sahrolar, tog‘lar, Yer iqlimi mintaqalari ifodalangan dunyo jug‘rofiy xaritalari ham bor edi. Bularning hammasi nomutanosib geometrik shakllar va ajoyib suratlar bilan ifodalangan». Mirzo Bobur o‘z xotiralarida shunday yozadi: “Yana bir ulkan imorat astronomik jadvallar tuzishga mo‘ljallanib, Ko‘hak tepaligida uch qavat qilib qurilgan rasadxonadir»²⁷. 1908-yili rus arxeologi Viatkin Ko‘hak tepaligida rasadxona qoldiqlarini topishga tuyassar bo‘ldi: diametri 46 – 50 metrli doira shaklidagi imoratga taalluqli bezaklar, g‘ishtlar, tosh parchalari, shuningdek, shimol-janub meridiani bo‘ylab yo‘naltirilgan chuqurligi 11 metr bo‘lgan yerosti qismiga olib kirish joyi topildi. Tadqiqotlar davomida arxeologlar devorlarning asosini va yana bir qancha qoldiqlarni topdilar. Samarqandiy va Bobur qoldirgan qisqa ko‘rsatmalar va xaroba qoldiqlari tufayli o‘zbek, rus va boshqa davlat arxeologlari o‘sha davr arxitektura qurilishini hisobga olib, Marog‘a, Damashq va Bag‘dod kabi dunyoning mashhur rasadxonalari qurilish arxitekturasiga tayangan holda Ulug‘bek rasadxonasi loyihasini tikladilar. Bino doira shaklida bo‘lib, balandligi 30,42 metrni tashkil qiladi, taxminan 15 metrli tepalikni qo‘sib hisoblasak, rasadxona yer sathidan qariyb 45 metr balandlikda bo‘lgan. Yassi marmarli asosga qurilgan uch qavatli binoning har bir qavati tashqariga qaragan 32 ta arkdan iborat edi. Devorlarning tashqi tomoni sirli koshinli ranglar, ayniqsa, ko‘k rang, arab harflari va gul shakllari bilan bezatilgan edi. Bino to‘g‘ri meridian bo‘ylab joylashtirilgan 21,6 metr radiusli sekstant arki bilan teng ikki qismga ajratilgan²⁸.

Topilgan devor qoldiqlari binoning pastki qismida rasadxonaning turli xizmatlari uchun mo‘ljallangan xonalar bo‘lganligini tasdiqlaydi. U yerda turli jihozlar va asbob-uskunalar saqlanadigan xonalar, ustaxonalar, asbob-uskuna va hisob-kitob hujjatlari saqlanadigan xonalar, kutubxona, majlis xonasi, xaritalar joylashtirilgan xona va yana yozuvlar hamda dars jarayonidagi suratlar uchun mo‘ljallangan xona mavjud bo‘lgan. Samarqandiy tomonidan joyi aniq ko‘rsatilmay e’tirof etilgan devoriy suratlar bilan bezatilgan xonalarning bo‘lganligini aniqlash qiyin. Ehtimol, rasadxona xodimlari va ziyoratchilar uchun oshxona, oziq-ovqat do‘kon va suv saqlash moslamalari ham bo‘lgandir.

²⁶ Бартолд. В. В. Улугбек и его время. – М., 1964. – С. 128

²⁷ Bobur. Z. M. Boburnoma. – Т., 2020. – Б. 105.

²⁸ Qori Niyoziy. T. Q. Yuqoridagi asar. – Б. 109.

Xulosa qilib shuni aytamizki, Ulug‘bek rasadxonasida tungi osmonni o‘rganish maqsadida bir necha kuzatuvchilar uchun mo‘ljallangan maydoncha, shuningdek, gnomonli katta quyosh soati ham mavjud bo‘lgan; sekstantning tepa qismi quyosh yo‘nalishida meridian bilan kesishadigan paytda nurlar o‘tkazuvchi to‘g‘rilanadigan suyra oynali tom bilan yopilgan edi. Quyosh nuri qorong‘ulikda joylashgan sekstantning yerosti yoysimon qismida dog‘ hosil qilar, kuzatuvchilardan biri sekstantning yoysimon shakli ustiga yozilgan darajalarni kuzatib borardi. Shu ulkan asbob bilan Ulug‘bek bir yilni 365 kun, 6 soat, 10 daqiqa, 8 soniyaga tengligini aniqladi, hozirgi zamon astronomlari esa 365 kun, 6 soat, 9 daqiqa, 9,6 soniya ekanligini tasdiqlashdi. 0,32° darajali arzimas xato bilan Ulug‘bek ekliptika og‘maligini hozirgi zamon astronomlari hisob-kitobi bo‘yicha $23^{\circ}30'45''$ daraja emas, balki $23^{\circ}30'17''$ daraja deb bergen edi. Sekstantdan tashqari, faqat ko‘z orqali o‘rganilgan sayyoralar va yulduzlar kuzatuvi turli xil tanish asboblar bilan amalga oshirilgan: usturloblar, armilyar shari, balistislar, trisvetrlar, shanillar hamda soat va hokazolar²⁹.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR RO‘YXATI

I. O‘zbek tilidagi adabiyotlar

- I. 1. Ahmedov. A. Ulug‘bek. –T.: Fan. 1965. –231 b.
- I. 2. Qori Niyoziy. T. Q. Ulug‘bek va uning ilmiy me’rosi. –T.: O‘zbekiston, 1971. – 320 b.
- I. 3. Ahmedov. S. A. O‘rta Osiyoda matematika o‘qitish tarixidan. –T. O‘qituvchi. 1977. –382 b.
- I. 4. Ahadova. M. O‘rta Osiyolik mashhur olimlar va ularning matematikaga doir ishlari. – Toshkent. 1983. – 213.b
- I. 5. Ahmedov. B. Ulug‘bek. –T.: Yozuvchi. 1994. –267 b.
- I. 6. Abdurahmonov. A. Ulug‘bek akademiyasi. -Toshkent. 1994. –217 b.
- I. 7. Yusupova. D. G‘iyosiddin Koshiyning Samarqanddan Koshonga otasiga yozgan maktubi //Amir Temur va Ulug‘bek zamondoshlari xotirasida. -T. 1994. –231 b.
- I. 8. Ibodov. J. Matvievskaya. G. Ulug‘bek shogirdi-Ali Qushchi. –Toshkent. 1994. –220 b.
- I. 9. Bobur. Z. M. Boburnoma. –Toshkent. 2020. –321 b.

II. Rus tilidagi adabiyotlar

- II. 1. Бартолд. В. В. Улугбек и его время. –Москва. 1964. –242 с
- II. 2. Ю. Н. Алескеров, **Обсерватория Улугбека**, –Т., Узбекистан, 1968. – 323 с.

²⁹ Aydin Sayili, Yuqoridagi asar, – Ankara, 1988. – B. 120.

II. 3. Собиров. Г. Творческое сотрудничество ученых Средний Азии в Самаркандинской научной школе Улугбека. –Душанбе. Ирфон.1973. –421 с.

II. 4. Соколская. З. К, Улугбек. – М. 1997. –312 с

III. Turk tildagi adabiyotlar

III. 1. Süheyl Ünver, Turk Pozitif Ilimler Tarihinden Bir Bahis, Ali Al-Qushji Hayati ve Eserleri. – Istanbul. 1948. – 251 b

III. 2. Aydin Sayili, Islomdagi rasadxona va uning rasadxonanining umumiy tarixidagi o‘rni, Turk Tarix Kurumu, – Ankara, 1988. – 321 b.

III. 4. Yavuz Unat. Ali Qushchi. – Anqara. 2010. – 235 b.

MARSIYA JANRINING XALQ OG`ZAKI IJODIDAGI O`RNI

Sodiqova Flarida Sattorovna,

*Surxandaryo viloyati Termiz davlat universitetining
pedogokika instituti, filologiya fakulteti o`zbek tili va adabiyoti
107-guruhan talabasi*

Annotatsiya – Ushbu maqolada marsiya(yig`i-yo`qlovlar) janrining xalq og`zaki ijodidagi o`rni, kelib chiqishi, turlari haqida o`qib-o`rganganlarimiz yuzasidan fikr va mulohazalarimizni etirof etib o`tamiz. Marsiya xalq og`zaki ijodida marosim qo`schiqlari tarkibiga kiradi. Marosim qo`schiqlari turlaridan ajralib chiqqan.

Kalit so`zlar – Marsiya, xalq og`zaki ijodi, marosimlar, marosim turlari. Xalq og`zaki ijodida marsyaning o`rni.

Marsiya – bu lirik poeziya janrlaridan biri bo`lib, ma'yus, hazin, o`ychan, qayg`u, g`amgin ruhdagi lirik she'r yoki qo`schiqdir. “Marsiya” – arabcha so`z bo`lib, “yig`lash”, “yig`i berish” degan ma'nolarni anglatadi. Xalq og`zaki ijodida marsiyalar “yig`i” deb ham ataladi. Insonlar qalbida tug`ilgan qayg`u va alamni, javobsiz muhabbatni, ayrılıq iztirobini, o`tib borayotgan umr, yo`qotish, qalbdagi azobli va hazin tuyg`ularni ifodalagan. Qadimda “marsiya” ko`pincha, biron yaqin kishining vafoti munosabati bilan yozilgan motam qo`schiqlari shaklida yuzaga kelgan. Mumtoz adabiyotda marsiyalar podshohlarga, yaqin qarindoshlarga bag`ishlangani ma'lum. Mumtoz adabiyotda marsiyalar podshohlarga, yaqin qarindoshlarga bag`ishlangani ma'lum. Yozma manbalarda marsiya haqida ma'lumotlar va namunalar berilgan: Narshaxiyning “Buxoro tarixi” Siyovushga bag`ishlangan marsiya; Mahmud Qoshg`ariyning “Devoni lug`otit-turk” asarida Alp Er To`nga marsiyasi; Alisher Navoiyning ustozi Abdurahmon Jomiyga bag`ishlangan marsiyasi; Xondamirning Alisher Navoiy vafotiga bag`ishlangan marsiyalari bitilgan. Xondamir o`z marsiyasida Alisher Navoiy vafoti munosabati xalq boshiga tushgan musibatni quyidagicha ifodalaydi:

*O`limidan har ko`ngilga tushdi motam,
Favti uchun har burchakdan chiqdi fig`on,
Temir bo`lsa, tosh bo`lsa ham bag`ri yondi,
Bu dahshatli musibatni bildi zamon.*

MARSIYA

(Ushbu marsiya 2020-yil 24-fevralda Rossiyada halok bo`lgan yaznam Cho`lliyev Nodirbekka bag`ishlanadi)

Kunlar o`tar, kunlar o`tar,

*Kun ketidan oy o`tar.
Bir-birini yetaklashib,
Inson umri, yil o`tar.
Mehr shirin, diydor ham,
Har lahza qadrlaylik!
Yaratiqning ulug`i,
Insonni e'zozlaylik!*
*Umr shunday, to`xtam bilmas,
Asovdirki, to`xtamas.
Ko`payar-u, boraverar,
O`tgan sari kamayib.
Topamiz-u, bilmaymiz hech,
Yo`qotamiz izlanib...
Inson kelar dunyoga,
Ne umid va istaklar.
Ulg`ayarkan, o`sarkan,
Orzu-maqсад yo`lida.
Nodirjon ham xuddi shunday,
Zo`r orzuli shon edi...
Eng go`zal, bir suluv qizga,
Mard, vafodor yor edi.
Beshafqatdir hayot asli,
Ammo, inson metni undan zo`r.
Ne, ne sinov bersa taqdir,
Chidam bilan yengar u.
Suluv yori xomush edi,
Bir mo`jiza so`rardi.
Nodirjonga duolarda,
Aziz ne `mat so`rardi.
Duolar-la o`tdi kunlar,
O`tdi oy-u, to`qqiz yil.
Sarbr-u bardosh, irodasi,
O`z nishonasin berdi.
Bir fayz bo`ldi...
Quvonch to`ldi...
Har yonga, har tarafga,
Alloh ato qilgan edi.
Gul-chechakdek bir qizni,
Ismini ham qo`ygandilar.*

*Jismiga mos Shukrona,
Bor edi bu qizaloqning.
Bir qo`ng`iroq ovozi,
Bir qiqirloq kulgulari...
Ne, ne yilga teng edi,
Ikki juftlik bu baxtidan.
Har lahza mammun edi,
Olis safar, olis yurt.
Ayro qildi juftlikni...
Kunlar o`tar, kunlar o`tar,
Kun ketidan oy o`tar.
Bir –birini yetaklashib,
Inson umri yil o`tar.
Tilga kirar Shukronaxon,
“Dadajon” der Shukronaxon.
Ko`zmunchog`im, ovunchog`im,
Kutgin qizim, men boraman.
Jamalaklar hadya qilib,
Qush qaldirg`och qanotida.
Shirin umr lahzalarda,
Sog`inchlar-u istaklarda.
Baxtga sayqal qo`saverar,
Ikki juftlik sabr bilan.
Sajdaga bosh egaverar,
Hayhot falak ko`p ko`rdi.
Bu baxtni, bu quvonchni,
Olis safar, olis yurt.
Ayro qildi juftlikni,
Dadajon deb kutar qizi.
Qo`lida qiz, Suluv yor,
Kelolmadi dadajoni...
Kelolmadi Nodirjon...
To`qqiz yillab kutgan qizi,
Shiringina til bilan.
Dadajon der, keling der!?
Har bir tongda yo`l qarar.
Qizchasini ergashtirgan,
Dadalarga mo`ltirar...
Afsus, endi qaytmas dada,*

*Qayta olmas, Nodirjon...
Umr bitdi, umr bitdi,
Ehh, o`ttiz besh yoshida.
Suluv yori, oq o`randi,
Guldek o`ttiz yoshida.
Suluv yig`lar, yosh dumalar,
Qizaloq yuzlariga.
Momiqqina qo`lchalar-la,
Yoshin artar Shukrona...
Qochib bo`lmas ekan sira,
Taqdirning sinovidan!
Chidash ham zo`r mushkul ekan,
Bu suronli sinovga.
Bizki, ne ham qilar edik,
Chidar ekan odamzod.
Ayriliqqa, firoqlarga,
Ko`nar ekan odamzod.
Qaro tuproq bermas ekan,
Olganini qaytarib...*

Xulosa qilib shuni aytishimiz kerakki, xalq og`zaki ijodi har bir millatning o`zligini anglatib turadigan ildizi hisoblanadi. Bugunimizning qaysi sohasini olmaylik, xalq og`zaki ijodiga borib taqaladi. Adabiyot, so`z inson hayotining mazmunini tashkil qiladi. Inson aqli orqali anglab, ko`ngli orqali sezgan barcha tuyg`ularini so`zda mujassam qiladi. Insonning dunyoga kelib, qilgan amallari uning umri tugagandan so`ng bo`y ko`rsata boshlaydi.

Xalq og`zaki ijodi orqali biz, bir inson qiyofasida xalqning urf-odat, an'ana, marosimlarini ko`ramiz. Marsiya, ya`ni motam marosim aytimlari ham xuddi shunday. Ularda o`tgan insonni hayotlik vaqtidagi go`zal sifatlari, Vatanga sadoqati, atrofdagilarga mehr-muhabbati ulug`lanadi. O`zbek xalqi o`zligini anglagan har bir insonini ulug`lab, uning nomini manguga muhrlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. I. A. Karimov Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: “Ma’naviyat” 2008. 31- b.
2. O. Safarov O`zbek xalq og`zaki ijodi. – Toshkent: “Musiqa” 2010. 123-b.
3. O. Madayev O`zbek xalq og`zaki ijodi. – Toshkent: “Mumtoz so`z” 2010. 5-b.

THE USE OF TECHNOLOGY IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING CLASSROOMS

*Toirova Elmira Nabi qizi,
Teacher of English at school 23, Navbahar district, Navoi
region*

Abstract –Nowadays the use of technology has become an essential and unavoidable part of the teaching- learning process in the classrooms and outside of the classrooms as well. Every language teacher uses technology to improve language skills. One can observe that technology enables teachers to conduct classroom activities to enhance the language learning process. Technology facilitates learners to understand difficult concepts in an easy manner. The present study focuses on technology in the role of using English as a language. This research paper defines the term technology, the use of technology in language classrooms, improving language learning skills through technology. It reviewed that the effective use of technology definitely improves language learning skills an- of English learners

keywords - language technology, skill classroom, learning process Improve, use, ICT

The present teaching-learning process we observe that the use of technology plays. dominant role. As we know that language. is one of the significant elements which affects international communication and its activities. students of the English language have to acquire English language skills like listening. Speaking, pe Reading and Writing for their command, fluency & proficiency in communication skills. As Becker (2000) stated that computers are regarded as an important instructional instrument in language classes in which teachers have convenient access, are and have Some sufficiently prepared. freedom in the curriculum. Computer technology is regarded by a lot of teachers to be a significant part of providing high quality education.

Technology has always been an important part of the teaching and learning environment. It is an essential part of teacher's profession through which they can use it to facilitate learners' learning. When we talk about technology in teaching and learning. the word integration is used. With technology being part of our everyday lives, it is time to rethink the idea of integrating technology into the curriculum and aim to embed technology into teaching to support the learning process. That is to say, technology becomes an integral part of the learning experience and a significant use for teachers, from the beginning of preparing learning experiences through to teaching and learning process. (Eaddy & Lockyer, 2013). According to Pourhosein Gilakjani (2013), the use of technologies has the great potential to change the existing language. teaching methods. Pourhosein Gilakjani and Sabouri (2014)

emphasized that through using technology, learners can control their own learning process and have access to much information over which teachers cannot control. Technology has an important role in promoting activities for learning learners and has a significant effect on teachers' teaching methods. If teachers do not use technologies in their teaching, they will never be able to keep up with these technologies. Thus, it is very important for teachers to have a full knowledge of these technologies in teaching language skills. - Definition of Technology and concept Technology has been defined by different researchers in different ways. ISMAN (2012) defines it that technology is the practical use of knowledge particularly in a specific area and is a way of doing a task especially using technical processes, methods or knowledge. The usage of technology includes not only machines (computer hardware) and instruments, but also involves structured relations with other humans, machines and the environment. As we observed that Past researchers viewed and defined the term 'technology' from many perspectives and this has influenced the research design and results, negotiations around a transfer and government policies in general C Reddy and Zhao, 1990) Technology Integration is defined by Hennessy, Ruthven and Brindley (2005) and Poushosein Gilakjani (2017) in terms of how teachers use technology to perform familiar activities more effectively and how this re-use can shape these activities. Dockstader (2008) defined technology integration. as they use technology to improve the educational environment. It supports the classroom teaching through creating opportunities for learners to complete assignments on the computer or mobiles rather than the pencil, and of paper.

Optimal Use of Technology in English Language classroom:

One can observe in the present scenario that the students are becoming more independent in the classrooms, the traditional method where the class. moves forward and students get left behind, and need to be replaced. As our ancestors have told, there are three methods of teaching a concept providing information via conversation show them how to get the specific knowledge Let them do the job themselves with guidance. As Lin and Young (2011) performed a study to investigate whether Wiki technology would improve learners' writing skills. Learners were invited to join a Wiki page to write passages where they would write passages and then read and write answers to the passages of their fellow classmates. Learners indicated that the immediate feedback they received was a benefit of using this kind of technology. Another finding was that learners learned vocabulary, spelling and sentence by reading the work of their classmates. Using WhatsApp applications in English dialogue to improve the learner's writing, vocabulary, word choice and speaking

ability. We observe that nowadays many institutions form What's App Groups for the convenience of students.

During this procedure students ask their queries frankly and their dialogue with the teacher improves his vocabulary, writing and communication skills. This indicated that technology tools enhanced learners' reading and writing skills because they are friendly and learners can use it. learn in a "faster and more effective way. Technology can change the way of interaction among human beings. For instance, technology has changed the student teacher relationship. Email and blackboards can be pointed out" for illustrating this. We can't say that 'Is this change for the better or for worse?' Email offers a quick and efficient way to communicate with students outside of the classroom; blackboard enables teachers to post readings and other useful materials and the Web, rather than making a lot of copies. According to Susikaran (2013), basic changes have come in classes beside the teaching methods because chalk and talk teaching method is not sufficient to effectively teach English Raihan and Lock (2012) stated that with a well-planned classroom setting, learners learn how to learn efficiently. Technology-enhanced teaching environments are more effective than lecture-based classes. Teachers should find methods of applying technology as a useful learning instrument for their learners although they have not learnt technology and are not able to use it like a 7-computer expert. the application of technology has considerably changed English teaching methods. It provides So many alternatives as making teaching Interesting and more productive in terms of advancement (Patel2018). In traditional classrooms, teachers stand in front of learners and give lecture, explanation and instruction through using blackboard or whiteboard. This method must be changed concerning the development of technology. The usage of multimedia texts in the classroom assists learners in becoming familiar with vocabulary and language structures. The application of multimedia also makes use of print texts, film and internet to enhance learners' linguistic knowledge. The use of print, film and internet gives learners the chance to collect information and offers them different materials for the analysis and interpretation of both language and contexts (Arifah- 2014)

Use of ICTs in English Language classroom:

Information and communication technologies (ICTS) in English Language classrooms have some advantages for teaching and learning to process. First teacher plays an important and active role to retain more information than it follows discussion. through discussion more information enhanced where learners can become more independent. It increases learners' language learning skills and educational materials. The use of ICTs has changed the teaching methods. As it resulted in from the teacher. centered to Learner- centered. Teachers became facilitators to facilitate their learners with a variety of teaching materials. This chance

proves very useful for learners to expand their knowledge. learning ICT assists them in collecting unlimited information and interacting with resources like videos, Internet, an etc.

Conclusion:

In this research article researchers reviewed few important issues to illuminate the use of technology in English language learning classrooms. Through this literature review one cannot say it gives guarantee of teachers' teaching and learners' learning fulfilled through the resources available on the Internet and or means that in this other Web process pages. teachers need to get proper training for integrating technology into language teaching classrooms and

learners should use technology to enhance their language skills, because it has a crucial role in this literature review concludes that technology provides information instead of knowledge to teachers and learners, and interaction between teachers and learners on the other hand it helps learners to develop their thinking and Communication skills and makes the teaching learning process student centered and more enjoyable.

References

- 1.www.researchgate.net
 - 2.Hennessy, S. Ruthven, Brindley, S. (2005).
 - 3.Teacher perspectives on integrating ICT into subject teaching Commitment, constraints, caution and change. Journal of Curriculum studies, 37 (2), 155-192.
 - 4.Arifah, A (2014) study on the use of technology in ELT classroom: Teachers' Perspective
 - 5.Pourhessein Gilakjani, A, Leong, L.M, & Hairul.
 - 6.N. I (2013) Teacher's use of technology and constructivism.
 - 7.F.J. Modern Education & Computer science 4, 49-63.
- <http://www.learntechlib.org/p/101494> <https://eric.ed.gov/?id=EJ>

**O'ZBEK TILI(DAVLAT TILI)NI O'QITISHNING SAMARALI
USULLARI**

*Xudoynazarova Shirin Mustafoyevna,
Toshkent viloyati O'rta Chirchiq tumani 54-maktab o'zbek
tili o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada mualliflar ta'lif rus tilida olib boriladigan maktablarda o'quvchilarining nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishning yangicha usullari haqida salmoqli fikrlarini berib o'tganlar.

Kalit so'zlar: Abdulla Oripov, innovatsiya, samaradorlik, Smart Education, dars ishlanma, pedagogik texnologiya, Loyiha.

Dunyo bo'ylab yuz berayotgan o'zgarishlar, axborotga ega bo'lishning ochiqligi ta'lif sohasiga ham o'z ta'sirini ko'rsatib, o'qitish usullari, mazmuni, uni tashkil etishning pedagogik-psixologik maqsadini ham o'zgartirish, o'quvchilarni mustaqil faoliyat ko'rsata olish, axborot oqimidan oqilona foydalanishga o'rgatishni talab etmoqda. Shundan kelib chiqqan holda bugungi kun o'qituvchisi tayyor elektron resurslardan foydalanib dars o'tish bilan chegaralanmasdan, ta'lifiy resurslarni yaratish hamda ularni amalda qo'llovchi o'qitishning zamonaviy texnologiyalaridan samarali foydalanishi, fan va uning tarkibiga kiruvchi bilimlar mazmunini o'quvchilarga yetkazish malakasiga ega shaxs sifatida faoliyat olib borishi, o'quvchilarni bilim olishga qiziqtirishi, ularning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirib, o'z-o'zini tahlil qilish, o'z ustida ishlash va bilimlarini takomillashtirishni o'rgatishi zarur. Chunki zamonaviy texnika bilan ishslash qobiliyatiga ega, zamonaviy ta'lif jarayonining mohiyatini to'laqonli tushuna olgan, faoliyati jarayonida ro'y beruvchi vaziyatlarda yuzaga kelgan muammolarni hal eta oladigan, yetarlicha ko'nikmaga ega va zamonaviy mutaxassisni tayyorlashga bo'lgan ehtiyoj ta'lif jarayonini texnologik asosda tashkil etishni taqozo etadi. Buning uchun o'quv jarayoniga keys, WEB, kommunikatsion axborot, interfaol, multimedia, telekommunikatsiya yoki elektron o'qitish, Smart Education (aqlli ta'lif) kabi texnologiyalar joriy etilmoqda. Hozirda multimedya dasturlari hamda elektron darsliklar turli ishlarni tez va qisqa fursatda amalga oshirishi, turli tasvirlarni namoyish qila olishi, didaktik jihatdan ustunligi bilan bilimni axborotlashtirishning eng asosiy omillaridanbiri bo'lib qolmoqda.

Bugungi kunda E-learning (elektron ta'lif)dan Smart Education (aqlli ta'lif)ga o'tish amalgalashmoqda Aqli ta'lif barcha ta'lif jarayonlari, shuningdek, ushbu jarayonlarda qo'llaniladigan usul va texnologiyalarini keng qamrovli modernizatsiyalashni o'z ichiga oluvchi konsepsiya bo'lib ta'lif kontekstida Smart Board (aqlli taxta), Smart Screen (aqlli ekran), Smart Phone (aqlli

telefon), Smart Table (aqli stol) Smart TV (aqli televizor), E-book (aqli kitob), Wi-Fi zonasini kabi texnologiyalarning paydobo‘lishiga olib keldi. Bularning har biri o‘rganuvchining darsdan tashqari faoliyati hamda darsni yangidan tashkil etish imkonini berish bilan bir qatorda o‘quvchilarni ta’lim-tarbiya jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi[1].

Aqli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari bo‘lib, sinf muhitini

jondorish, kayfiyatni ko‘tarish, o‘quvchilarni faollashtirish, darsdan tashqari ishlarni tashkil etishga yordamlashish (tarbiyaviy soatlar, mavzuli o‘yinlar, konsertlar, bayramlar, adabiy kechalar, o‘quv video va badiiy filmlarni tomosha qilish), loyihami faoliyatni amalga oshirish, onlayn- konferensiyalarni o‘tkazish (vebsaytlar yaratish, elektron jurnallarni nashr etish, she’rlar, suratlar, fotosuratlarni joylashtirish) kabi afzalliklarga ega. Aqli texnologiyalar ijodiy guruhlar faoliyati, iqtidorli bolalar bilan ishlash, o‘quvchilarning shaxsiy kompetensiyalarini oshirish va nihoyat, gumanitar fanlar bo‘yicha samarali o‘qitishni amalga oshirishga ko‘maklashadi.

Shu o‘rinda savol tug‘iladi: zamonaviy dars qanday bo‘lishi kerak?

Shubhasiz, yorqin, ko‘rgazmali va albatta, axborot bilan to‘yingan hamda o‘qitish vositalari va usullari ijodiy salohiyatni rivojlantirish, xarakterni shakllantirish, o‘quv jarayoni ishtirokchilarining dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladigan bo‘lishi kerak. Zamonaviy o‘qituvchining asosiy vazifasi ma’lumotlarni tayyor holda berish va mashqlarning to‘g‘ri bajarilganligini tekshirish emas, balki o‘quvchilarni kerakli ma’lumotlarni mustaqil ravishda turli manbalardan izlab topish (derslik, ensiklopediya, lug‘at, Internet-resurs), tortishuvga sabab bo‘lgan muammolarni hal etish, o‘z pozitsiyasini himoya qilishga o‘rgatishdir. Buni amalga oshirish uchun o‘qituvchi zamon bilan hamnafas bo‘lishi va o‘z darsida nafaqat zamonaviy metod va usullarni qo‘llashi, balki kompyuter texnologiyalari sohasidagi so‘nggi ishlanmalardan ham foydalanishi kerak. Mamlakatimizda ta’lim-tarbiya sohasiga mustaqillikning dastlabki yillaridanoq alohida e’tibor berib kelinmoqda. Ayniqsa, o‘zbek tili fanini noo‘zbek guruhlarida davlat tili sifatida o‘qitishning yo‘lga qo‘yilishi «Davlat tili to‘g‘risidagi» Qonunning talablarini bajarishning muhim omili bo‘lib xizmat qildi. Chunki, O‘zbekistonda 130 dan ortiq turli xil millat va elat vakillari istiqomat qilishadi. Ularning milliy urfodatlari, madaniyatini hamda ona tillarini hurmat qilishni davlatimiz o‘z zimmasiga olgan. Shuningdek davlatimiz bosh qomusida «O‘zbekiston Respublikasining davlat tili o‘zbek tilidir» degan moddaning kiritilishi o‘zbek tilinining nufuzi va davlat tili sifatida obro‘sini yanada yuksakka ko‘tarishga xizmat qildi desak aslo xato bo‘lmaydi[2].

Ushbu konstitutsiyaviy burch va vazifalardan kelib chiqib O‘zbekistonda ta’lim 7 tilga olib boriladigan bo‘ldi. Noo‘zbek guruhlarda ularga o‘z ona tilini o‘qitish bilan birga o‘zbek tilini davlat tili sifatida o‘qitish ham yo‘lga qo‘yilishi mamlakatimizda Asosiy qonunimiz hamda «Davlat tili to‘g‘risidagi» Qonun talablarini bajarishda muhim dasturamal bo‘lib xizmat qildi. Ta’lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablarda o‘zbek tili fanini davlat tili sifatida o‘qitish, bu fandan o‘quvchilarda ma’lum kompetensiyalarni shakllantirish uchun Davlat ta’lim standarti va o‘quv dasturlarida mazkur fanning maqsad va vazifalari belgilab olindi. DTS talabiga ko‘ra, o‘zbek tili fanini o‘qitishning asosiy maqsadi- ikki kompetensiyada mujassamlashdi.

1. Nutqiy kompetensiya – tinglab tushunish, o‘qish, gapirish va yozish ya’ni muloqot malakasini egallash.

2. Lingvistik kompetensiya- til materialini (fonetika, leksika, grammatika) va vositalarini nutqda qo‘llay bilish uchun yetarli bilimlarni o‘zlashtirish uchun, bilimlar va nutq faoliyati turlari (tinglab tushunish, o‘qish, gapirish, yozish) egallashni nazarda tutadi.[3]

Standartda nutqiy faoliyatning har bir turi yuzasidan til materiali, til vositalari va grammatik bilimlar, hosil qilinadigan zaruriy ko‘nikmalar belgilanadi. Bunda o‘rganilayotgan so‘z va so‘z shakllarini to‘g‘ri talaffuz qilish hamda yozish, so‘zni grammatik jihatdan to‘g‘ri shakllantirish, so‘zlarni o‘rinli tanlash, sintaktik-uslubiy jihatdan to‘g‘ri baholay olish, jumla tuzishda va nutq ohangini belgilashda adabiy til imkoniyatlaridan o‘rinli foydalanish talab etiladi.[4] Ushbu belgilangan maqsad va vazifalarni amalga oshirish uchun o‘zbek tili darsliklarida grammatikaga oid ma’lumotlar berish bilan birga, nutqiy kompetentlikni rivojlantirish uchun adabiy-badiiy matnlar, o‘zbek shoir-u yozuvchilarining hayoti va ijodiga oid ma’lumotlar ham berib boriladi. Bu ma’lumotlar bilan tanishgan o‘quvchi o‘zbek adabiy tilining hamda adabiyotining boy namunalarini ko‘rib o‘zbek tilidan nutqiy ko‘nikmalari rivojlantirib boradi. Ya’ni lingvistik kompetensiyasi bilan birga nutqiy kompetensiyasi ham shakllantirilib fan bo‘yicha zarur bilimlarni hosil qiladi. Yuqoridagi maqsad va vazifalardan kelib chiqib biz hozir ta’lim rus tilida olib boriladigan maktablarda O‘zbekiston Qahramoni, O‘zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripovning hayoti va ijodini o‘rgatish orqali o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda qo‘l keladigan ba’zi bir metod va usullar haqida o‘z tavsiyalarimizni o‘rtoqlashmoqchimiz.

Abdulla Oripov haqiqiy ma’noda o‘zbek adabiyotining darg‘asi sifatida barchaga yaxshi tanish. Uning o‘ziga xos she’riyati, takrorlanmas so‘z qatorlari ko‘pgina kitobxonlarni o‘ziga mahliyo qilgan. Biz shoirni O‘zbekiston Respublikasi Davlat madhiyasining muallifi sifatida ham yaxshi taniymiz. Noo‘zbek guruhlarda

tahsil oluvchi o‘quvchilar, xususan rus sinflarida, o‘zbek tili darsliklarda shoirning ijod namunalaridan parchalar orqali tanishtirilib boriladi. Lekin, eng ko‘p ma’lumotni 10-sinf o‘zbek tili darsligida oladilar. [5]. Darslikda 4-chorak uchun ajratilgan qismda Adabiy o‘qish uchun «Abdulla Oripov hayoti va ijodi» uchun 1 soat ajratilgan. Ammo, bu mavzu uchun berilgan ma’lumotlar nisbatan kamroq hamda to‘liq shaklda berilmagan. O‘qituvchining o‘z pedagogik mahorati hamda fan bo‘yicha yetarli nazariy bilimlarning bo‘lishi ushbu mavzuni kengroq ochib berishida qo‘ keladi. Biroq faqat quruq nazariy ma’lumotlarni gapirib berish, yoki ma’ruza qilib yozdirish orqali o‘quvchiga bilim berish o‘zini oqlamasligi, tabiiy hol. Chunki bugunning o‘quvchisi har taraflama qiziquvchan va ko‘rgazmalilik hamda yorqinlikni sevadi. Shuning uchun o‘qituvchi mavzuni tushuntirishda qo‘llagan metodlaribu borada muhim o‘rin tutadi.

Biz hozir ushbu mavzuni o‘qitishda qo‘l kelishi mumkin bo‘lgan bir nechta innovatsion texnologiyalar haqida fikrlarimizni bo‘lishmoqchimiz.

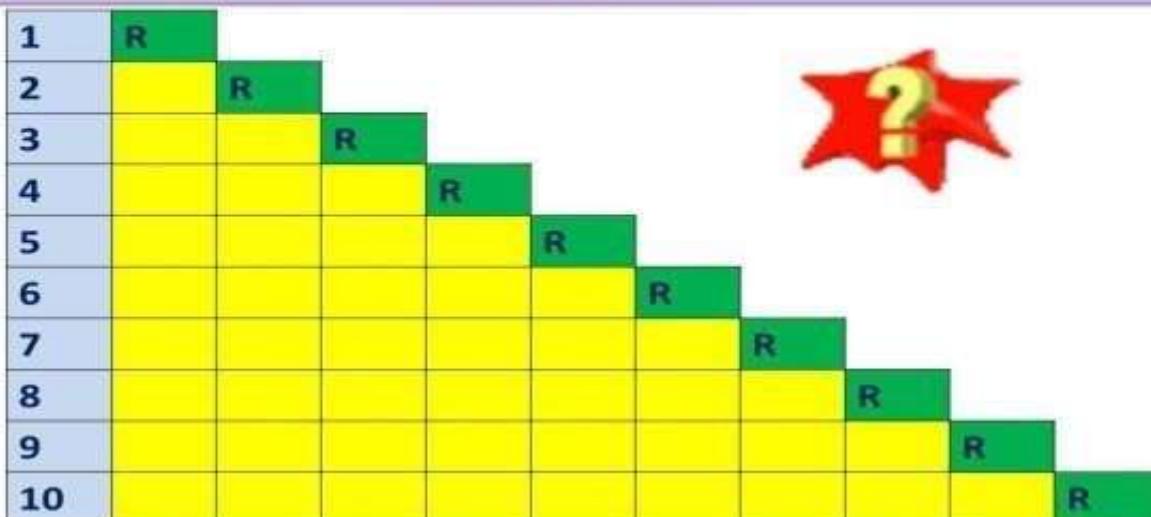
1. *«Rasmli rebus» usuli.* Bu usulni ko‘pincha darsning

«Mustahkamlash» qismida qo‘llasak maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bilamizki, 10-sinf o‘quvchilarida psixologik jihatidan «o‘tish davri»ning oxirgi bosqichlari kechayotgan bo‘ladi. Ularni ma’lum bir o‘yinlar yoki buyruq berish bilan dars jarayoniga tortish qiyin. Bu usul orqali o‘quvchilar shoir ijodiga oid asarlarni rasmlarga qarab aniqlashi kerak bo‘ladi. Masalan, rebusda baliqcha, hovuz, tilla tanga rasmlari aks etgan bo‘lsa, demak bu yerda shoirning «Tilla baliqcha» she’ri tasvirlangan bo‘ladi.

2. *«Tezkor savol-javob» usuli.* Mazkur usulni biz darsning «O‘tilgan mavzuni takrorlash va uyga vazifa so‘rash»qismida qo‘llashni lozim ko‘rdik. O‘quvchilarga shoirning hayoti va ijodi bo‘yicha savollar beriladi. O‘quvchilar esa savollarga tezkorlik bilan javob berishlari kerak bo‘ladi. Bunda o‘quvchilar javoblarini yozma tarzda bergenlari maqsadga muvofiq, chunki bunda ularning o‘z sheriklarining javoblarini o‘zlashtirishi inobatga olinadi.

3. *«Qiziqarli krossvord» texnologiyasi.* Ushbu texnologiya orqali o‘quvchilar darsning «Yangi mavzu bayoni» qismida olgan bilimlarini mustahkamlashda qo‘l kelishi mumkin. Ya’ni, bunda sinfdagi o‘quvchilarguruhlarga bo‘lingan holda ishlasalar samaraliroq bo‘ladi.

QIZIQARLI KROSSVORD

Abdulla Oripov hayoti va ijodiga oid savollar o‘qituvchi tomonidan alohida qog‘ozlarga yozilgan tarzda beriladi. O‘quvchilar esa, ma’lum bir belgilangan vaqt davomida krossvordni to‘ldirishlari kerak bo‘ladi. Keyingi darsgacha ularga berilgan topshiriqlar bo‘yicha ma’lumotlar topish, so‘ngra taqdimot loyihasini tayyorlash vazifasi yuklatiladi. Metodning ahamiyati shundaki, bu bir nechta bosqichni qamrab olganligi hamda o‘quvchilarda mustaqil tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishda qo‘l keladi. Yuqorida, o‘zida innovatsion pedagogik ruhni singdirgan bunday dars usullari o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini oshiribgina qolmasdan, ulardan mustaqil tadqiqotchilik hamda intiluvchanlik xislatlarining chuqur tomir otishida yordam berishiga ishonchimiz komil. Lekin, mazkur usul va metodlarni qanday vaziyatda yoki qaysi sharoitda qo‘llash, ularni o‘quvchilarga qay tarzda tushuntirib yetkaza olishi o‘qituvchining pedagogik mahoratiga bog‘liqligini unutmasligimiz kerak. Umumta’lim maktablarida zamonaviy ta’lim asosida o‘tiladigan bunday dars texnologiyalari o‘quvchilarni har taraflama o‘z qobiliyatlarini namoyon qilishda, eng asosiysi o‘zbek tilidan nutqiy ko‘nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishda qo‘l kelishi mumkin. Bu usuldagagi darslar yangi davr kishisini tarbiyalashda kamolga keltirishda yordam berishi shubhasiz.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR

1. Daniyarov B. Umumiyo‘rta ta’lim maktablarida ta’lim sifatini oshirishda innovatsion texnologiyalar// Ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik va axborotkommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish: muammo va yechimlar to‘plami Toshkent 2012.

2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2017, T; Ma’naviyat 7b.

INTERDISCIPLINE INNOVATION AND SCIENTIFIC RESEARCH

3. Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-sonli qarori.
4. «Umumiyl o‘rta ta’limining davlat ta’lim standarti» to‘g‘risida.
5. «Umumiyl o‘rta va o‘rta maxsus kasb-hunar ta’limining davlat ta’lim standarti» to‘g‘risida. 2017 y, O‘zb. Resp. qonun hujjatlari to‘plami 14- son 280 modda
6. X.Muhitdinova va boshqalar. 10-sinf O‘zbek tili darsligi 2017, T; «Davr Nashriyoti» 142 b.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ДЕЙСТВУЮЩИЕ СИЛЫ НА ИГЛУ В ПРОЦЕССЕ ШИТЬЯ КОЖЫ ШВЕЙНЫХ МАШИН

студент гр. 13у-20 Пазлиддинов Исламбек. Науч. рук.

д.т.н., Н. М. Сафаров

(Наманганский инженерно-технологический
институт. Р.Уз.)

Ключевые слова: обувные швейные машины, кожа, иглы, лазерные лучи, термическая обработка, взаимосвязь, факторы, качество, состояния иглы, поломки иглы, качество прореза, срок службы иглы, погружение, жесткость, устойчивость, прочность, силы, материал.

Аннотация: В статье изучены термическая обработка лазерными лучами рабочей поверхности иглы обувных швейных машин а так же теоретически исследованы степени влияния режимных факторов на качество швейных игл обработанный лазерными лучами, разработана математическая модель обработки лазерным лучем швейной иглы, устанавливающая взаимосвязь между режимными факторами и качеством рабочей части иглы, позволяющая оценить влияние каждого фактора на качество иглы. Получено уравнение, из которого следует, что наибольшее влияние на качество обрабатываемых игл оказывают факторы планетарный и вертикальный движения игл.

Введение

Швейные иглы являются самой маленькой, но очень важной деталью у любой швейной машины.

По сравнению с другими деталями, швейные иголки испытывают наибольшие нагрузки. Поэтому, от состояния иглы, ее типа и параметров настройки зависит качество строчки и появление многих дефектов работы швейной машинки.

Однако швейные иглы в нашей стране не производятся, в основном они поставляются из-за границы (России, Германии, Чехии, Китая, Кореи, Японии и других стран). Несмотря на миниатюрность и на то, что игла составляет примерно лишь 0,0000001 долю массы швейной машины, самым главным элементом швейной машины, без которого не может быть осуществлен процесс шитья, является именно швейная игла. Игла в сравнении с ценой швейной машины стоит недорого, но если учесть требуемое их количество, то в сумме выходит достаточно внушительная сумма. Поэтому очень важной и актуальной проблемой является повышение качества швейных игл.

Обработка кожи относится к одним из самых старых ремесленных искусств. В настоящее время, наряду с долговечностью и прочностью,

решающее значение имеет внешний вид шва, который изменяется в зависимости от моды. Прочное соединение должно по возможности еще и придавать конечному продукту привлекательный внешний вид. Для того, чтобы производство изделий из кожи было рентабельно, укладка шва происходит при высокой скорости пошива на современных машинах.

Основная часть

В потребности заказчиков входят не только постоянное высокое качество продукции, но и безопасность производства и наименьший простой машин. При разработке конструкции и технологии иглы для кожи Groz-Beckert в первую очередь играли роль следующие требования:

- Низкий уровень поломки иглы;
- Низкий уровень пропуска стежка;
- Низкий уровень разрыва нити;
- Высокое качество прореза (четко и все слои);
- Долгий срок службы иглы для кожи.

Для достижения вышеуказанных целей, прежде всего, необходимо провести научные исследования по повышению надежности и долговечности рабочих поверхностей игл кожевенных швейных машин.

Рассмотрим силы, действующие на иглу в процессе шитья (рис.1); разработаны методы их определения; разработаны авторами математические модели воздействия ферроабразивных частиц на швейную иглу в процессе обработки лазерными лучами, позволяющие оценить влияние каждого фактора на качество иглы и, соответственно, оптимизировать процесс обработки лазерными лучами.

При погружении иглы в ткань острие действует по принципу ножа, продвигаясь в материал под действием силы P , испытывая при этом сопротивления: R_1 – разрезанию (смятию) материала лезвием клина; N – раздвиганию материала кожи; T – трению острия о материал. Острие имеет радиус закругления, по-этому при его вхождении в материал появляется сопротивление R_1 , преодоление которого приводит к разрушению волокон материала и их раздвиганию. Спроектировав все силы сопротивления по направлению движения острия иглы, получим усилие P , необходимое для продвижения острия в материале кожи (см. рисунок 1).

При форсированных испытаниях швейных игл на прочность по напряжениям изгиба предельная нагрузка на иглы не должна превышать

нагрузки, соответствующей напряжениям предела текучести для материала иглы.

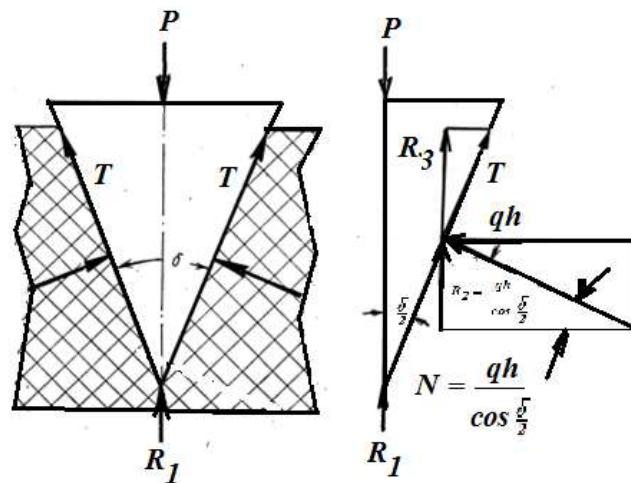

Рис.1 – Силы, действующие на иглу в процессе шитья

В качестве способа нагружения игл принята величина амплитуды изгиба игл с помощью нагружающего ножа:

$$y = \frac{\sigma_t * l^3}{12E * r^2}, \quad (1)$$

где σ_t - предел текучести материала иглы, $\sigma_t = 200\text{М Па}$; l -длина рабочей части иглы, $l = 2 * 10^{-2}\text{м}$; r -радиус лезвия иглы, $r = 0,35 * 10^{-3}\text{м}$; E – модуль упругости материала иглы, $E = 2,1 * 10^5\text{Мпа}$;

Проанализированы методы теоретического определения силы прокола кожи. Более точным является способ определения силы, действующей на иглу, с помощью кинематического и кинеостатического анализа кулисного игольного механизма предложенного позволяющего выполнить анализ не только динамики процесса шитья, но и определить силы, действующие на элементы механизма, в том числе и на иглу.

Предложены формулы для проведения инженерного расчета выбранных для производства швейных игл:

-на жесткость

$$c = \frac{0,28 * E * d^2}{l * 10} \geq (3 - 16);$$

-на устойчивость

$$k = \sqrt{\frac{F}{10^{-4} * E * d^4}} \leq \frac{\pi}{10^{-3} l}; \quad (2)$$

-на прочность

$$\sigma_{nx} = \frac{1,27F}{10^{-6} * d^2} \leq \varphi[\sigma]$$

где d – диаметр лезвия иглы, мм; E – модуль упругости материала иглы, для стали $E = 2,1 \cdot 10^5$ МПа; l – длина лезвия иглы, м; F – сила прокола ткани игл- лой, Н; π – число Пифагора, $\pi = 3,14$; $[\sigma]$ – допускаемое напряжение на сжатие, $[\sigma] = 60\text{--}90$ МПа.

Предлагаемые расчеты на жесткость, устойчивость и прочность по напряжениям сжатия целесообразно проводить перед серийным или массовым изготовлением изделий на швейных предприятиях, чтобы убедиться в правильности выбора номера иглы.

Физико- математическая модель МАП швейных игл может быть описана уравнением Навье-Стокса (3):

$$\frac{d}{dt} \left(\frac{\rho v^2}{2} + \rho w + \frac{\delta E}{2} + \frac{B H}{2} \right) + \frac{\delta^2}{y} - \bar{\delta} E == div \left(\bar{v} \left(\frac{\rho v^2}{2} + \rho w + \rho - \delta \right) - \chi_{grad} + [\bar{E} \bar{N}] \right) \quad (3)$$

где ρ – плотность (масса единицы объема), кг/м³; g – ускорение силы тяжести, $g = 9,8$ м/с²; w – внутренняя энергия единицы массы; δ – вязкий тензор механического напряжения; χ – коэффициент теплопроводности; T – температура, град; $grad$ – градиент скалярного поля p ; div – дивергенция (расходимость); \bar{D} – диаметр вершин паза; \bar{B} – магнитная поля ; \bar{H} – напряженность магнитного поля; \bar{E} – электрическая поля ; \bar{N} – полюс электромагнитной системы;

В уравнении Навье-Стокса первое слагаемое в правой части представляет силу, действующую на единицу объема и вызванную перепадом давления на единицу длины; второе – силу тяжести; третье и четвертое – силу вязкого трения; Уравнение Навье-Стокса позволило определить факторы, наиболее влияющие на эффективность обработки лазерным лучем, которые необходимо учитывать при проектировании соответствующего устройства.

Выводы

На процесс микрорезания поверхности иглы существенное влияние оказывают напряженность колебательное вертикальное возвратно-поступательное движение иглы, планетарное движение иглы в массе абразивных частиц, продольное возвратно-поступательное движение абразивных частиц относительно иглы.

Для исследования степени влияния режимных факторов на качество швейных игл разработана математическая модель обработки лазерным лучем швейной иглы, устанавливающая взаимосвязь между режимными факторами и качеством рабочей части иглы, позволяющая оценить влияние каждого фактора на качество иглы. Получено уравнение регрессии, из которого следует, что наибольшее влияние на качество обрабатываемых игл оказывают факторы планетарного движения иглы и вертикальной осцилляции.

Литературы

1. Божкова О. В. Расчет жесткости, устойчивости и прочности швейной иглы / О. В. Божкова // Вестн. Белорус. -Рос. ун-та. – 2006. – № 3. – С. 57–63.
2. Благодарная О. В. Расчет силовой электромагнитной системы установки для магнитно-абразивного полирования швейных игл // О. В. Благодарная, А. П. Минаков // Вестн. Белорус. -Рос. ун-та. – 2010. – № 2. – С. 70–76.
3. N.M. Safarov, (phd) A.T. Majidov, I.M. Mirsultanov Calculation of change of stock moisture content of the drying agent in the process of drying raw cotton in solar drying equipment. Participated in the III International Scienific Conference on Metrological Support of innovative Tehnologies (ICMSIT-III-2022) on March 3-6, / St. Petersburg-Krasnoyarsk. Russia.
4. Akbar Abrorov, Nazirjon Safarov, Fazliddin Kurbonov, Matluba Kuvoncheva, Khasan Saidov Mathematical model of hardening the disk-shaped saw teeth with laser beams. Participated in the II International Scienific Conference on “ASEDU-II 2021: Advances in Science, Enjineering Digital Education” on Oktober 28. 2022 / Krasnoyarsk. Russia.
5. Nazirjon Safarov, Ilkhomjon Mirsultonov Development Of Mathematical Model Of Drying The Raw Cotton During Transportation In Pipeline By Hot Air Flow. Participated in the II International Scienific Conference on “ASEDU-II 2021: Advances in Science, Enjineering Digital Education” on Oktober 28. 2022 / Krasnoyarsk. Russia.
6. Nazirjon Safarov, Iroda Mukhammadjanova, Mukhammadali Kabulov Mathematical model of the process of vertical drying of raw cotton in the hot

INTERDISCIPLINE INNOVATION AND SCIENTIFIC RESEARCH

airflow. Participated in the II International Scienific Conference on “ASEDU-II 2021: Advances in Science, Enjineering Digital Education” Krasnoyarsk. Russia.

7. Safarov N.M. , A.T. Majidov. Energy consumption in the processing of saws. // Universum technical sciences: electronic sciences. Journal. 2019. No. 1 (58). URL <http://7 Universum.com.ru/tech/archive/item/6827>.

8. Safarov N.M. Matematical model for drying raw cotton in solar-dryer installations. International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology. Vol. 5, Issue 9, September 2018/ ISS: 2350-0328.

**BOSHLANG'ICH TA'LIM DARS JARAYONIDA ZAMONAVIY
USULLARNI QO'LLASH TO'G'RISIDA MAQOLA**

Inobuddinova Dilnoza Shuhratjon qizi

*Namangan viloyati Norin tumani 40-maktabning boshlang'ich
ta'lim fani o'qituvchisi*

Anotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim o'quvchilarini o'qitishda zamonaviy usullar hamda ularni dars jarayonida qo'llashning afzalliklari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: hamkorlikdagi faoliyati, ilg'or pedagogik metodlar, zamonaviy ta'lim, innovatsion metod.

Ta'lim o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma'lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o'qituvchi o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga yetkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. O'rGANISH jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishadi, ya'ni o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o'ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o'quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta'lim va tarbiya masalalari hal etiladi. Ta'limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta'limning maqsadi imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'rinali foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g'oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitishdan iboratligi ta'kidlangan. Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o'rGANISH jarayonida xalqning madaniy-ahloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkonи paydo bo'ladi. Yurtimizda ta'lim-tarbiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar haqiqiy ma'noda bir-ikki yillik yoki qisqa davrda samaraga erishishga qaratilgan ish emas, balki chin ma'noda bir necha yuz yillarga tatiydigan o'zgarish bo'ldi, desak xato bo'lmaydi. Bu prezidentimizning kelajagimiz, keljak avlodimiz haqida qayg'urib, yurtimizning barcha farzandlari mening farzandlarim, ular bizlardan ko'ra kuchli, bilimli va albatta baxtli bo'lishlari kerak, degan g'oyasi zamirida donishmandlarcha siyosat yotganini

ko'rsatadi.Ma'lumki, ta'linda ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish o'quv mashg'ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyatda qo'llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'linda o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o'zлari qidirib topish, mustaqil o'rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham o'zлari keltirib chiqarishga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi.Dars mashg'ulotlarida o'yin-topshiriqlarni takrorlash yoki mustahkamlash darslarida foydalanilsa ijobiy natija beradi. O'yin-topshiriqning qaysi bir turini tanlash darsning turiga, sinf o'quvchilarining o'yin-topshiriqlarni bajarishga o'rgatilganlik darajasi, ularning bilimsaviyasi,mustaqil ijodiy ishlash imkoniyatlari, o'rganilganlarni xotirada tez tiklay olishi, ijodkorlikning qay darajada shakllanganiga ham bog'liq bo'lishi kerak. Ta'linda o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'zgalar fikrini anglash va shu fikrni og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon eta olishga o'rgatish masalasiga e'tibor qaratilgan bo'lib, mustaqil fikrlaydigan, nutq madaniyati rivojlangan savodxon shaxsni kamol toptirish asosiy o'rinni egallaydi. Millatning turmush tarzi, madaniy yaratuvchanligi uning boy tarixiy merosi asosida o'rganiladi.Bugungi kun o'qituvchidan ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalaridan o'quv jarayonida foydalanishni talab etmoqda. Yuqoridaqilardan kelib chiqib, tajribalarimiz asosida dars mashg'ulotlarida interfaol metodlarni qo'llash orqali ta'lim-tarbiya berish yo'llariga doir fikrlarimizni bayon etamiz. O'ylaymizki, u o'quv mashg'ulotlari samaradorligini oshirishda hamkasblarimizga amaliy yordam beradi. Shuningdek, o'quvchilarni o'z yo'nalishini tanlash va mustaqil hayotga tayyorgarlik ko'nikmalarini shakllantirishdek mas'uliyatli vazifani bajarishda ularning yaqin ko'makchilardan biriga aylanadi. Quyida sinflar kesimida ayrim mavzular asosida o'qitishning zamonaviy usullarini tatbiq etish bo'yicha tavsiyalar beramiz. Biz bilamizki, hozirgi ta'lim jaroyonida o'quvchi sub'ekt bo'lishi lozim. Bunda ko'proq interfaol metodlarga e'tiborni qaratish ta'lim samaradorligini oshiradi. Hozirgi davr darslariga qo'yilgan eng muhim talablardan biri mustaqil fikrlashga o'rgatishdir. Bugungi kunda o'qituvchilar Xorij pedagoglari tajribasini o'rganib, innovatsion metodlardan, va yangi pedagogik texnikalardan foydalanishlari lozim.

Boshlang'ich sinf ta'lim usullari odatdag'i ta'lim usullaridan biroz farq qiladi, chunki boshlang'ich sinf o'quvchilari juda yosh. Ta'lim maydoni turli xil qobiliyatlar va

shaxslar bilan birgalikda ishlaydigan o'quvchilar bir joyga to'planadigan juda dinamik muhit sifatida ajralib turadi va o'qituvchilarning vazifasi har biri uchun o'zlarini ya'ni o'quvchilarning shaxsiy ehtiyojlarini qondirish uchun ijodiy va innovatsion ta'lism strategiyalarini amalga oshirishga qodir samarali o'qituvchilar bo'lishi muhimdir.

Samarali o'qituvchi bo'lish oson ish emas, chunki har bir o'quvchi noyobdir, ammo ta'lism strategiyalarining kombinatsiyasidan foydalanib, o'qituvchilar ta'lism uslublarini hamda o'quvchilarning bilm salohiyatlarini va imkoniyatlarini hisobga olib, sinfdagi o'quvchilar uchun dinamik va motivatsion muhitni yaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Barkamol avlod - O`zbekiston taraqqiyotining poydevori.-
2. Axmedov M., Abduraxmonova N.Jumayev M.E. Birinchi sinf matematika darsligi. Toshkent. "Turon-iqbol" 2008 yil
3. BOSHLANG`ICH SINFLARDA INNOVATSION METODLARNING
4. Boshlang`ich sinflarda o`quv mativlarining xususiyatlari Бекмуродова,
5. www.akt.uz
6. www.bilim.uz

TARBIYA DARSI ORQALI O'QUVCHILAR MA'NAVIYATINI KAMOL TOPTIRISH

Jumaniyozova Xosiyat,

*Yangibozor tumani 33-soni IDUM boshlang'ich ta'lif fani
o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: "Tarbiya" darsligi, konsepsiya, tarbiya nazariyasi, milliy qadriyatlar, o'quvchi, o'qituvchi, o'qitish, o'rgatish, shakllantirish, vatanga muhabbat.

Mazkur metodik tavsiyada umumiy o'rta ta'lif maktablarida tarbiya fani bo'yicha o'quvchilarda egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan zamonaviy yondashuvlarga asoslangan ta'lif-tarbiya jarayonini tashkil etish va boshqarish bo'yicha uslubiy tavsiyalar berilgan. 2019-yil 31-dekabr "Uzliksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalgalashish chora tadbirlari haqida"gi 1059-sonli qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 -yil 6-iyul "Umumiy o'rta ta'lif muassasalarida "Tarbiya" fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora- tadbirlari to'g'risida" 422-sonli qarori qabul qilindi. "Tarbiya" darsligi "Odobnoma", "Vatan tuyg'usi", "Milliy istiqlol g'oyasi va ma'naviyat asoslari" hamda "Dunyo dinlari tarixi" fanlarini birlashtirdi. "Tarbiya" fani 1 - 9-sinflarda 2020/2021 o'quv yilidan, 10 — 11-sinflarda esa — 2021/2022 o'quv yilidan boshlab fanlarga ajratilgan umumiy soatlar doirasida bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etildi.[1] Tarbiya fanining maqsadi darslik orqali o'quvchida bilim berishdan tashqari hayotiy ko'nikma shakllantiriladi va bosqichma-bosqich bolada maqsad qo'yish va unga intilish ko'nikmasini shakllantirib boradi.

Shu maqsadda Yangi darslikning avvalgilaridan farqi haqida so'z yuritmoqchimiz.

1. "Tarbiya" darsligi "Odobnoma", "Vatan tuyg'usi", "Milliy istiqlol g'oyasi va ma'naviyat asoslari" hamda "Dunyo dinlari tarixi" fanlarini birlashtirdi.

2. 1-9-sinflarda – 2020/2021-o'quv yilidan, 10-11-sinflarda esa 2021/2022-o'quv yilidan boshlab amaliyotga joriy etiladi.

3. Darsliklarini tayyorlashda Yaponianing "Axloq ta'limi", Singapurning "Fe'l-atvor va fuqarolik ta'limi", Buyuk Britaniyaning "Tafakkur", "Xulq ta'limi" fanlari va darsliklari yaqindan o'rganildi.

4. Ilk marotaba darsliklarda 21-asr ko'nikmalari deb nom olgan "yumshoq ko'nikmalar" joriy qilindi. Darslik orqali o'quvchida bilim berishdan tashqari ko'nikma shakllantiriladi. Yangi fan darsliklaridagi amaliyotga yo'naltirilgan

mashg‘ulotlar va mavzular o‘quvchida muvaffaqiyat motivlarini uyg‘otadi. Faol fuqarolik pozitsiyasi shakllantiriladi.

5. O‘quv fani mohiyati 50% nazariy, 50% amaliy asosga qurilgan.

6.“Tarbiya” darsliklarida “role-model”, ya’ni “namuna keltirish” zamonaviy pedagogik metodidan unumli foydalanilgan. Unda milliy va xalqaro miqyosda yuksak natijaga erishgan insonlar yutuqlari tahlil qilinadi.

7. Bu sinov tariqasida 1-9 sinfgacha bo‘lgan darslik ustida bitta ijodiy jamoa ishladi. Bu har bir sinf darsligi o‘rtasidagi tafovut va takrorlanishlarni oldini oldi va bir butun, izchillikkagi darslik yaratilishi ta’minlandi.

8. Darslik yorqin, rangli, illyustratsiyalarga boy va har bir bo‘limi o‘ziga xos fon, milliy va umuminsoniy xulq, ijtimoiy malakani ifoda etgan rasmlar bilan ta’minlangan. Har bir darslik uchun video, audio, media materiallar jamlashgan disk beriladi.

9. Insonning kelajakda muvaffaqiyatli inson bo‘lish eng avvalo to‘g‘ri maqsad qo‘yishga bog‘liq. Deyl Karnegi, Brayan Treysi kabi mashhur lektorning ta’limotiga ko‘ra, hayotda o‘z oldiga maqsad qo‘yish va unga erishishni o‘rganish ham aslida bir fan. “Tarbiya” fanining ahamiyatli jihat shuki, u bosqichma-bosqich bolada maqsad qo‘yish va unga intilish ko‘nikmasini shakllantirib boradi. Tarbiya dasturiga nazar tashlaydigan bo‘lsak,

1-sinfda o‘quvchi dastlab orzularini aniqlay olishni o‘rgatilsa,

2-sinfda o‘z oldiga maqsad qo‘ya olish ko‘nikmasini shakllantirildi.

3-sinfda o‘quvchida dasturni o‘zlashtirish natijasida maqsad va orzu-umidlarini amalga oshirishga harakat qilish ko‘nikmasi paydo bo‘ladi.

4-sinfda atrofda bo‘layotgan voqeа-hodisalarga sog‘lom munosabat bildira oladi, shaxs sifatida o‘zini anglaydi va o‘z xatti-harakatlarini tahlil qiladi.

Yuqori sinflarda bu ko‘nikmalar shaklanib, o‘quvchi o‘z oldiga maqsad qo‘ya olish, mustaqil fikrlash, o‘z faoliyatini tahlil qilish, to‘g‘ri qaror qabul qilish kabi ko‘nikmalarga ega bo‘ladi.

Tarbiyaviy jarayonni yaxshilash, uni davr talabiga javob beradigan holga keltirish uchun deyarli barcha qoidalarni, usullarni, g‘oyalarni qaytadan ko`rib chiqishimiz, shuningdek asosiy e`tiborni O‘quvchi shaxsiga qaratishimiz, yillar davomida to`plangan ijobiy tajribadan unumli foydalanishimiz zarur. Boshlang‘ich sinflarda tarbiya darsi orqali vatanga sadoqat hissini, irodalilik, mafkuraviy immunitet, shuningdek ularning shaxsiy, hissiy, nutqiy, jismoniy, ijodiy qobiliyatlarini rivojlanishi hamda mehr-oqibatlilik, mas’uliyatlilik, bag’rikenglik, huquqiy madaniyat, mehnatsevarlik kabi muhim fazilatlarni bolalikdan boshlab bosqichma-bosqich shakllantirish va oshirish shu bilan birga ma’naviy tarbiyani

amalga oshirishda o'z xalqining milliy, tarixiy, madaniy qadriyatlariga hurmat, atrof-muhitga nisbatan ehtiyyotkorona munosabatni kamol topishida ota-onas, tarbiyachi, o'qituvchi muhum ahamiyat kasb etadi. Yoshlikda olingan bilim, toshga o'yilgan naqsh kabitidir. Inson hayotining aynan yoshlik, bolalik davrida o'rganilgan har qanday bilim, ko'nikmalar u ulg'aygach erishgan barcha yutuqlarining kaliti bo'lib xizmat qiladi. Bolalik - kishi umrining ko'klam davri, unda hayotning bo'lg'usi yillari uchun urug' ekiladi. Ulug' allomalarimiz tarbiyaga e'tibor qaratgani, "Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir" degan Abdulla Avloniy.

Ma'lumki, jamiyat taraqqiyotining har bir davrida o'ziga xos tarbiyalash, metodologiyasi va vositalari bo'lgan. O'tmisht hayotimizga nazar tashlaydigan bo'lsak, avvalo ota-onas oilada ibrat namuna vazifasini bajargan, mahalla yoki aholining ma'lum hududidagi ziyoli va barkamol insonlar ham tarbiya sohasida salmoqli o'ringa ega bo'lgan. Ular: buyuk davlat arboblarimiz, donishmandlarimiz, xalq qahramonlarimiz, mutafakkirlarimiz va ular tomonidan yoki ishtiroki orqali shakllangan nazariya, ta'limot yoki mafkuralarimiz tarbiya shakllari va usullarini avloddan - avlodga o'tkazib kelishga muhim omillar hisoblanadi. Bulardan tashqari turli milliy marosimlar, urf-odatlar, an'analar orqali ham yosh avlodning keksa avlod udumlarini o'rganishga erishilgan. Hamma tarbiyalar ichida shaxs tarbiyasining jamiyat taraqqiyotidagi o'rni beqiyosdir. Bualbatta ma'naviy-axloqiy tarbiya orqali amalga oshiriladi va u o'quvchilar ma'naviy dunyoqarashini kengaytirishga qaratilgan bo'ladi. Ta'lim oluvchilar ma'naviy axloqiy tarbiyasida o'ziga xos metodlar, shakllar va vositalar mavjud bo'lib, ular ushbu sohadagi faoliyat olib borishning samarasini belgilashda metodik asos bo'ladi.

O'quvchilar ma'naviy ongiga ta'sir etuvchi metodlar: ma'naviy -axloqiy mavzudagi suhbatlar; hikoya; tushuntirish; namuna ko'rsatish; kishidagi ijobiy xislat va fazilatlarni insonning oljanobligi ekanligiga ishontirish; bahs-munozaralar uyushtirish; uchrashuvlar qilish; tanlovlardan o'tkazish; sahnaviy darslar o'tkazish; o'quv va yordamchi adabiyotlar bilan ishslash; matbuot konferensiyasini o'tkazish;

ma'naviy tarbiyaga oid multimediali tarbiya texnologiyalarini yaratish va amaliyatga joriy etish.

Ma'naviy xulqni shakllantirishga ta'sir etuvchi metodlar: kasbiy o'yinlar; ishchanlik o'yinlari; «Aqliy hujum»; fikr va g'oyalarnitizimlashtirish; bahs - munozara; musobaqa; devoriy gazeta chiqarish; ma'naviyatga oid albom va jurnal tayyorlash; axloqiy - muammoli vaziyatlar tahlili; tarbiyaviy (pedagogik) masalalartuzib, uning yechimlarini tahlil qilish va shu kabilar.

Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash – millati, tili va kasbidan qat'i nazar, yoshlarda Vatanga sadoqat tuyg'usini shakllantirish, ularni o'z fuqarolik burchi va konstitutsion majburiyatlarini bajarishga, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilishga qodir shaxslar etib tarbiyalashga yo'naltirilgan davlat organlari, jamoat birlashmalari va tashkilotlarining ko'p bosqichli, tizimli, maqsadli va muvofiqlashtirilgan faoliyatidir.

Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdan ko'zlangan asosiy maqsad – yoshlarda jamiyatning turli tarmoqlari, ayniqsa, harbiy soha bilan aloqador bo'lган davlat xizmati turlarida faollik ko'rsatish, tinch va harbiy sharoitda Konstitutsiya va harbiy burchga sadoqatli bo'lish, ularda o'z yurti va xalqi taqdiri uchun yuksak mas'uliyat va javobgarlik kabi muhim xususiyatlarni shakllantirishdan iborat.

Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda quyidagilar asosiy vazifalar etib belgilanadi:

yoshlarni milliy g'oya va O'zbekiston Respublikasiga, uning xalqi va Prezidentiga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularning qalbi va ongiga Vatan himoyasi sharaflvi va muqaddas burch ekanini chuqur singdirish;

qadimiy tariximiz va madaniyatimiz, jonajon Vatanimizning mustaqilligi va ravnaqi yo'lida fidokorona kurashgan milliy qahramonlarimiz bilan faxrlanish, ularga munosib bo'lish tuyg'usini shakllantirish, milliy armiyamizning qudrati va salohiyatiga bo'lган ishonchni kuchaytirish;

milliy armiyamizga jismonan baquvvat va ma'nан yetuk yoshlar zarurligi, harbiy xizmat har bir O'zbekiston fuqarosi uchun muqaddas burch ekanı haqidagi tushuncha hamda bu boradagi nazariy-amaliy ko'nikmalarini mustahkamlash;

yoshlarda yon-atrofimiz va jahonda ro'y berayotgan siyosiy-ijtimoiy jarayonlarga milliy manfaatlarimizdan kelib chiqqan holda yondashish ko'nikmalarini, turli ichki va tashqi tahdidlarga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish;

jangovar harakatlarga moslashish, har qanday murakkab vaziyatlarda tezkor va mustaqil qaror qabul qilish, zamonaviy harbiy texnika vositalaridan samarali foydalanish malakasiga ega yoshlarni tarbiyalash;

O'zbekiston manfaatlarini nafaqat harbiy sohada, balki hayotning barcha jabhalarida, har bir qadamda himoya qilishga tayyor turish, yurt uchun fidoiy bo'lish – bu bugungi kun talabi ekanini hayotiy misollar va ta'sirchan vositalar bilan yoshlar ongiga singdirib borish.

Bolalarni maktabgacha yoshdan boshlab o'z ona shahri, milliy an'analarining o'ziga xos xususiyatlari haqida bilimlarni oshirish va uni kelajak

avlodga yetkazish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri. Shuningdek, yaqinlar, qarindosh, yurtdoshlarga nisbatan mehr, saxiy munosabat, birovning qayg'usiga hamdardlik va rahm-shafqat va ular bilan ishlash tizimi oilada axloqiy va vatanparvarlik tarbiyasi muhum ahamiyat kasb etadi. Shu munosabat bilan eng dolzarb muammolarni hal etishning dolzarbligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlashda vatanparvarlik tuyg'usi bolaning oilaga, unga eng yaqin odamlarga - onasi, otasi, bobosi, buvisi, aka-uka va opa-singillariga munosabatidan boshlanadi. O'z uyiga muhabbat va mehrni o'zining asl ma'nosida rivojlanish vatanparvarlikning birinchi boshlang'ich bosqichi bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

No'annaviyda mashg'ulot shakllarining ham ahamiyati boshqacha, ya'ni unda ma'ruza, guruh yoki juft bo'lib ishlash, taqdimotlar, bahs, munozara, davra suhbati, amaliy ishlar olib boriladi.

Eng muhimi noan'anaviyda mavzu bo'yicha o'quvchilarning o'z fikr, xulosalarini shakllantirish, ularni mustaqil bilim olishga o'rgatish kabi kutilgan natijalarga erishiladi. bugungi kunda rivojlangan davlatlarda yoshlar bilan ishlashning yangicha modellarini yaratishda innovatsion mexanizm va texnologiyalarni qo'llashga doir ko'plab amaliy ishlar qilinmoqda. Shiddat bilan o'zgarayotgan dunyoda o'quvchi-yoshlarni muvaffaqiyatli ijtimoiy hayotga tayyorlashda mas'uliyat, majburiyat, huquqiy ong va huquqiy madaniyat, teran dunyoqarash, sog'lom e'tiqodlilik, ma'rifatlilik, diniy va milliy bag'rikenglik, ma'naviy, fuqaroviylar, madaniyatlararo, ijtimoiy kabi fazilatlarni shakllantirish kun tartibidagi asosiy masalalarga aylanib bormoqda.

Shu bois yoshlar tarbiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan "Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar" turkumiga kiruvchi fanlarni o'qitish ta'lim jarayoniga yangicha yondashuvni taqozo etmoqda. Jumladan, yoshlar tarbiyasida dunyoda yuz berayotgan murakkab geosiyosiy va mafkuraviy jarayonlarga to'g'ri baho bera olish, ijtimoiy muammolarni hal etishda to'g'ri qaror qabul qilish, hayotda o'z o'rnini topish bilan bog'liq bo'lgan aniq maqsadlarni shakllantira olishga o'rgatish, buning natijasi o'laroq, oila-jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning uzilib qolishining oldini olish, loqaydlik, huquqbazarlik, "ommaviy madaniyat"ning turli ko'rinishlaridan saqlash imkonini yaratiladi.

Adabiyotlar:

1. "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida "Tarbiya" fanini bosqichma-bosqich amaliyatga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risidagi" Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 6 iyundagi 422- son qarori qarori .

- 2.** Azizzxo'jayeva N. Pedagogik texnologiya va pedagogic mahorat. T: 2003y.
O'quv qo'llanma.
- 3.** Uzedu.uz
- 4.** Yo'ldoshev J.G, Usmonov, S.A, Zamonaviy pedagogik texnalogiyalarni amaliyatga joriy qilish.-T. Fan va texnalogiya. 2008.
- 5.** Qayumova N.A O'qitishning axborot-ta'lif tizimi sharoiti va unda axborot kamunikatsiya texnologiyalari soxasi o'qituvchilarini taylorlash. Monografiya-T: "Fan va texnalogiya", 2015
- 6.** G'oziyev. E Jabborova. A "Faoliyat va xulq-atvor motivatsiyasi" T. 2003y

XIX ASR O`RTALARIDA O`RTA OSIYO XALQINING MADANIY HAYOTI

Sultonov Sardor Saparovich

*Navoiy viloyati Navbahor tuman 25-maktab Tarix fani
o'qituvchisi*

Sana: _____ **Fan:** O`zbekiston tarixi **Sinfi: 9**

Mavzu: XIX asr o`rtalarida O`rta Osiyo xalqining madaniy hayoti

Mavzuga oid tayanch tushunchalar: Eltuzar (1804—1806), Mirxondning «Ravzat us-safo», «Firdavs ul-iqbol», «Ravzat us-safo», Ahmad Donish, madrasa, Me'morchilik: Muhammad Aminxon, Hazrati Kalon Sohibzoda, Tillashayx.

O`quv jarayonini amalga oshirish texnologiyasi:

Dars turi: Yangi bilim beruvchi

Metod: suhbat, tushuntirish, “Savol-javob” metodi, “Rasmlarda aks etgan tarix”

Shakl: jamoa, guruhda ishlash

Jihoz: 9-sinf O`zbekiston tarixi darsligi, siyosiy xarita, tarqatma, rasmi ko`rgazma, slayd, ko`lpyuter.

Nazorat: o`quvchilarning darsda faolligi kuzatilib, hisobga olib boriladi. **Baholash:** O`quvchilar bilimi reyting mezonlari asosida baholanib, dars oxirida e`lon qilinadi.

Darsning maqsadi: Rivojlantiruvchi, ta`limiy.

Maqsadlar: XIX asr davo`lida O`rta Osiyo hududida amalga oshirilgan qurilish ishlari va madaniy ishlar bilan yoshlarni tanishtirish.

Tarbiyaviy maqsad: O`quvchilarga mustaqil fikr yuritishni, olgan bilimlarini hayot bilan bog`lay olishni, ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish, estetik did axloqiy sifatlarini kasb-hunarga bo`lgan qiziqishlarini tashkil toptirish;

Rivojlantiruvchi maqsad: O`quvchilarni dunyoqarashini, nutqini,fikrlash qobiliyatini shakllantirish.

Tayanch ko`lpetentsiyalar:

Ko`lmunikativlik

o`z fikrini og`zaki va yozma tarzda aniq va tushunarli bayon qila olish, mavzudan kelib chiqib savollarni mantiqan to`g`ri qo`ya olish va javob berish;

O`z-o`zini rivojlantirish

shaxs sifatida doimiy ravishda o`z-o`zini rivojlantirish, ma`naviy va intellektual kamolotga intilish;

o`z hatti-harakatini adekvat baholash, o`zini nazorat qila bilish, halollik,

to'g'rilik kabi sifatlarga ega bo'lish

Darsning blok sxemasi: № Darsning qismlari

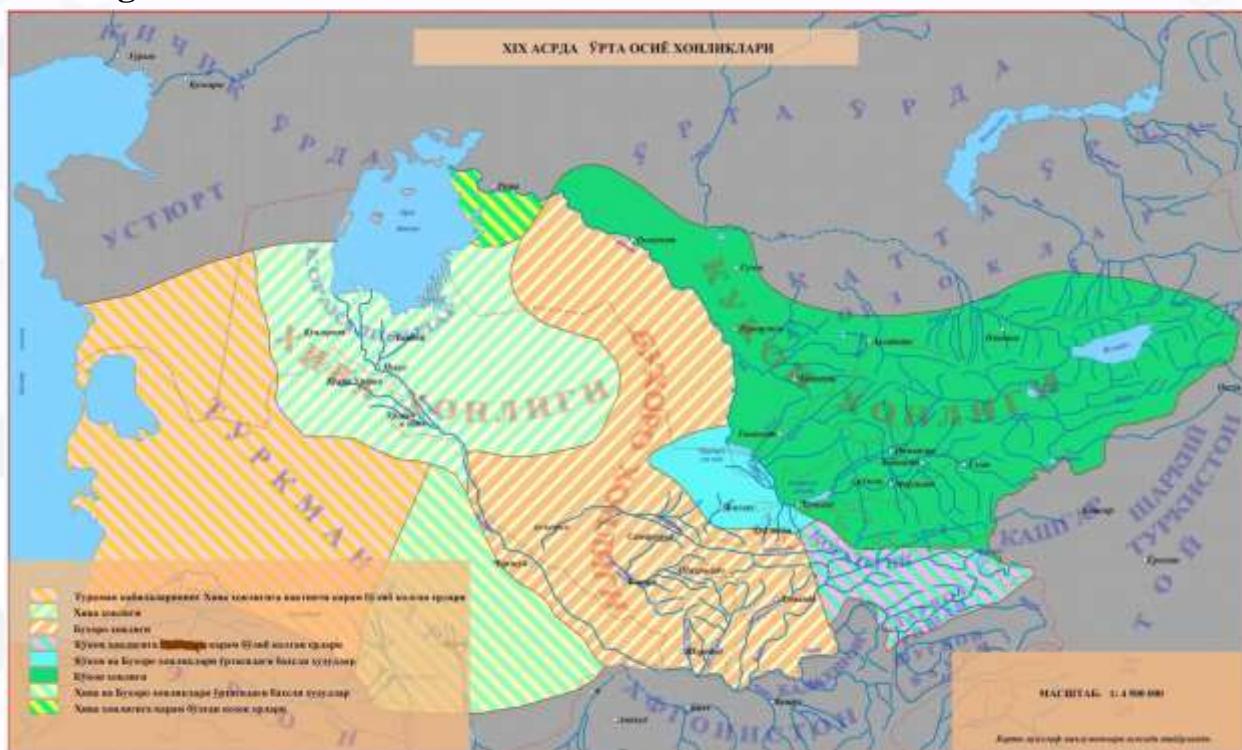
1.	Tashkiliy qism
2.	O`tilgan mavzuni takrorlash
3.	Yangi mavzu bayoni
4.	Mustahkamlash
5.	Baholash
6.	Uyga vazifa

Belgilangan vaqt. 3 daqiqa

12 daqiqa 14 daqiqa 12 daqiqa 2 daqiqa 2 daqiqa

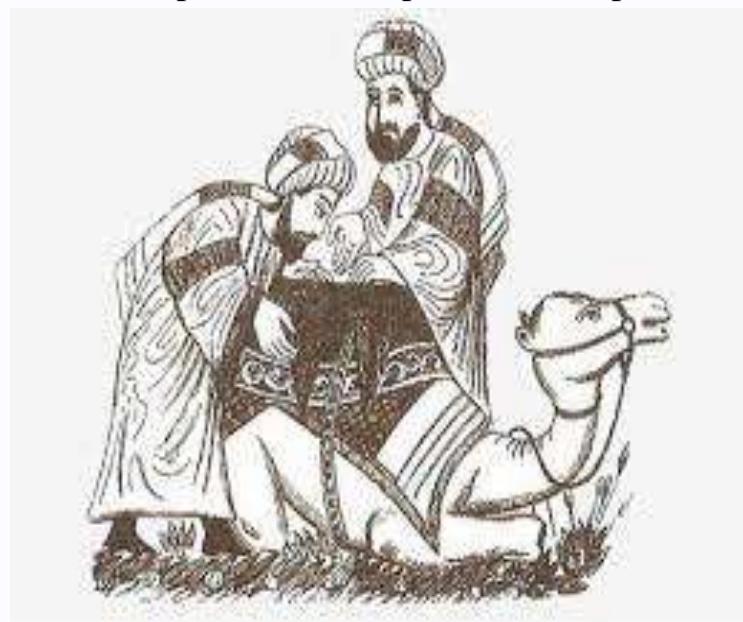
I.Tashkiliy qism: Salo'llashish, davo'latni aniqlash, sinf tozaligini kuzatish. "Axborot vaqt" siyosiy va dunyodagi bo`lib turgan voqealar bilan tanishtirish

II.O`tilgan mavzuni takrorlash:

1. Xiva xonligida ijaraga yer olgan dehqonlar qanday no'l bilan atalgan? A) "chorikor" B) "muzoriy" C) "barzikor" D) "yarimchi"

2. XIX asr o'rtalarida uchala xonliklardi davlat yerlarini aniqlang? A) vaqf B) tanho C) amlok D) mulk
3. XIX asr o'rtalarida uchala xonliklardi xususiy yerlarni aniqlang? A) mulk B) tanho C) amlok D) vaqf
4. XIX asr o'rtalarida uchala xonliklardi masjid va madrasalarga, diniy muassasalarga tegishli yerlarni aniqlang.
A) mulk B) amlok C) tanho D) vaqf
5. Xonliklarda vaqf yerlaridan olinadigan foyda hisob-kitobi va taqsimoti bilan kim shug'ullangan?
A) mirob B) sadr C) mushrif D) mutavalli
6. XIX asr o'rtalarida aholi soliqlarni qanday ko'rinishda to'lashgan? A) pul B) A va B C) ishlab berishgan D) mahsulot
7. Xonliklarda aholining ishlab berishi , mehnat majburiyati.....deyilgan A) hachi B) otlanuv C) begar D) obrok
8. XIX asr o'rtalarida aholidan yig'ilgan soliqlar turlari xato berilgan javobni toping.
A) ushr, qopchur, kalon B) xiroj, zakot C) mulk, to'lorqa, bog' D) suv, tegirmon, tuz
9. Xiva xonligida asosiy soliq qanday no'l bilan atalgan? A) zakot B) alg'ut C) salg'ut D) kafsan
10. XIX asr o'rtalarida xonliklar chorvadorlaridan olingan soliq turini aniqlang? A) zakot B) alg'ut C) salg'ut D) kafsan
11. XIX asr o'rtalarida xonliklar shahar aholisi-hunarmand va savdogarlardan olinadigan soliq turi xato berilgan javobni toping?
A) qozon puli B) savdo puli C) do'kon puli D) tarozi puli

III. Yangi mavzu o'tish

Bu davrda Xiva va Qo'qon xonliklari, Buxoro amirligida ilm-fan maMum darajada [www](#)

rivojlangan. Xiva xonligida Eltuzar (1804—1806) farmoyishi bilan Shermuhammad Munis Xorazmning 1812-yilga qadar bo’lgan tarixini yozgan.

Uning asl ismi Shermuhammad Amir Avazbiy o’g’ii bo’lib, tarixchi, ayni paytda shoir, tarjimon, xattot, m a’rifatparvar bo’lgan. U 1819-yilda Mirxondning «Ravzat us-safo» («Soflik bog’i») tarixiy asarini o’zbek tiliga tarjima qilishni boshladi va asaming 1-jildini tarjima qilishga ulgurdi. Uning «Firdavs ul-iqbol» («Baxtlar bog’i») asarini va «Ravzat us-safo» tarjimasini shogirdi va jiyani Ogahiy nihoyasiga yetkazdi.

Ogahiyning asl ismi Muhammad Rizo Emazarbiy o’g’ii bo’lib, 1809—1874-yillarda yashagan. 16 ta tarixiy, m a’rifiy, tarjim a asarlar muallifi.

U arab, fors, turk tillarini puxta bilgan va Xorazmning 1812—1872-yillardagi tarixiga bag’ishlangan asar yozgan. Xiva xonligi tarixiga oid «Riyoz ud-davla», «Zubdat ut-tavorix», «Gulshani davlat», «Shohidi iqbol» no’lli asarlar yozgan. Ogahiyning xalqparvarligi va xalq holiga befarq emasligi uning «Qish» g’azalida o’zining yorqin ifodasini topgan. Ogahiy she’riyati, tarixnavislik va tarjimonlik faoliyati O ‘rta Osiyo hududidagina emas, balki XIX asr Sharq dunyosi madaniy hayotida chuqur iz qoldirdi. Buxoro amirligida ham bir qator ilm-fan namoyandalari

yetishib chiqdi. Ular dan biri yozuvchi, faylasuf, musavvir, ma'rifatparvar Ahmad Donish edi. U Buxoro amiri Nasrulloning elchilari bilan 1857-yilda Moskva, Peterburg va boshqa Rossiya shaharlari bo'ylab sayohat qilgan. U «Buxorodan Peterburgga sayohat», «Buxoroi sharif mang'it amirlari muxtasar tarixi», «Navodir ulvaqoe's» («Nodir voqealar») asarlarining muallifidir. Ahmad Donish 1865-yilda amir Muzaffar taklifi bilan «Manozir ul-kavokib» («Sayyoralarning joylanishlari») no'lli astrono'liyaga oid kitob yozgan. U faqat Buxoro amirligi emas, balki 0 'rta Osiyoning boshqa xonliklarida ham eng ko'zga ko'ringan madaniyat arbobi sifatida tanilgan edi. XIX asr boshlarida amir Umarxon hukmronlik qilgan davrda Q o'qon xonligida markazlashgan hokimiyat o'matilishi, savdo-sotiq munosabatlarining tartibga solinishi, xonlikdagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik ilmfan rivojlanishida muhim o'rinn tutdi. Xon saroyida o'zbek

milliy madaniyati rivojiga salmoqli hissa qo'shgan namoyandalar ko'paydi. Saroyda tarixnavislik, adabiyot, xattotlik rivojlandi. Saroy tarixchisi M uhammad Yunus to'lonidan 1859-yilda yozilgan "Xudoyqul anvar" asarida Muhammad Alixon davri tarixi voqealari batafsil yoritilgan. Xonlikdagi eng mashhur xattot Turdi Ali bo'lган. Xonlik o'rdasi qurilgach, Xudoyorxon saroy devorlaridagi xattotlik ishlarini bajarishni ikki shaxsga — Turdi Ali va Mirzo Mahmudlarga topshirgan. Turdi Alining xon saroyidagi nufuzi baland bo'lgan va ba'zi madaniy tadbirlarda xon undan maslahatlar olgan XIX asrda ham 0 'rta Osiyo davlatlari shaharlarida qurilish ishlari rivojlangan. Ayniqsa, Xiva xonligida XIX asr o 'rtalariga borib qurilish ishlari avj oldi. Bu davrda Xiva va boshqa shaharlarda ko'plab imoratlar — saroy, bozor, madrasa, masjid, xonaqoh kabi inshootlar qurildi. Ollohqulixon madrasasi, Rahmonqul Inoq saroyi, Ichon qal'adagi M uhammad Aminxon madrasasi (1851—1855), A rk darvozasi qarshisida M

hammad Rahimxon madrasasi (1871) bugungi kunda ham Xiva shahrining ko’rki hisoblanadi. Ularning devorlari o ‘sha davr Xorazm m e’ morchiligiga xos bo’lgan usulda, tiniq zangori rang ustidan oq va yashil gullar tushirilgan koshinlar bilan bezatilgan. Q o’qon xonligida bu davrda Hazrati Kalon Sohibzoda madrasasi (1862), Hokim Oyim madrasasi (1869—1870), Sul ton M urodbek madrasasi (1872) qurib bitkazilgan. Ularning ichida XIX asr ikkinchi yarmi noyob arxitektura yodgorligi hisoblangan yuzdan ortiq xonadan iborat Xudoyorxon saroyi (1863—1870) alohida o’rin tutadi. U o’zining bezaklari, naqshlari rangbarangligi, yorqin jilosi bilan ajralib turadi.

IV.Mustahkamlash:

1. XIX asr o’rtalarida xonliklardagi aholining aksariyati qaysi tilda so’zlashgan? A) tojik B) o’zbek C) qozoq D) qirg’iz
2. XIX asrda O’rta Osiyoda qancha doston mavjud edi? A) 40 ta B) 50 ta C) 40 dan ortiq D) 40 ga yaqin
3. XIX asrdagi eng mashhur dostonlar xato berilgan javobni toping.
A)“Shirin va Shakar” B)“Bo’zatov” C) “Alpo’lish” D) “Go’rog’li”,“Kuntug’mish” 4. Xalq baxshilari to’lonidan bayramlar, xalq sayillarida sadoqatli do’stlik va chin muhabbat ulug’langan qaysi dostonlar kuylangan?
A) A va B B) “Bo’zatov” C) “Tohir va Zuhra” D) “Bo’z yigit” 5. Xiva xoni Olloqulixon hukmronlik yillarini aniqlang.
A) 1825-1842 B) 1845-1855 C) 1842-1845 D) 1806-1825
6. Olloqulixon farmoyishi bilan Shermuhammad Munis Xorazmnинг qaysi yilgacha bo’lgan tarixini yozgan?
A) 1812 yilgacha B) 1872 yilgacha C) 1806 yilgacha D) 1845 yilgacha 7. Shermuhammad Munisning asl ismi kim?
A) Muhammad Sharif B) Muhammad Rizo Ernazarbiy o’g’li C) Abdulqodir D) Shermuhammad Amir Avazbiy o’g’li
8. Xorazmlik qaysi tarixchi 18 mingdan ortiq misrani o’z ichiga olgan devonini avlodlarga meros qilib qoldirgan?
A) Tabibiy B) Ogohiy C) Ko’lil Xorazmiy D) Munis
9. 1819-yil Munis kimning qaysi asarini o’zbek tiliga tarjima qilishga kirishdi va bu asarning Ijildini tarjima qilishga erishdi?
A) Xondamir-“Habib-us-suyar” B) Bayoniy-“Shajarai Xorazmshohiy” C) Mirxon-“Ravzat-us safo” D) Abulg’oz-“Shajarai turk”
10. Ogohiy Munisning qaysi asarlarining tarjimasini oxiriga yetkazgan? A) A va B B) “Firdavs-ul iqbol” C) “Xorazm tarixi” D) “Ravzat us safo” 11. Ogohiyning asl ismi kim?

A) Muhammad Rizo Ernazarbiy o'g'li B) Shermuhammad Amir Avazbiy o'g'li C)
Muhammad Sharif D) Abdulqodir

12. Ogohiy qaysi yillari yashagan?

A) 1810-1873 B) 1809-1874 C) 1812-1874 D) 1812-1872

13. Ogohiy qancha tarixiy, ma'rifiy, tarjima asarlarining muallifi? A)

18 ta B) 21 ta C) 15ta D) 16 ta

14. Ogohiyning puxta bilgan tillari xato berilgan javobni toping.

A) uyg'ur B) turk C) arab D) fors

15. Ogohiy Xorazmnning qaysi yillari tarixini yozib tugatdi?

A) 1810-1873 B) 1812-1872 C) 1812-1874 D) 1809-1874

Faol o`quvchilar baholanadi.

V.Baholash: Darsda faol qatnashgan o`quvchilar baholanadi.

VI.Uyga vazifa: O`tilgan mavzuni takrorlash, testlarni qaytadan ishlash va savol-topshiriqlarga javob berish.

INGLIZ TILI DARSLARIDA TINGLAB TUSHUNISH KO'NIKMASI

Toirova Elmira Nabi qizi

Navoiy viloyat Navbahor tuman 23-maktab ingliz tili fani o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: Tinglab-tushunish, tinglovchi, amaliyat, til, o'quvchilar, mavzular, o'rgatish va ruhlantirish, strategiyalar, ko'nikmalar.

Har qanday tilda odamlar samarali muloqot qilish uchun egallashlari kerak bo'lgan asosiy til ko'nikmalari mavjud va ular orasida o'qish, yozish, gapishtirish va tinglash ko'nikmalari asosiyлари hisoblanadi. To'rtta asosiy til ko'nikmalaridan gapishtirish va tinglash aloqaning eng qadimgi shakllari va o'n minglab yillar davomida insoniyatning rasmiy yozuv tizimlaridan ham oldin paydo bo'lgan. Bu nimani anglatadi? Oddiy qilib aytganda , bu gapishtirish va tinglash insonning asosiy kommunikativ vositalari ekanligini hamda insoniyat paydo bo'lganidan beri bizning eng asosiy xabar almashish vositamiz bo'lib kelayotganini bildiradi.

Tinglash juda muhim mahorat bo'lib, sinf darslari uchun ulardan to'g'ri va samarali foydalanish muhimdir. O'quvchilarning til bilish darajasini hisobga olgan holda dars davomida foydalanish uchun tinglab-tushunishga doir mashqlarning ko'plab turlari mavjud, misol tariqasida bo'sh joylarni to'ldirish, ma'lumotlarni to'ldirish , asosiy g'oyani topish va boshqa turdag'i topshiriqlar uchun berilgan tinglab-tushunish mashqlarini keltirish mumkin. Va, albatta, siz ajratilgan vaqtini hisobga olishingiz kerak bo'ladi, lekin eng ko'p shuni yodda tutish kerakki, tinglash ingliz tili darslarining ajralmas qismi bo'lishi kerak.

Talaba-o'quvchilar tinglash qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida nafaqat o'z sheriklari bilan mash qilishlariga, balki o'zlarini ham yakka holatda shug'ullanishlari uchun keng imkoniyatlar yaratilishi kerak. Tengdoshlar bilan shug'ullanish juda muhim, chunki o'zaro aloqa qilish bir nechta odamni o'z ichiga oladi va hayotiy xabar almashish aloqasi juda ham muhim sanaladi. Biroq, ba'zi talaba-o'quvchilar sukut saqlashlari va xatolar qilish, sinf yoki guruh oldida hijolat bo'lishlaridan qo'rqib, shug'ullanishni xohlamasliklari mumkin. Bunga qarshi, o'quvchilarning o'zlarini mustaqil shug'ullanishlarini ta'minlash juda muhim, shundagina ular qulay o'quv muhiti va o'zlarining tezligida tinglash ko'nikmalarini oshirisha oladi.

Ayniqsa, tilni kommunikativ maqsadda o'rganishda tinglash muhim rol o'ynaydi, shuningdek u til o'rganuvchiga talaffuz, so'z urg'usi, so'z boyligi, sintaksis qoidalarini egallashga yordam beradi va yetkazilgan xabarlarni tushunish faqat ovoz ohangiga, ohang va urg'uga asoslangan bo'lishi mumkin hamda ular faqat biz tinglaganimizdagina yuzaga chiqadi. Qabul qilayotgan ma'lumotlarimizni to'g'ri tushunmay turib , oddiygina o'rganish hech qanday o'sishga olib kelmaydi. Bundan tashqari, tinglash qobiliyatasisiz hech qanday o'zaro aloqa bo'lishi mumkin emas. Tinglash, boshqa til ko'nikmalaridan

farqli o'laroq, til o'rganuvchilari uchun nisbatan ancha qiyin bo'ladi, chunki u bir-biriga bog'liq bo'lgan bir qancha ko'nikmalarga ega, masalan, qabul qilish, tushunish, eslab qolish, baholash, javob berish. Ammo kommunikativ tilni o'qitishning paydo bo'lishi va mutaxassislikka e'tibor qaratilishi bilan tinglash ko'nikmasini o'rganish va o'rgatish masalalariga ko'proq e'tibor berila boshladi. Biroq, tinglash hali o'quv dasturiga to'liq kiritilmagan va til o'rganish muhitida ko'proq e'tibor berilishi kerak.

Tinglash strategiyalari to'g'ridan-to'g'ri eslab qolishga hissa qo'shadigan texnikalar yoki mashqlardir. So'nggi kunlarda turli xil tinglab-tushunish holatlariga mos kelishi uchun bir qator tinglash strategiyalari ishlab chiqilgan, shu sababli tinglash ko'nikmalarini o'rgatishda til o'rganuvchilarga turli xil holatlar, ma'lumot qabul qilish turlari va tinglab-tushunish maqsadlarini anglash uchun o'zlarining tinglash qobiliyatlarini o'zgartirishlari osonlashtirildi.

Tinglash strategiyalarini keng ma'noda quyidagicha tasniflash mumkin: **Top-down** strategiyalar va **Bottom-up** strategiyalar. **Top-down** strategiyalar tinglovchilarning òziga asoslangan bo'lib, tinglovchilar mavzu bo'yicha dastlabki bilimlarga, tinglab-tushunishning mazmuniga, matn turiga va tiliga tayanishadi hamda bu strategiyalar tinglovchilarga o'zlarini tinglagan fikrni izohlashga yordam beradi.

Top-down strategiyalar asosiy g'oyani tinglash; oldindan tahmin qilish; chizish; xulosa chiqarish; umumlashtirish unchundir. Boshqa tomondan, Bottom-up strategiyalar matn asoslangan bo'lib, bunda tinglovchilar ma'lumotni tushunish uchun lingvistik bilimlaridan foydalanishadi. Bundatinglovchi xabardagi tilga tayanadi, ya'ni tovushlar birikmasi so'zlar va grammatika yakuniy xabarda keladi.

Bottom-up strategiyalar tinglash davomida so'z tartibini aniqlashdagi aniq tafsilotlarga e'tibor qaratadi. Ammo tinglab tushunish **Top-down** yoki **Bottom-up** strategiyalar bilan chegaralanmagan, lekin bu tinglovchilar xabarlarni tushunishda oldingi va lingvistik bilimlarining ikkisini ham qo'llay oladigan faol jarayon bo'lishi kerak. Strategik tinglovchilar ham tinglashni rejalashtirish, kuzatish va baholash uchun metakognitiv strategiyalardan foydalanishadi. Metakognitiv rivojlanishni kerak bo'lgan holatda ko'proq bilimga va xabardorlikka ega bo'lish, o'qish jarayonini nazorat qilish, strategiyalarni tanlash, o'qish jarayonini kuzatish, xatolarni to'g'rinish, o'quv strategiyalarini samaradorligini analiz qilish, o'quv usullarini o'zgartirish uchun kerak bo'lgan qobiliyatlarning ongli rivojlanishi deb ta'riflash mumkin.

Metakognitiv strategiyalardan foydalanish tafakkurni faollashtiradi va umumiyligilib aytganda, ta'lim samaradorligini oshishiga olib keladi. Metakognitiv strategiyalar til o'rganuvchini tinglab-tushunish talablariga javob berishga o'rgatadi. Aniq ko'rinish turibdiki, metakognitiv strategiyalar o'quv jarayonini yanada samaraliroq qiladi, shuning uchun til o'rganuvchilarolgan ma'lumotlarini maksimal darajada oshirishlari va shu bilan o'zlarining tinglash qobiliyatlarini yaxshilash uchun foydalanishlari mumkin.

Xulosa qilish mumkinki, tinglash ko'nikmasisiz tilni o'rganish mumkin emas. Chunki odamlarning o'zaro ta'siri bo'limgan joyda aloqa ham bo'lmaydi. Shuningdek, tinglash nafaqat til o'rganish, balki boshqa fanlarni ham o'rganish uchun juda muhim. Ammo, bugungi kunda ham ta'lim sohasidagi texnologik yutuqlar bo'lishiga qaramay o'quvchilar tinglab-tushunishda muammolarga duch kelishadi. Buning asosiy sabablar shuki, ular tinglash ko'nikmalarini o'stirish uchun juda kam vaqt sarflashadi; o'quv sharoitida sinovdan o'tgan nomaqbul strategiyalar ularning yomon tinglab-tushunishlari uchun muhim sabab bo'lishi mumkin. Muammolar tinglab-tushunish materiallari va jismoniy holatlar tufayli ham kelib chiqishi mumkin.

Yuqori darajadagi tinglash ko'nikmalariga ega bo'lish uchun tinglab-tushunishning turlari bilan o'quvchiga ko'proq e'tibor beriladi. Tingalanayotgan matnning mazmunini va tinglab-tushinish maqsadini bilish tushunish vazifasi o'g'irligini sezilarli darajada kamaytiradi. Tinglovchilar matn mazmunini tushunishlari uchun **Bottom-up** (lingvistik bilim) va **Top-down** jarayonlarning (oldingi bilim) ikkisidan ham foydalanishi mumkin. O'qituvchilar o'quvchilarga strategiyalarni va ularni amaliyotda qanday qo'llashni o'rgatishda muhim rol o'ynashi kerak. Ular tinglab-tushunish qoidalarini o'rgatish davomida talaba-o'quvchilarga o'zlarining tushunishlari uchun kerak bo'lgan strategiyalarni rivojlantirishda yordam berishadi. Bular tinglab- tushunishdagi qiyinchiliklarni yengish, shuningdek, talaba-o'quvchilarning tinglab- tushunish ko'nikmalarini oshirish bo'yicha ba'zi takliflar bo'lishi mumkin.

ADABIYOTLAR

- 1.Jalolov J. CHet til o'qitish metodikasi. –Toshkent. "O'qituvchi"-1996. 368-bet.
- 2.Zimnyaya I.A. Psixologicheskie aspekti obucheniya govoreniyu na inostrannoe yazike. Kniga dlya uchiteley. Izdanie vtoroe. -M.: Prosveshchenie, 1985. -160 s.
- 3.Passov Ye.I. Kommunikativnyu metod obucheniya inoyazichnomu govoreniyu. 2-e izd. -M.: Prosveshchenie, 1991. -222 s.
- 4.Passov Ye.I. Osnovi kommunikativnoy metodiki obucheniya inoyazichnomu ovischeniyu. -M.: Russkiy yazyk, 1989. -276 s.
- 5.Raxmanov I.V. Metodika prepodavaniya nemetskogo yazika.-M.:Izdvo APN RSFSR, 1956. -297 s.
- 6.Croom Helm Cross, D., 1998, Teach English, Oxford: Oxford UniversityPress.
- 7.Higgins, J.M.D., 1995, "Facilitating listening in second language classrooms through the manipulation of temporal variables", Unpublished doctoral thesis, University of Kent at Canterbury.

TABLE OF CONTENTS

1.	Ben Jonson COMMUNICATING EMOTION IN DESIGN: THE STUDIO EXPERIENCE	4
2.	Aliqulov Orzubek Aliqul o‘g‘li XVII-XVIII ASRLARDA FRANSUZ KANADASI	9
3.	Kamalova Gulnora Maxamatjanovna, Tuxtabayeva Nargiz Azizovna PEDAGOGIK FAOLIYATNI SHAKLLANTIRISHDA TEATR PEDAGOGIKASI TAJRIBASIDAN FOYDALANISH	13
4.	Kenjayeva Barno Xolmo’minovna TA’LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA DARS DAN TASHQARI MASHG’ULOTLARNI LOYIHALASHTIRISH	17
5.	Inatullayeva Fotima Raximovna INGLIZ TILI O’QITISH METODIKASI TERMINLARI VA ULARNING O’ZBEK TILIDAGI MUQOBILLARI	20
6.	Kojakova Damegul Reipnazarovna BOSHLANG’ICH SINF O’QUVCHILARINI DARS JARAYONIDA FAOLLIGINI OSHIRISH	23
7.	Nozima Mansurova Salimjon qizi O’ZBEK TILI LEKSIKASINING TARIXIY BOSQICHLARI	27
8.	Abdusalimov Muhriddin Botirali og’li PAXTA SEPARATORINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO’LLARI	36
9.	Abduvahobova Hamida TUTILMAY GAPIRAMAN	39
10.	Astonakulov Muhriddin POSSIBILITIES OF USING TURKEY’S NATURAL RESOURCES IN ADVENTURE TOURISM	46
11.	Inobuddinova Dilnoza Shuhratjon qizi BOSHLANG’ICH TA’LIM DARS JARAYONIDA ZAMONAVIY USULLARNI QO’LLASH TO’G’RISIDA MAQOLA	55
12.	Nurmuhammedova Dilafruz Sultonbek qizi GUL – QALBLARNING RUHIDIR	58
13.	Quvvatov Maxkam Usmonovich XORIJUY TILLARNI O’QITISH METODIKASI	61
14.	Rasulova Tursunoy To’lqinovna HUQUQ SHAKLLARINING TUSHUNCHASI VA NORMATIV HUQUQIY HUJJATLARNING TURLARI	64
15.	Raxmatullayev Maxmudjon Jalilovich FUTBOL MAVZUSIDA BIR SOATLIK DARS ISHLANMASI	67
16.	Rustamov Abdushukur Alibayevich XORIJUY TILLARNI O’QITISHDA ZAMONAVIY KOMMUNIKATIV MASHQ VA TOPSHIRIQLARNING AHAMIYATI VA ULARNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	72
17.	Safarov Bobomurod Sobir o‘g‘li SAMARQANDDAGI ULUG’BEK AKADEMIYASI, UNDA FAOLIYAT KO’RSATGAN OLIMLAR VA ULARNING ILMIY ISHLARI	76
18.	Sodiqova Flarida Sattorovna Marsiya Janrinining xalq og’zaki ijodidagi o’rni	86
19.	Toirova Elmira Nabi qizi THE USE OF TECHNOLOGY IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING CLASSROOMS	91
20.	Xudoynazarova Shirin Mustafoyevna O’ZBEK TILI(DAVLAT TILI)NI O’QITISHNING SAMARALI USULLARI	95

21.	студент гр. 13у-20 Пазлиддинов Исламбек. Науч. рук. д.т.н., Н. М. Сафаров ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ДЕЙСТВУЮЩИЕ СИЛЫ НА ИГЛУ В ПРОЦЕССЕ ШИТЬЯ КОЖЫ ШВЕЙНЫХ МАШИН	101
22.	Inobuddinova Dilnoza Shuhratjon qizi BOSHLANG'ICH TA'LIM DARS JARAYONIDA ZAMONAVIY USULLARNI QOLLASH TO'G'RISIDA MAQOLA	107
23.	Jumaniyozova Xosiyat TARBIYA DARSI ORQALI O'QUVCHILAR MA'NAVIYATINI KAMOL TOPTIRISH	110
24.	Sultonov Sardor Saparovich XIX ASR O'RTALARIDA O'RTA OSIYO XALQINING MADANIY HAYOTI	116
25.	Toirova Elmira Nabi qizi INGLIZ TILI DARSLARIDA TINGLAB TUSHUNISH KO'NIKMASI	123